

N Á R O D O P I S N Á

l'eu'ne

4/2019

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 4/2019:

PhDr. Katarína POPELKOVÁ, CSc. (* 1965), vystudovala etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Od roku 1987 působí v Ústavu etnologie a sociální antropologie SAV v Bratislavě. Orientuje se na urbánní studia a dějiny vědeckého myšlení v etnologii, na problematiku vinohradnického města, postsocialistické transformace a regionálního rozvoje. Od roku 2011 vede projektový tým zaměřený na výzkum současné svátkové kultury. **Kontakt:** katarina.popelkova@savba.sk

Prof. PhDr. Zuzana BEŇUŠKOVÁ, CSc. (* 1960), vystudovala etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a od roku 1983 působí v Ústavu etnologie a kulturní antropologie SAV v Bratislavě. Od roku 1996 zároveň vyučuje na Filozofické fakultě Univerzity Konstantína Filozofa v Nitre. V letech 2005–2011 zde zastávala funkci vedoucí katedry etnologie a etnomuzikologie. Zaměřuje se na výzkum kulturních regionů Slovenska, obyčejovou kulturu a dějiny etnologie. **Kontakt:** zbenuskova@ukf.sk

Prof. MgA. Martin ŠTOLL, Ph.D. (* 1973), vystudoval FAMU, nejprve dokumentární tvorbu a následně teorii filmu a multimédií. Natočil 56 dokumentárních filmů a působil jako vedoucí dramaturg v České televizi. Vyučoval na řadě škol u nás i v zahraničí, zejm. na FAMU, na Literární akademii (Soukromé vysoké škole Josefa Škvoreckého) a na VŠMU v Bratislavě. Od roku 2014 je akademickým pracovníkem Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, od roku 2019 vedoucím katedry. Zabývá se dokumentárním filmem a televizí, jejich teorií a historií. **Kontakt:** martin.stoll@fsv.cuni.cz

Mgr. Marek ŠEBEŠ, Ph.D. (* 1978), vystudoval filozofii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a sociologii, mediální studia a žurnalistiku na Fakultě sociálních studií téže univerzity. Od roku 2009 působí na Katedře společenských věd Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Zabývá se především problematikou mediální výchovy a mediální gramotnosti, rolí médií v životě dětí a dospívajících, temporálními aspekty mediální komunikace a sociologií času. V letech 2005–2009 působil jako dramaturg dokumentárních filmů v České televizi. **Kontakt:** msebes@pf.jcu.cz

PhDr. Helena BERÁNKOVÁ (* 1956) absolvovala etnologii a dějiny umění na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 1993 pracuje jako kurátorka fotografické a grafické sbírky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. Je autorkou či spoluautorkou výstav věnovaných národopisné fotografii, lidovému oděvu a lokální historii, publikuje především práce z dějin národopisné fotografie. Je hlavní redaktorkou časopisu Folia ethnographica. **Kontakt:** hberankova@mzm.cz

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<http://revue.nul.kz/obsah-cisel-archiv.html>>.

N Á R O D O P I S N Á

l'oune

4/2019

OBSAH

Studie a materiály k tématu Kulturní dědictví a každodennost

Veľká noc a spôsoby jej slávenia na Slovensku v 21. storočí (<i>Katarína Popelková</i>)	275
Projekt Obnova dediny: Lokálne stratégie starostlivosti o kultúrne dedičstvo a ich vplyv na kvalitu každodenného života vo vidieckom prostredí na Slovensku (<i>Zuzana Beňušková</i>)	287
Každodennost jako stavební prvek autenticity dokumentárního filmu: o společných cestách vědců a filmových tvůrců (<i>Martin Štoll</i>)	298
Sledování zahraničních televizí v každodenním životě v období socialismu: jihočeská zkušenost (<i>Marek Šebeš</i>)	308
Stavební paměť lokality: Uherský Ostroh a stavitel Josefa Šuta (<i>Helena Beránková</i>)	320

Proměny tradice

Postřehy z obnovených hodů v Bedřichově na Blanensku (<i>Eva Večerková</i>)	334
Ochrana kulturního dědictví na příkladu vodního mlýna v Bohuslavicích (<i>Eva Abramuszkinová Pavlíková</i>)	339

Ohlédnutí

Sté výročí úmrtí Josefa Klvani (1857–1919) (<i>Helena Beránková</i>)	342
--	-----

Rozhovor

Vždycky jsem toužil po exotice a po cestování: rozhovor s jubilanem Václavem Hubingerem (<i>Zdeněk Uherek</i>)	344
--	-----

Společenská kronika

Životní jubileum Heleny Noskové (<i>Andrej Sulitka</i>)	348
Za Evou Urbachovou (<i>Klára Císaríková</i>)	352

Konference

Mezinárodní konference o kramářských písních (<i>Věra Frolcová</i>)	353
---	-----

Recenze

M. Vrzgulová – Ľ. Voľanská – P. Salner: Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine (<i>Jaroslav Otčenášek</i>)	354
Z. Beňušková: Občianske obrady na Slovensku (<i>Gabriela Kiliánová</i>)	355
G. Rožai: Toponymia severnej časti Slanskej doliny (zdroj poznávania kultúrno-hospodárskych, etnických a jazykových osobitostí regionálneho vývinu) (<i>Přemysl Mácha</i>)	357
A. Dunajová: Katalog lidové architektury. Část dvanáctá. Okres Znojmo (<i>Lubomír Procházka</i>)	358
J. Kučerová (ed.): Padá, padá rosenka. Výběr českých, moravských a slezských lidových písní (<i>Věra Frolcová</i>)	359
Tříkrát pohled ze Starého mostu (<i>Marta Ulrychová</i>)	360

Ročníkový obsah

362

Resumé

364

VEĽKÁ NOC A SPÔSOBY JEJ SLÁVENIA NA SLOVENSKU V 21. STOROČÍ

Katarína Popelková (Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava)

Sviatky, hlboko ukotvené v európskej kresťanskej tradícii, tvoria v našich kalendároch aj v 21. storočí stabilne obľúbené obdobia. Sú opakovanou príležitosťou na prerušenie každodennej rutiny, zásobárňou voľného času. Ten možno tráviť podľa vlastného rozhodnutia – spiritualitou, spoločenskou interakciou, relaxom či zábavou. Ich prežívanie charakterizujú však i prvky, predmety a aktivity, ktorým sa pripisuje symbolický význam a ktoré viažu na seba navonok nepraktické, avšak viac či menej očakávané a závažné konanie. Genézu a význam týchto symbolických prvkov si síce nie vždy uvedomujeme, ale ich prostredníctvom jednotlivé sviatky navzájom spoľahlivo odlišíme.

Takýmto sviatkom je i Veľká noc, prostredníctvom ktorej si kresťanská cirkev od raného stredoveku pripomína kľúčové mystérium svojho učenia – smrť a zmŕtvychvstanie Ježiša Krista. Pohyblivý sviatok, termínovo stanovený na nedeľu po prvom jarnom splne Mesiaca, je centrálnym bodom cirkevného roka.

Ako všetky tradície, ktoré sa vymýšľajú a podľa potreby vymieňajú (napr. Giddens 2000: 56), aj kresťanská tradícia Veľkej noci čerpala pri svojom vynájdení z pestrej zmesi kultúrnych zdrojov, z iných tradícií – najmä židovskej a antickej. Obdobie začiatku jari, do ktorého cirkev v nadväznosti na židovský sviatok Pesach jej pohyblivý termín ukotvila, bolo v súdobých roľníckych kultúrach významné ako čas spojený so začiatkom agrárneho roka. Viaceré predstavy a jarné obrady s atribútmi ako zeleň, voda, oheň, ktoré v magickej i praktickej rovine vyjadrovali previazanie sveta človeka s prebúdajúcou sa prírodou, cirkev, v snahe pohanskú tradíciu eliminovať, začlenila do liturgie aj symboliky Veľkej noci. Paralelne s oficiálnou obradovosťou sa medzi veriacimi kresťanmi na báze archaických prírodných kultov utvárali prvky ľudovej religiozity spojené s obdobím sviatku, každoročným opakovaním zľudoveli a rozšírili sa vo väčších či menších oblastiach. Podľa maďarského etnografa Sándora Bálinta sa práve kresťanský liturgický systém a systém rozličných cirkevných milostí stali zdrojom nových tradícií, zvykov a špecifického sveta foriem sviatkov (Bálint 2014: 9). V jednotlivých regiónoch Európy sa postupne, aj v dialógu s masovo popularizovaným kresťanským

výtvarným umením, legendami, literatúrou a divadlom, formovali pestré tradície mestských i vidieckych kresťanských komunít, ktoré boli rámcom špecifických korpusov jarných a veľkonočných roľníckych zvykov a obyčají. Tie si udržiavali životnosť – a v agrárnych vidieckych oblastiach i aktuálnosť – miestami aj do prvých desaťročí 20. storočia (Bálint 2014: 300–340; Frolcová 2001; Horváthová 1968: 175–191; Langhammerová 1993; Weber-Kellermann 1985: 60–63).

Rozvoj novej sociálnej mobility a individualizácie, ako súčasť moderny rodiacej sa na konci 19. storočia, éru stavovskej spoločnosti ukončil. Podľa Giddensa pretrvával medzi modernitou a tradíciou vzťah symbiózy, pretože aj v priemyselných krajinách každodennosť a sociálne vzťahy v rodine ostali prestúpené tradíciami a zvyklosťami, z ktorých sa inštitúcie a ekonomika uvoľnili (Giddens 200: 58). Zvyky, ktoré – na rozdiel od tradície – nie sú majetkom skupín, komunít a kolektívov, ale sú vlastnosťou individuálneho konania (tamtiež: 57), v tomto procese, podľa nemeckej etnologičky Ingeborg Weber-Kellermann, prestali byť výrazom viery. Význam si však mnohé z nich udržiavali zmenou funkcie, ako forma spoločenskej zábavy a hry, neskôr sa stali tiež predmetom organizovania, zámerného udržiavania a predvádzania. Nestratili charakter znakovej reči (Weber-Kellermann 1985: 227), slúžiacej na komunikovanie najrôznejších sociálne dôležitých informácií.

O takmer storočie neskôr sa zvyšky tradičnej štruktúry celkom zrútili v procese vzniku ‚tekutosti‘ globálnej modernity, ktorú žijeme dnes (Baumann 2002: 13–20). Zo zovretia tradície sa oslobodzuje i všedný život, avšak ona sama v rôznych premenách naďalej všade rozkvitá. Niekedy ako živá, brániaca si svoju pravdu vlastnými rituálmi a symbolikou, dokonca prechádzajúca obrozením, inokedy komercializovaná, zbavená obsahu a pretrvávajúca v podobe dedičstva alebo gýču. Skrytú moc tradície začína v otvorenejšom a reflexívnejšom životnom štýle globálnej spoločnosti nahrádzať autonómia a sloboda. Zmena roly, ktorá je tradícii v týchto podmienkach určená, vnáša do našich životov novú dynamiku (Giddens 2000: 59–60).

Podľa nemeckého sociológa kultúry Winfrieda Gebhardta (Gebhardt 2000) výrazom kultúrnej dimenzie pro-

cesov individualizácie a pluralizácie, sprevádzajúcich neskorú modernu, sú vnútorné a vonkajšie zmeny podôb sviatočného. Ešte donedávna mali sviatky a slávnosti primárnu funkciu udržiavať životnosť sociálnych skupín a inštitúcií. Fungovali ako nekaždodenné komunikačné formy. Obnovovali a oslavovali spoločné samozrejmosť a podporovali pospolitosť a solidaritu, ktoré pôsobili v každodennom živote. Boli výrazom a nevyhnutným predpokladom tvorby individuálnej identity i sociálneho poriadku. V podmienkach neskorej moderny sa doterajšie formy a spôsoby sviatkov transformujú – zintenzívňuje a komercializuje sa ponuka plánovitých sviatočných zážitkov, ktoré sa orientujú na uspokojenie ľudí túžiacich po zábave, po niečom mimoriadnom, zvláštnom a jedinečnom (Gebhardt 2000: 22–27).

Etnológia, nazdávam sa, má šancu hranice živých i komercializovaných tradícií, ako aj dynamiku, ktorú ich spoluexistencia s prejavmi globálnej modernity vykazuje, reflektovať. Vzhľadom na zmeny fokusu disciplíny v posledných desaťročiach smerom k súčasnosti i jej obracanie sa tvárou k potrebe vysvetľovať dôsledne aktuálny spoločenský kontext skúmaných javov (Šima 2017: 38–39), sú dnes snahy o hľadanie zvyškov pohanských kultov či rekonštruovanie kultúrnych noriem tradičnej spoločnosti vo veľkonočných zvykoch, zdá sa, neaktuálne. Výzvou je skôr uvažovať o konštruktoch sviatkov a slávností a o ich reálnom sociálnom význame. V živote s neobmedzenou sociálnou mobilitou, globálnou ekonomikou a okamžitým šírením informácií elektronickými prostriedkami, aký prežívame v 21. storočí, sú bežnou súčasťou prežívania sviatkov javy spojené s relaxom, komerciou a konzumnosťou. Potreba ľudí pripomínať si opakovane významné momenty či udalosti však nezanikla, a jej súčasťou sú aj prvky tradícií v najrôznejších podobách, funkciách a rovinách. Mnohé z pestrej škály sviatočných praktík ľuďom prekážajú a nevyhovujú im, iné ich stránky však milujú a nie sú ochotní sa ich vzdať alebo vyhľadávajú nové, jedinečné.

Reflektovaniu aktuálnych spôsobov prežívania Veľkej noci sa európski etnológovia vyhýbajú. Jestvujúce práce dokumentujú v nich rovinu liturgických zvykov spojených s cirkevnými obradmi a ľudových zvykov, ktoré síce majú zväčša cirkevný pôvod, ale boli uchopené ľuďom, osvojené a sekularizované (Dahm 2000: 2, 19) alebo ich sledujú ako prejavy dvoch tradícií – kresťanskej a pohanskej (Gierek 2015: 77). Ukazujú, že do spôsobov, akým ľudia

sviatok prežívajú, významne zasahuje obchod a reklama, nestráca sa však potreba ľudí združovať sa, pociťovať spolupatričnosť, komunikovať verejne svoje postoje a názory, a nemizne ani fascinácia ľudovými zvykmi, záujem o objavovanie, vytváranie a udržiavanie tradícií. Spomenuté bádateľské pokusy z Nemecka a Poľska naznačujú, aká široká škála prvkov sociálnej reality sa vo Veľkej noci odráža a podnecujú k získavaniu ďalších empirických poznatkov s cieľom popísať nielen kontúry a obsahy sviatku samotného, ale cez jeho prizmu lepšie porozumieť dnešnému človeku.

Súčasná sviatková prax a možnosti jej etnologickej reflexie – východiská, výskumné otázky a metodológia

Sledovanie súčasných podôb veľkonočných sviatkov predstavuje pre etnológiu vzhľadom na neprebádanosť témy široké a komplikované pole, jeho preskúmanie však vnímam ako nevyhnutný predpoklad ďalšieho bádania.

Reflektujúc etnologické poznatky o podiele symbolických zložiek v obsahu kresťanských sviatkov vychádzala som z predpokladu, že jadro Veľkej noci aj dnes spočíva v náboženskom komplexe praktík a symbolov. Tento predpoklad však nemohol byť dostatočný na úvodné sformulovanie teórie a jej overovanie na empirickom materiáli. Východiská som preto rozšírila o koncept kultúrneho dedičstva a procesu eventizácie a na zmapovanie reálnych podôb sviatku som zvolila exploratívny výskum. Na jeho základe sa pokúšam odhaliť a popísať sviatkovú prax, teda spôsoby, akými ľudia sviatok prežívajú, a postihnúť základné obsahové rámce, v ktorých sa Veľká noc dnes pohybuje.

Pozícia kresťanských sviatkov, z ktorých osem je v Slovenskej republike legislatívne upravených ako dni pracovného pokoja,¹ je efektom ich historického ukotvenia v kultúre i viacstoročného nepretržitého pôsobenia cirkvi v krajine. Súvisí s aktuálnym počtom príslušníkov týchto konfesíí medzi obyvateľstvom,² s formami a mierou legislatívneho postavenia a vplyvu kresťanských cirkvi a ich predstaviteľov nielen medzi veriacimi, ale i v politike štátu (Popelková 2014: 40 a n.). Pred rokom 1989 bol kresťanský obsah sviatkov vládnuou komunistickou ideológiou zatlačený do súkromnej sféry, na verejnosti boli prípustné iba nenáboženské prejavy. Verejne boli distribuované reprezentácie sviatkov súvisiace s prírodnými cyklami (Veľká noc ako sviatky jari). Na ich popularizáciu slúžili rekonštruované alebo parafrázované

podoby tradičnej kultúry a folklóru šírené médiami, pestované ako predmet záujmovej umeleckej činnosti a prezentované v rámci folklorizmu. Vo vedomí povojnových generácií obyvateľstva aj z radov neveriacich tak získali kresťanské sviatky nezastupiteľné miesto. Tradície už zaniknutého spoločenského poriadku a vidieckeho samozásobiteľského agrárneho spôsobu života našli odraz vo všeobecne rozšírených predstavách o sviatočnej atmosfére v modernej dobe a stali sa integrálnou súčasťou každoročného cyklu sviatkov. Takéto „pestovanie“ tradičných roľníckych zvykov súčasne otváralo cestu pre vstup profánnych prvkov do spôsobov prežívania i samotného vnímania charakteru sviatočného času v súčasnosti. Od 90. rokov 20. storočia veriaci znova môžu verejne sláviť svoje sviatky. Vykonávajú úkony cirkvou jednotne ustálené a pre veriacich záväzné, ako i tie, ktoré na sviatok primárne alebo sekundárne nadväzujú. Revitalizačné a inovačné prvky náboženského slávania sviatku (procesie, púte a pod.) (Veselská 2002: 5) ako efekt aktivity veriacich tvoria tú zložku, v ktorej sa na Slovensku môžu prejaviť regionálne či lokálne osobitosti Veľkej noci.

Okrem možnosti návratu skupín veriacich k napĺňaniu ich spirituálnych potrieb využívajú zákonom garantované voľno všetci občania. Paralelne so snahou cirkví presadzovať náboženské obsahy Veľkej noci sa o najrozličnejších spôsoboch jej slávania šíria informácie v takpovediac neobmedzenom rozsahu prostredníctvom masových médií a elektronickej komunikácie. Oplyvňujú nárast počtu rozličných reprezentácií sviatku a rozširovanie škály jej prežívania, ako aj funkcií, ktoré pre súčasníkov plní. Nazvať preto dnes Veľkú noc iba náboženským sviatkom je problematické. Z potreby spoznať konkrétne kontúry tohto rysu sviatku sa nastoľujú viaceré výskumné otázky, ako napríklad, aké sú na Slovensku podoby prežívania Veľkej noci veriacimi, ako sa v spoločnosti šíria jej náboženské obsahy alebo ako sa v podobách Veľkej noci prejavuje vzťah náboženských a nenáboženských foriem sviatkovania.

Korpus prežívajúcich tradičných roľníckych zvykov, ktorého prvky tvoria súčasť dnešnej sviatkovej praxe, spadá do sféry označovanej ako kultúrne dedičstvo, chápanej v najširšom zmysle ako súbor vyselektovaných dokladov minulosti so spoločensky pripísanou hodnotou. Pojem i celý koncept podliehajú opakovanej reinterpretácii a ideologizácii, kategorizačná funkcia pojmu sa vyvíja tak v praxi, ako aj v kritickej vedeckej reflexii. V posled-

ných dvoch desaťročiach sa posunula k jeho procesuálnemu chápaniu ako sociálneho konštruktú. Hoci sa globalizácia stereotypne vníma ako fenomén ohrozujúci národné záujmy a kultúru, vedúci ku kultúrnej homogenizácii, jej kritické zohľadnenie umožnilo porozumieť, akú úlohu dedičstvo reálne hrá v procesoch sociálnych transformácií. Globalizácia totiž zároveň prináša posilnenie lokálnych ekonomík a kultúr, vedie ku vzniku nových kultúrnych reprezentácií, foriem sociálnej identifikácie a rastu diverzity ako zdroja nových ekonomických príležitostí (Bitušiková 2014: 9–10). Dedičstvo, a v jeho rámci aj lokálne či národné zvyky a tradície spájané so sviatkami, rovnako ako aj „objavované“ tradície, majúce za cieľ legitimizovať početné novovznikajúce festivaly (Hobsbawm – Ranger 1983), sa tak stávajú médium nesúcim historický odkaz či identifikačné potenciály pre jedinca, skupiny a komunity. Rekonštrukcie a prezentácie zaniknutých tradičných zvykov sa realizujú v dedinách Slovenska prostredníctvom miestnych folklórnych skupín, škôl, záujmových združení a aktívnych jednotlivcov, citeľný je tiež záujem o zvyky a folklór prímestských obcí prejavovaný obyvateľmi miest. Tieto prejavy tvoria súčasť kalendára lokálnych festivalov a ich realizátori im pripisujú hodnotu ako kultúrnemu dedičstvu, považujú ich za doklad jedinečnosti alebo zdroj sebaidentifikácie (Jágerová a kol. 2011: 65, 262; Bocánová 2015: 134). Rovnako sú však využiteľné a využívané i v obchode, reklame, turizme. Podľa Anthonyho Giddensa priemysel spracúvajúci kultúrne dedičstvo rozvíja odkaz tak, že tradíciu prebalí do podoby atrakcie. Odkaz, ktorý je takto chránený, je odtrhnutý od životnej miazgy tradície, od skúsenosti každodenného života (Giddens 2000: 60). V podmienkach globalizovanej modernity z mnohých veľkonočných zvykov ostávajú pre človeka symboly a obyčaje zaťažené tradíciou, reprezentácie minulosti s kódmi, ktorých obsah ľudia už nemusia dešifrovať, nenachádzajú ich spojenie so súčasnými potrebami života. Iní zasa tradičné zvyky vyhľadávajú alebo pestujú ako predmet osobného zaujatia minulosťou, prostriedok ozvláštnenia sviatočnej atmosféry a zážitku (Janeček in Saleh 2018). Zo snahy zistiť, v akých kontúrach prebiehajú opísané procesy v 21. storočí na Slovensku, vyplynuli ďalšie výskumné otázky: akým spôsobom sa vo veľkonočných festivaloch reprezentujú a využívajú tradičné symboly, obyčaje a prvky kultúrneho dedičstva a aké formy má využívanie veľkonočných tradícií ako báza komunitných a komerčných aktivít.

Prežívanie Veľkej noci, ako ho sledujeme okolo seba, tvoria aj prvky bez historického ukotvenia a sakrálnej symboliky. Ich realizáciu a spôsoby prežívania možno vnímať ako odraz sociálnej reality každodennosti, individualizmu či potreby združovania sa, aktivizmu a politického názoru, spirituality, príklonu k prírode či konzumnosti, ale tiež túžby po performativnosti a zážitku zábavy v mimoriadnej atmosfére vopred naplánovanej a dobre zorganizovanej výnimočnej udalosti. Pre plánovitú tematickú udalosť ponúkajúcu dnešnému človeku zábavu, pocit jedinečnosti, nekaždodennosti a zážitku aspoň dočasnej spolupatričnosti s ostatnými účastníkmi sa zaužívalo anglické slovo *event* (Gebhardt 2000: 18). Sviatky a slávnosti vždy vznikali s požiadavkou byť čímsi mimoriadnym, čo malo do každodenného života vniesť výnimočnosť. Inscenovali svoju jedinečnosť pomocou najrozličnejších štýlových prostriedkov, sieťovaním tradičných prvkov a umeleckých foriem v snahe emocionálne zaujať a zabaviť svojich účastníkov a cielene podporovali hodnoty oslavujúceho spoločenstva. To nové, čo v oblasti sviatkov pozorujeme v neskorer moderne, je *proces akcelerujúcej eventizácie* (Gebhardt 2000: 24). Ide o spolupôsobenie piatich, tesne korešpondujúcich trendov: sviatky a slávnosti klasických inštitúcií strácajú legitimitu a akceptovateľnosť a na ich miesto nastupujú otvorenejšie formy, v ktorých sa s uvoľneným zážitkom miešajú difúzne a nezáväzné ciele a významové svety (deinštitucionalizácia); sociálna homogenita okruhu ich účastníkov sa stále viac narušuje a hranice tried, vrstiev a sociálnych prostredí prestávajú pri tvorbe sviatočnej komunity zohrávať akúkoľvek rolu (deštruktúrovanie); vo sviatkovom dianí sa odmieta všetko objektívne – rituálne, predpísané a normatívne, do popredia vystupuje subjektívna sloboda, možnosť počínať si nezáväzne, hľadanie individuálnej zábavy (profanizácia); ponuka sviatočných udalostí najrozličnejšieho druhu neustále narastá, pričom sa stále viac uvoľňujú od biologicky alebo historicky zdôvodňovaných príležitostí a sú, zväčša z komerčných dôvodov, zámerne vytvárané; legitimizujú sa buď „vynájdenním“ istej tradície alebo sa modelujú na nejakom mýte, aby sa zdôraznila ich odlišnosť (multiplikácia); už jestvujúce alebo aj nanovo vynájdenné sviatky podliehajú stále viac princípu maximalizácie zisku, sú organizované, aby sa nimi zarobili peniaze (komercializácia) (tamtiež: 25–26).

Sociológ Ronald Hitzler reflektuje trend, v ktorom sú (1) tradičné kultúrne podujatia obohacované novými alebo z iných súvislostí preberanými prvkami zábavy s ponukou spotreby, a súčasne sa (2) množia udalosti koncipované ako eventy – vopred strategicky plánované a organizované novotvary, ako „takpovediac úplnú eventizáciu života“ (Hitzler 2011: 19). Eventizácia je v tomto zmysle výstižný pojem pre proces vytvárania a prípravy zážitkových svetov pre každého, vždy, na každom mieste a viac či menej za každých okolností (tamtiež: 20). Zámer zistiť, aké podoby proces eventizácie získava na Slovensku, sledovala v mojom projekte výskumná otázka, ako sa v spôsoboch prežívania Veľkej noci prejavuje nástup otvorených, nezáväzných sviatočných foriem, stieranie rozdielov medzi účastníkmi sviatočných aktivít, hľadanie individuálnej zábavy, zámerne vytváranie nových sviatočných príležitostí a orientácia na zisk.

Pri otváraní dosiaľ nepreskúmanej témy súčasných spôsobov slávania Veľkej noci som na zodpovedanie výskumných otázok potrebovala na malej ploche a v reálnom čase získať čo najširší a zhustený prehľad o škále sviatkovkej praxe. Pre takýto druh exploračnej štúdie som zvolila ako prameň mediálne výstupy.³ Nesledovala som teda bezprostrednú sociálnu realitu, ale jej obraz reflektovaný v médiách s vedomím, že texty, ktoré médiá uverejňujú, sú ovplyvňované na viacerých úrovniach. Z tohto obrazu som čerpala informácie tak o verejne dostupných prejavoch sviatku, ako aj – hoci len sprostredkovane, takpovediac „z druhej ruky“ – o festivitej praxi spojenej s rodinným, resp. súkromným priestorom, uvedomujúc si výberovosť týchto informácií. Výskum som vzhľadom na charakter výskumných otázok dizajnovala ako obsahovú analýzu (Gavora 2015: 348 a n.) textového súboru z mediálnej rešerše. Vzorkou bol výber článkov z rokov 2001 – 2015,⁴ ktorý vznikol zadaním kľúčového slova „veľkonočný“, jednotkou analýzy boli jednotlivé články rešerše. Po kvalitatívnej analýze⁵ vzorky som zistenia študovala v zmysle výskumných otázok a identifikovala rámce, v ktorých sa v súčasnosti tento sviatok objavuje a realizuje. Analýza priniesla zistenie, že týmito rámcami sú: (a) náboženský komplex praktík a symbolov, (b) komerčné využívanie sviatku ako marketingovej príležitosti, (d) sviatok ako pole pre realizáciu rôznych komunitných a spolkových aktivít a napokon (d) festivitej praxi spojené s rodinným, resp. súkromným priestorom.

Náboženský komplex praktík a symbolov

Termín Veľkonočnej nedele sa každoročne mení: u katolíkov a evanjelikov môže pripadnúť na niektorý z dátumov medzi 22. marcom a 25. aprílom, u pravoslávnych kresťanov, riadiacich sa juliánskym kalendárom, sa môže jej termín od prvého líšiť aj o niekoľko týždňov. Dátum katolíckej a evanjelickej Veľkej noci uznáva štát aj pre uzákonené dni pracovného pokoja – Veľký piatok a Veľkonočný pondelok. Hoci cirkevné rituály pripadajú už aj na pracovné dni predchádzajúceho týždňa, v bežnom jazyku sa Veľkou nocou alebo veľkonočnými sviatkami označujú najmä štyri voľné dni – Veľký piatok, Biela sobota, Veľkonočná nedeľa a Veľkonočný pondelok.

Náboženský význam, obsah a duchovný odkaz Veľkej noci ako súčasť historickej tradície sú na Slovensku známe nielen veriacim. Do spoločenského diskurzu však i dnes intenzívne prenikajú vďaka snahe cirkví presadiť sa v rôznych sférach, rozmachom informačných technológií a internetu a napokon tiež tlačenými a elektronickými médiami. Už takmer dva mesiace pred Veľkou nocou, na Popolcovú stredú, informujú médiá o začiatku obdobia 40-dňového rímskokatolíckeho pôstu a o jeho význame v príprave na slávenie Veľkej noci i o obradoch konaných v kostoloch. Od poslednej pôstnej, tzv. Kvetnej nedele, médiá zintenzívňujú informovanie o pôvode Veľkej noci ako najvýznamnejšieho kresťanského sviatku, o jej židovských koreňoch, určovaní jej termínu, udalostiach, ktoré sviatok pripomína. Vysvetľujú sa rituály jednotlivých dní sviatku a význam kresťanskej symboliky, a tiež fakt, že kým pre katolíkov je najvýznamnejším dňom Veľkonočná nedeľa, evanjelici zaň považujú Veľký piatok. Verejnosť je informovaná o veľkonočnom programe pápeža, publikujú sa náboženské úvahy a rozhovory s biskupmi, kňazmi a teológmi o prežívaní Veľkej noci, o úlohe náboženstva v spoločnosti. Cirkvi zverejňujú v médiách oznamy o termínoch bohoslužieb, na ktorých sa zúčastnia vysokí hodnostári, rozpisy bohoslužieb počas sviatku. Na Veľký piatok vysielala v roku 2005 verejnoprávna televízia v priamom prenose z rímskeho Kolosea Krížovú cestu konanú za prítomnosti pápeža, rozhlas prenášal evanjelicke pašiové pobožnosti. Na Veľkonočnú nedeľu sa vysielajú bohoslužby katolíckej a evanjelickej cirkvi. Súčasťou hlavných spravodajských relácií počas dní sviatku sú informácie o posolstvách významných cirkevných predstaviteľov, vysiela sa a komentuje veľkonočné nedeľné požehnanie pápeža.

V konkrétnom časovom posune od skončenia oficiálnych sviatkov informujú médiá o pravoslávnej Veľkej noci – Pasche slávenej v asi 150 farnostiach na Slovensku.

Publikované výklady predstaviteľov cirkví, teológov, publicistov a internetových blogerov, ale tiež historikov umenia či etnológov sledujú historické prenikanie kresťanských obsahov sviatku a cirkevných obradov do vysokého umenia a do ľudových zvykov a symboliky spájanej s príchodom jari. Cirkvami iniciované agentúrne informácie o obsahu sviatku bývajú doplnené vysvetlením, že typické veľkonočné zvyky – oblievanie vodou, šibanie prútikmi, maľovanie vajčiek, rozdávanie čokoládových zajacov a kuriatok – nemajú kresťanský pôvod.

V poslednom týždni pred vyvrcholením sviatku sa zvyšuje frekvencia verejných podujatí naplnených náboženskými obsahmi tematizujúcich udalosti okolo ukrižovania Krista. Vo verejnoprávnom rozhlase sa vysielajú dramatizované pásma biblických príbehov, konajú sa veľkonočné koncerty vážnej hudby a umelecké recitály štátnych umeleckých telies, študentov hudby a žiakov umeleckých škôl, benefičné koncerty, výstavy kresťanského umenia, charitatívne podujatia. Prezentuje sa umenie tematicky spojené s Veľkou nocou, súčasťou koncertov býva čítanie biblických textov a meditácie. Na tieto udalosti sa využívajú i adaptované priestory historických pamiatok a kostoly. Prítomnosť náboženských obsahov Veľkej noci na verejnom priestore vrcholí na Veľký piatok, keď si cirkev pripomína ukrižovanie Krista. V Košiciach sa v tento deň každoročne od roku 1993 organizuje ekumenický pašiový sprievod ulicami mesta, v Bratislave sa v rokoch 2004 a 2005 vo večerných hodinách konalo na Hlavnom námestí scénické pásmo Veľkonočné pašie. Od roku 2011 na Zelený štvrtok Prešov každoročne organizačne zastrešuje uličné predstavenie dobrovoľníkov stvárnňujúce udalosti biblickej poslednej večere. Predpoludním na Veľký piatok sa potom pred mestským úradom odohrá predstavenie súdu s Ježišom Kristom a krížová cesta, pričom niekoľkotisícový sprievod veriacich prechádza prešovskou mestskou pešou zónou. V Trnave sa v tento deň koná tradičné podujatie nosenia krížov z rôznych častí mesta veriacimi, ktorí sa stretnú na Trojičnom námestí a spoločne putujú na mestskú Kalváriu.

Ako tradičné veľkonočné náboženské zvyky sa v mnohých kresťanských farnostiach udržiavajú praktiky, ako prinášanie bahniatok veriacimi do kostola na posvä-

tenie na Zelený štvrtok, účasť na pobožnostiach krížovej cesty, pašiových sprievodoch, procesiách okolo kostolov, dodržiavanie veľkopiatočného pôstu, návštevy, poklony alebo „stráženie“ symbolického Božieho hrobu v kostoloch počas Bielej soboty, pálenie zvyškov posvätených olejov („pálenie judáša“) a zapalovanie veľkonočnej sviečky alebo „rozvázovanie“ kostolných zvonov, ktorými sa končí pôstne, smútočné obdobie sviatku.

Na Veľkonočnú nedeľu, keď cirkevný sviatok prejde do druhej časti spojenej s oslavou zmŕtvychvstania, je zvykom veriacich v rímskokatolíckych, gréckokatolíckych aj v pravoslávnych spoločnostiach prinášať potraviny, ktorých konzumáciu predveľkonočný pôst obmedzuje, do kostola v sobotu večer alebo v nedeľu ráno na pobožnosť oslavy Kristovho vzkriesenia. Jedlá v košíkoch kladú pred oltár alebo na určený priestor pred kostolom. Kňazi ich požehnávajú a veriaci ich doma po návrate z kostola v kruhu rodiny spoločne konzumujú. Zvyk je na Slovensku i v súčasnosti rozšírený v mestách i na dedinách a hoci nejde o liturgický obrad, cirkev ho neodmieta. Čas a spôsob jeho realizovania si farnosti určujú samé.

Aktívne prejavy veriacich v niektorých farnostiach dávajú i v súčasnosti možnosť vzniknúť rozličným inováciám a doplnkom veľkonočných rituálov. Príkladmi tohto javu sú púte skupín veriacich pred Veľkou nocou do Ríma alebo do Jeruzalema, krížové cesty mimo priestorov kostola na Zelený štvrtok, zapalovanie domácich svieč prineseným plamienkom prevzatým zo znovu zapáleného paškálu na Bielu sobotu, spievanie lokálnych spevokov počas nedeľných bohoslužieb, privádzanie živého jahňata k oltáru, kladenie pečených múčnikov v tvare baránka na oltár a jeho rozdelenie deťom po skončení pobožnosti a pod. Mládež v pravoslávnej obci Vernár (okres Poprad) po skončení rannej nedeľnej pobožnosti odpaľuje pred kostolom delobuchy, čo má radostnú udalosť vzkriesenia pripomenúť všetkým obyvateľom.

Pole pre realizáciu komunitných a spolkových aktivít

Ako Veľká noc alebo veľkonočné sviatky sa na Slovensku označujú nielen dni, ktoré veriaci venujú náboženským obradom. Vzhľadom na to, že v školách sú v tomto čase veľkonočné prázdniny, ktoré sa začínajú na Zelený štvrtok a trvajú až do utorka po Veľkonočnom pondelku, mnohí ľudia si priberajú k uzákoneným dňom pracovného pokoja dovolenky, čím sviatočné obdobie predlžujú. Sviatok tak vytvára príležitosť nielen na spo-

ločné trávenie voľného času v rodinách, ale je poľom pre uplatnenie aktivít komunit, spolkov či samospráv.

Jedným z ich prejavov je prenikanie symbolov a praktík sviatku na verejný priestor cez výzdobu, navodzovanie atmosféry príchodu jari a veľkonočných sviatkov v prostredí, ktoré ľudia obývajú. V mestách je rozšírené vešanie ozdobených vyfúknutých vajčiek na stromy v parkoch, uliciach historických centier, peších zónach, ale tiež na sídliskách v okrajových mestských štvrtiach a na priestoroch, kde sa konajú podujatia pre verejnosť. Občania miest si obľúbili umiestňovanie obrovských kraslíc na námestia. V roku 2015 napríklad zviedli mestá na východnom Slovensku symbolický boj o najväčšiu kraslicu. Víťazstvo potvrdené zápisom medzi slovenské rekordy získalo mesto Bardejov s ručne maľovanou 213 cm vysokou kraslicou vyrobenou z polystyrénu, stavebného lepidla a omietky, umiestnenou vo veľkom práutenom vyzdobenom hniezde. V centre mesta pod lipami, ktoré deti z miestnych škôl ovešali vlastnoručne ozdobenými vajčkami, stála kraslica, v noci osvetlená, už desať dní pred Veľkonočnou nedeľou a odstránili ju až týždeň po sviatkoch. V tom istom roku v Novom Smokovci vo Vysokých Tatrách vznikol počas osláv Veľkej noci, ako výsledok projektu Veľkonočné mestečko, Prvý veľkonočný tatranský strom ozdobený rekordným počtom kraslíc, v meste Prievidza zasa deti z miestnych základných škôl na Námestí slobody veľkonočne vyzdobili vlastnými výtvarmi pyramídu zo vždyzeleňných vetvičiek na centrálnom námestí.

Sviatok využívajú formálne aj neformálne záujmové združenia a skupiny priateľov či susedov, spolky, športové a turistické kluby v mestách i na vidieku na usporadúvanie svojich cyklických podujatí. V športových halách a telocvičniach je Veľká noc termínom športových podujatí určených pre rôzne vekové skupiny občanov: turnajov vo volejbale, stolnom tenise, šachu, biliarde, šípkach. V prírode sa konajú veľkonočné bežecké preteky, nesúťažné behy a behy zdravia. Turisti sa zvyknú každoročne stretávať na veľkonočných cyklistických jazdách, splavoch, túrach, pochodoch a výstupoch. Ak sa konajú na Veľkonočný pondelok, ich vrcholom býva aj oblievačka a šibačka.

Verejne predstaviť svoju činnosť, upozorniť na svoju existenciu alebo na niektorú zo závažných sociálnych tém majú za cieľ veľkonočné podujatia, ktoré pre verejnosť, svojich zamestnancov alebo klientov pripravujú organizácie tretieho sektora, charitatívne organizácie,

domovy sociálnych služieb, materské centrá, karanténne stanice a útulky pre zvieratá. Vytvorenie priestoru na spoločenskú interakciu, prezentáciu rôznych skupín občanov alebo len navodenie sviatočnej atmosféry pre spoločné strávenie voľného času má za cieľ pestrá skupina podujatí organizovaných lokálnymi samosprávami, spolkami a združeniami. Ich obsahom sú výstavy ručných prác, tvorivé dielne, spoločné pečenie sladkostí, najmä však výstavy kraslíc, dekorácií, výšiviek, čipiek, háčkových doplnkov a veľkonočných aranžmánov, ktoré sa konajú vo veľkom počte na celom území krajiny. Na tieto podujatia je vstup voľný alebo je ich výťažok určený na charitatívne účely.

Bázou neformálneho stretávania sa ľudí a záujmovej činnosti spojenej s Veľkou nocou je vyhľadávanie regionálnych a lokálnych zvláštností zaniknutých spôsobov víťania jari a prežívania Veľkej noci, rekonštrukcie zvykov, ktoré sa spájajú s dávnou či menej vzdialenou minulosťou, alebo si ich pamätajú najstarší obyvatelia. Objavovaniu a sprítomňovaniu minulosti sa venujú formou veľkonočných podujatí aj múzeá, osvetové, materské a voľnočasové centrá orientované na deti. Zásadnú rolu, ako médium sprostredkujúce sviatočné reprezentácie, zohráva školské prostredie. Materské a základné školy v dlhom časovom predstihu pripravujú deti na sviatky aktivitami na vyučovaní i v činnosti záujmových krúžkov. Pedagogovia vyhľadávajú a spracúvajú materiál o lokálnych veľkonočných tradíciách, pripravujú výzdobu školy, nacvičujú s deťmi piesne, riekanky a rozličné zvyky. Zostavujú programové pásma, ktoré deti predvádzajú rodičom alebo s nimi vystupujú pred občanmi v rámci sviatočných podujatí. Škôlky a školy organizujú detské súťaže v znalostiach lokálnych veľkonočných tradícií, zameriavajú sa na rozvíjanie detských zručností v zhotovovaní kraslíc, pletení korbáčov, príprave veľkonočných dekorácií. Na veľkonočných školských bazároch deti svoje výrobky ponúkajú rodičom a spoluobčanom.

Komerčné využívanie Veľkej noci ako marketingovej príležitosti

Už viac ako mesiac pred Veľkou nocou signalizuje zmena sortimentu, že obchod začína po Vianociach a sviatku Valentína (14. 2.) ďalšiu – veľkonočnú sezónnu kampaň. V rámci marketingovej stratégie sa na reklamných plochách, vo výkladoch a dekoráciách rozmiestňovaných v interiéroch nákupných centier, v super- a hy-

permarketoch Veľká noc označuje ako najvýznamnejší sviatok, sviatok slnka, znovuzrodenia či jarný sviatok. Do reklamných sloganov sa vkladajú slovné hry na tému sviatku v snahe zaujať pozornosť nakupujúcich (*Tešte sa na veľkonočnú nádielku!*; *Cenám šibe!*; *Veľká noc – malé ceny!*). Vizualne sa využíva symbolika prebúdajúcej sa prírody v kombinácii s tradičnými veľkonočnými symbolmi. Spravidla dva týždne pred sviatkami obchod rozbieha predajné akcie na sezónny tovar, resp. na tovar prebalený do veľkonočne tematizovaných obalov. Preferovaným artiklom sú duté čokoládové vajíčka a figúrky, dekorácie a veľkonočné korbáče z prútia alebo ich napodobeniny, ale i odevy, obuv a športové potreby. S blížiacimi sa voľnými dňami sa najlepšie predávajú potraviny, suroviny potrebné na prípravu tradičných jedál a múčnikov, nápoje a alkohol. Obchod strategicky distribuuje sortiment do jednotlivých regiónov aj na základe poznania spotrebiteľských preferencií v zložení tradičných sviatočných jedál a nápojov. Tesne pred sviatkami⁶ nápor zažívajú nielen hypermarkety a supermarkety, ale, hoci vrcholí pôstne obdobie, i predajne mäsa. Tržby na Zelený štvrtok na Slovensku spravidla dosahujú úroveň vianočných.

Obchod využíva na prilákanie zákazníkov nielen potrebu predzásobenia sa a konzumnosť, ale aj konkrétnu veľkonočnú festivitu prax. Predaj vína sa prezentuje odporúčaním určitých druhov vín ku konkrétnym veľkonočným tradičným jedlám alebo na pohostenie návštev a šibačov. Poisťovne veľkonočnú kampaň opierajú o opísanie nepríjemností, ku ktorým môže dôjsť pri pečení koláčov, maľovaní vajec, oblievačky a šibačky alebo sviatočnom prejedaní sa, ako možných poisťných udalostí.

Sviatok je významným marketingovým nástrojom pre cestovný ruch. Cestovné kancelárie ponúkajú ako mimoriadny veľkonočný zážitok návštevu veľkonočných trhov v európskych mestách. Možnosť stráviť sviatky na zahraničnej lyžovačke alebo pri mori vo vzdialených tropických destináciách prezentujú ako šancu vyhnúť sa doma predsviatočnému upratovaniu, nepríjemným zážitkom zo šibačky a oblievačky alebo prejedaniu sa. Letecké spoločnosti ponúkajú na sviatočné termíny mimoriadne zvýhodnené letenky do celého sveta. Slovenské kúpeľné strediská, aquaparky a wellness zariadenia, lokality s možnosťou turistiky a výletov po okolí i lyžiarske centrá sa zameriavajú na veľkonočné predĺžené víkendy a dovolenkové pobyty. Sviatkujúcich, ktorí sa rozhodnú stráviť voľno v slovenských ubytovacích zariadeniach,

sprevádza téma Veľkej noci i tam. Hotely pripravujú hosťom veľkonočný program, kúpeľné centrá v rámci veľkonočných balíčkov ponúkajú aj veselice a „posedenia pri folklóre“. Na umocnenie zážitkovosti býva súčasťou ceny pobytu slávnostná veľkonočná večera, šibačka a oblievačka, účasť na obradoch v miestnom kostole alebo prvok nazvaný jednoducho „veľkonočné prekvapenie“.

Sledovanie vývoja počasia, snehových správ a podmienok na jarnú lyžovačku počas Veľkej noci patrí na Slovensku k dôležitým témam podnikateľov v domácom cestovnom ruchu. V snahe pritiahnuť návštevníkov organizujú zábavné akcie a súťaže odohrávajúce sa priamo na lyžiarskych svahoch. Karneval na lyžiach nazvaný Veľkonočné vajce sa ako rozlúčka so snehom koná každoročne na Veľkonočnú nedeľu v stredisku Skalka pri Kremnici, rozlúčka so zimou s krojovaným sprievodom a jarnú zábavu nazvanú Pochovávanie snehovej vločky organizujú na Štrbskom plese vo Vysokých Tatrách. V Jasnej pod Chopkom býva Gastronomická Veľkonočná nedeľa s ochutnávkami lokálnych špeciálov, vystúpeniami členov folklórnych kolektívov, piesňami a veľkonočnou oblievačkou, na vysokohorskú Rainerovu chatu vo Vysokých Tatrách láka turistov zo snehu vytvorená štvormetrová kraslica.

Akcie, ktoré ponúkajú počas sviatku zábavné podnity, kluby a diskotéky, majú zvyčajne v názve „veľkonočný“, na ozvláštnenie udalosti pridávajú k programu niektoré z veľkonočných zvykov, najčastejšie šibanie či oblievačku. Kým na dedinách sa tanečné zábavy a veselice konajú až na Veľkonočnú nedeľu večer alebo na Veľkonočný pondelok, v mestách sa niektorí organizátori nevyhýbajú ani dňom tradične považovaným za nevhodné na zábavu, teda Veľkému piatku a Bielej sobote.

Objavovanie a sprítomňovanie minulosti sviatku a jeho symbolov tvorí bázu zážitku ponúkaného návštevníkom podujatí, ktoré sa v posledných desaťročiach počas Veľkej noci organizujú v múzeách, na hradoch a zámkoch, v kaštieloch, historických parkoch a zoologických záhradách. Špeciálne prehliadky doplnené o veľkonočné témy v najrozličnejšom spracovaní ponúkajú tieto inštitúcie ako svoju významnú komerčnú aktivitu. Zvyky sú predmetom inscenovania a predvádzania na javiskách nespočetných podujatí. V múzeách v prírode sa napríklad predvádzajú regionálne ľudové remeslá, príprava tradičných jedál, pre rodiny s deťmi sa konajú tvorivé dielne a hry. Dramaturgia sviatočného programu,

ponúkaného počas sviatočných dní klientom, v zásade rešpektuje náboženské delenie sviatku na smútočnú a radostnú časť. Komponované národopisné programy s predvádzaním jarných zvykov sa preto uvádzajú najskôr až počas Veľkonočnej nedele. V rámci ponuky ukážok tradičných veľkonočných zvykov sa často voľne zaraďuje do programu predveľkonočný zvyk vynášania Moreny spolu so šibačkou alebo oblievačkou.

Predvádzanie tradičných zručností zdobená vajčiek a pletenia korbáčov je obľúbenou súčasťou podujatí pre verejnosť, ich výučba je tiež predmetom komerčných kreatívnych kurzov a dielní. Kraslice, ako symboly sviatku a dekorácia navodzujúca jeho atmosféru, sú najčastejším artiklom veľkonočných trhov a jarmokov.

Veľkonočné trhy sú festivitnou praxou, v ktorej sa špecifickým spôsobom prelína komercia so zážitkovým a komunitným charakterom. Stánkový predaj kraslíc, kvetín a bahniatok, ozdôb, cukroviniek a domácich farmárskych delikates láka ľudí na námestia sviatočnou atmosférou a výzdobou, ponukou občerstvenia i sprievodnými akciami – vystúpeniami folklórnych zoskupení, detským programom, živou či reprodukovanou hudbou. Kým ešte pred dvoma desaťročiami to bola atrakcia, za ktorou sa cestovalo do európskych metropol alebo do Bratislavy, dnes ich organizujú samosprávy takmer všetkých miest a mnohých obcí Slovenska. Niekde sú obmedzené na predaj dekorácií, symbolov Veľkej noci a remeselných výrobkov, inde ponúkajú domáce potraviny, regionálne gurmánske špeciality a sladkosti alebo aj textil, odev a obuv. V mestách sa spravidla končia pred Veľkým piatkom, niektoré obce však svoje veľkonočné jarmoky pripravujú aj počas sviatočného víkendu ako rámec pre program určený občanom či turistom.

Festivitné praktiky spojené s rodinným, resp. privátnym priestorom

Hoci funkcia tradičných zvykov je relativizovaná súčasnými podmienkami života a dynamickým nárastom škály alternatívnych foriem festivitnej praxe, udržiavajú si niektoré ich prvky autentickú životnosť i dnes ako súčasť prípravy na sviatok a formy jeho prežívania. Ľudia upratujú domácnosti a veľkonočnou výzdobou navodzujú privátnu sviatočnú atmosféru. Na brány domov a dvere bytov umiestňujú jarné a veľkonočné aranžmány, do predzáhradiek figuríny veľkých zajacov, hniezdiacich sliepok. Nakupujú alebo prinášajú z prírody domov čer-

stvá jarnú zeleň, bahniatka, zelené vetvičky a kvety, venujú sa domácemu zdobeniu vyfúknutých vajíčok a vytvárajú kraslice určené na darovanie alebo na sezónnu výzdobu. Starostlivo pripravujú špecifické sviatočné jedlá a sladkosti. Ešte pred sviatočnými dňami, najneskôr však na Veľkonočnú nedeľu, sa doma zvyknú variť a maľovať vajíčka, určené na sviatočnú konzumáciu a obdarovanie návštev.

Živým veľkonočným zvykom je počas voľných sviatočných dní navštevovanie blízkych i vzdialených príbuzných. Hoci tradične bol dňom týchto stretnutí Veľkonočný pondelok, dnes je zvyk rozšírený prakticky na všetky sviatočné dni. Spája sa vždy s pohostením a obdarovaním detí. K veľkonočným sviatkom patrí, hoci nie ako všeobecne rozšírený zvyk, aj predsviatočná úprava a vyzdobovanie hrobov príbuzných a rodinné návštevy cintorínov počas niektorého z voľných dní.

Predpoludnie Veľkonočného pondelka je určené obchôdzkam šibačov a oblievačov. Okrem skupín chlapcov a mladých mužov, ktorí navštevujú s vodou a/alebo korbáčom svoje vrstovníčky, kamarátky a spolužiačky, chodia otcovia so svojimi malými synmi navštíviť a vyšibať staré matky a príbuzné, za čo deti dostávajú doma farebné varené alebo kupované čokoládové vajíčka a figúrky, sladkosti i peniaze. Označenie šibačka alebo oblievačka sa používa aj na pondelkové navštevovanie dospelých žien. Návštevy konajú, či už s korbáčom, fľašou vody či voňavkou alebo bez nich, muži – známi či susedia. V pondelkový večer sa, rovnako v súlade s tradíciou, konajú na dedinách tanečné zábavy, v mestách rozlične ladené veľkonočné párty a diskotéky.

Vzťah, aký majú súčasníci k symbolickým odkazom na roľnícku kultúru a archaické jarné plodonosné a prosperitné obrady v podobe veľkonočnej oblievačky a šibačky, je, vzhľadom na ich neaktuálnosť a nesúvis s dnešnými podmienkami života, ambivalentný. Zvyk a jeho spojenie s Veľkonočným pondelkom na Slovensku všetci poznajú. Niektorí k nemu cielene vedú svoje deti a udržiavajú ho vo svojich príbuzenských i priateľských kruhoch. Iní sa mu vyhýbajú, odmietajú ho alebo považujú za nepríjemný, násilný a trápny, navyše spojený so škodlivou konzumáciou alkoholu, ktorý sa ponúka niekedy aj nedospelým šibačom a oblievačom ako symbolická odmena za návštevu. Ako unikátnu a udržiavania hodnú tradíciu pestujú veľkonočné obchôdzky najmä milovníci folklóru, členovia folklórnych súborov

a skupín v mestách i na dedinách. Táto skupina je dnes na Slovensku jej hlavným nositeľom a uchovávateľom. Dohodnuté a pripravené pondelkové predpoludňajšie obchôdzky skupín mladých mužov odetých v krojoch, presúvajúcich sa pešo, v autách či na vyzdobených vozoch s konským záprahom, sú často sprevádzané muzikantmi. Obchádzajú po domoch a bytoch svoje priateľky a kolegyně, tanečnice a speváčky zo skupín a súborov, oblievajú ich hrnčekmi či vedrami vody alebo vykúpu v blízkom potoku a viac či menej symbolicky ich vyšibú korbáčom. Dievčatá odpovedajú priviazaním farebnej stuhy na korbáč, darovaním vajíčok, pohostením, prípitkom a peniazmi. Tieto obchôdzky sa konajú po celom území Slovenska, rovnako na dedinách ako v mestách. Zonácia obyčají šibania a polievania, platná do polovice 20. storočia (na západe územia prevládalo šibanie, na východe oblievanie), už neexistuje.

Obyvatelia dedín i miest dodržiavajú špecifické zvyklosti súvisiace so sortimentom a domácou prípravou veľkonočných jedál, spoločným stolovaním rodiny i pohostením pre návštevy. Dbajú na to, aby každoročne na ich sviatočnom stole boli slávnostné jedlá, ktoré považujú za tradične veľkonočné – varená údená bravčová šunka, vajcia, chren a zemiakový šalát, jedlá z vajec a mlieka (*syrek*, *hrudka*), slaná zapečená plnka z vajec, žemlí a údeného mäsa (*veľkonočná baba*, *stratené kura*), sladké kysnuté koláče – *mazance*, *vence*, *pasky*, piškótové múčniky v tvare baránka a ďalšie, pričom svoje špecifiká odvodzujú od regiónu, lokality, národnosti, vierovyznania či zvykov rodiny, z ktorej pochádzajú. V druhoch jedál, ktoré sa v jednotlivých oblastiach Slovenska doma pripravujú a konzumujú cez sviatky, sú tak medzi východom a západom Slovenska, ako i medzi jednotlivými regiónmi či lokalitami stále rozpoznateľné, kultúrne podmienené odlišnosti. Tie napokon reflektuje a využíva i obchod.

Zhrnutie

Skúmanie sviatku a spôsobov, akými ho spoločnosť prežíva v podmienkach globalizovanej modernity v prvých desaťročiach 21. storočia, prinieslo celý rad nových poznatkov a zistení, ktorých časť som sa pokúsila prezentovať v tejto štúdii. Šírku funkcií plnených sviatkom v dnešnej spoločnosti odhaľujú štyri pracovne vymedzené rámce – náboženský, privátny, komunitný a komerčný – v ktorých som analyzovala preskúmanú sviatkovú prax.

Primárne náboženský sviatok sa dnes vo formách bohatých na symbolické a praktické obsahy realizuje tak v súkromnej, ako i vo verejnej sfére. Potreby, ciele, stratégie a zámery jednotlivých sociálnych aktérov sa pritom špecificky dopĺňajú a ich obsahy sa v podobách sviatku prelínajú. Špecifické vzájomné ovplyvňovanie rovín sakrálneho a profánneho vo veľkonočných festi- vitách dokumentujú zaznamenané tradičné prvky, ktoré veriaci jednotlivo alebo aktivitami náboženských komunít prenášajú do cirkevnej náboženskej liturgie, čím sa špe- cifickým spôsobom aktualizuje. Na druhej strane mnohé prvky kresťanského vnímania sviatku sa, aj v dôsledku zámernej snahy cirkvi, objavujú a každoročne opakujú ako pevná súčasť rodinných zvykov aj v sekulárnom prostredí. Privátna sféra sviatku má dnes okrem spirituál- nych, kresťanských, aj dve skupiny sekulárnych prvkov. Jednu tvoria rodinné, komunitné a spoločenské aktivity, relax a zábava, ktorým sa obyvateľstvo venuje počas voľných sviatočných dní. Druhú skupinu tvoria sym- bolické aktivity, ktoré buď spontánne nadväzujú alebo sprostredkovane odkazujú na jarne a veľkonočné zvyky spájané s tradičnou roľníckou kultúrou, resp. fenoménmi označovanými ako kultúrne dedičstvo.

Zaznamenaná škála festivitej praxe v prvých desať- ročiach 21. storočia názorne dokumentuje prebiehajúci proces eventizácie sféry sviatku. V podmienkach nesko- rej modernity sa na Veľkej noci, ako klasickom, tradič- nom druhu sviatku, tento proces prejavuje jej obohaco- vaním o nové alebo z iných súvislostí prevzaté zábavné a spotrebné prvky. Uplatňovanie voľby pri rozhodovaní sa súčasníkov, ako Veľkú noc prežijú, umožňuje sledo- vať štyri voľné sviatočné dni ako istý druh performan- cie. Narušovanie pôvodnej pevnej záväznej štruktúry sviatku v dôsledku uplatňovania nárokov ľudí počínať si počas neho nezáväzne, hľadať individuálne definovanú zábavu, konzum a rozptýlenie, dokladajú viaceré z po- písaných komerčných aspektov. Verejné veľkonočné podujatia a komunitné aktivity plnia pre ľudí identifikačné funkcie aj vďaka tomu, že formy stretávania sa nadobú- dajú stále uvoľnenejší charakter.

Škálu zmapovaných foriem sviatkovania významne modifikuje snaha obchodu a ekonomicky orientovaných subjektov presadiť sa v tejto sfére – zvyšovanie konzum- nosti. Narastá počet a druhy komerčne orientovaných sviatočných spoločenských udalostí. Strategicky kladú dôraz na zážitkovosť obsahu a pútavú formu. Pozornosť

súčasníkov získavajú aj vďaka tomu, že v posledných desaťročiach nadobúdajú festivalový charakter – ich program býva zložený z niekoľkých samostatných podu- jatí rozdielneho obsahu so spoločnou témou sviatku. Tie, ako jednu z výrazových foriem, využívajú prvky minulosti, medzi nimi i zaniknuté veľkonočné zvyky, prezentované v scénickej podobe, spravidla mimo času, priestoru a so- ciálneho kontextu, s akými pôvodne súvisel ich obsah.

Sledovanie funkcií tradičných zvykov a symbolov, kto- rých frekvencia a význam sú vo sviatkovej praxi Veľkej noci na Slovensku neprehliadnuteľné, predstavuje pre et- nologické premýšľanie špecifickú výzvu. Ak ich analyzu- jeme ako jednu z reprezentácií kultúrneho dedičstva, vý- skumný materiál ukazuje, že dedičstvo je disponibilným materiálom pre najrôznejšie sféry spoločnosti a aktérov, ktorí ho s väčším či menším pátosom inštrumentalizujú v neobmedzenej miere. Využívajú ho učitelia a kultúrne inštitúcie organizujúce sviatočné podujatia a prázdnino- vé aktivity. Ich cieľom je dosiahnuť záujem mladej gene- racie o doklady o spôsobe života v minulosti a ich preci- ťovanie ako súčasnej hodnoty. Prehľbovanie vzťahu detí a mládeže ku kultúrnym tradíciám alebo zachovávanie a udržiavanie tradícií proklamujú ako zmysel svojich ak- tivít organizátori celého radu sviatočných podujatí, či už majú spoločenský, osvetový, zábavný alebo komerčný charakter. Robia tak kultúrne centrá organizujúce vyná- šanie Moreny a prehliadky veľkonočných zvykov, školy či múzeá pri tvorivých dielňach a výstavách, rovnako ako organizátori predajných výstav veľkonočných kraslíc i platených jarých kurzov a workshopov venovaných vý- učbe zdobenja kraslíc či pletenia korbáčov. Prvky temati- zované ako dedičstvo stoja počas sviatku neustále v po- zornosti médií, ktoré ústami nadšencov, ale i expertov – etnológov a múzejníkov, rekonštruujú a vysvetľujú pô- vodný pohanský zmysel zvykov a symbolov Veľkej noci, opisujú ich zaniknuté formy a významy. Mediá prinášajú tiež reportáže z lokalít zachovávajúcich dodnes staré veľkonočné tradície, prezentujú výrobcov veľkonočných symbolov, majstrov v jednotlivých zdobiacich technikách kraslíc a pletení korbáčov. Odkazy na dedičstvo využí- va sféra služieb i zábavy, narábajú s nimi podnikatelia v cestovnom ruchu, reklama i obchod.

Do kategórie dedičstva sa zaraďuje celá škála prak- tík súvisiacich primárne s roľníckou samozásobiteľskou kultúrou vidieka, ktorá na Slovensku zanikla najneskôr v polovici 20. storočia. Niektoré prvky, symboly či inovo-

vané podoby tradičných praktík spájaných s jarným obdobím a sviatkom Veľkej noci, ktoré v predchádzajúcich dvoch storočiach zaznamenali národopisné a etnografické výskumy, prežívajú v novej funkcii dodnes. Príkladom takéhoto prvku sú súčasné skupinové obchádzky mladých mužov konané na Veľkonočný pondelok. Hoci sú predmetom pozornosti médií a turistov, nemožno ich jednoducho označiť za folklorizmus či púhy výraz obdivu k tradícii. Okrem prezentačnej a zábavnej funkcie je možné v performatívnych aktivitách aktérov, upevňujúcich takouto symbolickou interakciou počas sviatku priateľské zväzky vo vnútri skupiny, sledovať aj plnenie autentických integračných a socializačných funkcií zvyku.

Rovina, v ktorej prvky zvykov prežívajú v aktívnej, živej podobe a ľudia ich udržiavajú ako autentickú súčasť

svojho spôsobu trávenia sviatkov, sa prelína s rovinami, v ktorých jestvujú ako výsledok úmyselného sprítomňovania, rekonštrukcií a javiskového predvádzania, či už s cieľom spoločenskej zábavy, precítenia pocitu spolupatričnosti alebo s komerčným zámerom. Opísaná dynamická relácia medzi živou tradíciou a tradíciou vo forme dedičstva korešponduje s Giddensovým výkladom jej existencie v podmienkach reflexívneho životného štýlu globálnej spoločnosti, citovaným v úvode tejto práce. Hoci sa javy prezentované ako dedičstvo nezhodujú so súčasnými autentickými sviatočnými obyčajami, veľkonočný spoločenský diskurz javy patriace k dedičstvu a tradícii odlišuje od iných profánnych spôsobov sviatkovania, ktoré sa stereotypne kategorizujú ako skomercializované a konzumné.

Štúdia vznikla v rámci plnenia cieľov vedeckého projektu VEGA č. 2/0062/17 *Sviatky a rituály – ich spoločenské kontexty a funkcie (Slovensko, 21. storočie)*, ktorý sa rieši v Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave v rokoch 2017 – 2020.

POZNÁMKY:

1. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch v znení neskorších predpisov.
2. Podľa sčítania z roku 2011 rímskokatolíckeho vyznania je 62 % obyvateľov, 5,9 % je vyznania evanjelického a. v., 3,8 % je greckokatolíckeho, 0,9 % pravoslávneho vyznania. Pozri: *Podiel obyvateľov SR podľa náboženského vyznania, SODB 2001, 2011* [online] [cit. 28. 6. 2019]. Dostupné na: <http://www.humanisti.sk/storage/201203010923_graf-10.png>.
3. Doplnkovo k nim som využila dáta zhromažďované príležitostne viac rokov počas sviatku etnografickým pozorovaním, fotodokumentáciou verejného priestoru a prezeraním internetu (Veľká noc v tlačenej a elektronickej médiách a na verejnom priestore 2019).
4. Výskum uskutočnený v októbri 2015 v spolupráci s agentúrou NEWTON Media zahrnul za obdobie 2001 – 2015 tlačenej médiá: 7 celoštátnych denníkov, 69 slovenských regionálnych titulov, 111 odborných titulov (z toho 5 cudzojazyčných); televíziu: 5 celoštátnych televíznych staníc a 1 regionálnu televíziu; rozhlas: 6 celoštátnych rozhlasových staníc a 1 regionálnu rozhlasovú stanicu; 225 internetových serverov a agentúrne spravodajstvo. Rešerš v textovej podobe má rozsah 9 732 strán. (*Veľkonočný. Mediálna rešerš. Výskumná správa projektu VEGA č. 2/0088/14*. Zbierka textov Ústavu etnológie a sociálnej antropológie, 2015, 9732 s., i. č. 1485.)
5. Ak hovorím o dizajne svojho výskumu s exploračnou orientáciou ako o kvalitatívnej obsahovej analýze, zohľadňujem jej hlavné

znaky, ako ich popísal Peter Gavora (2015: 348–360). Charakterizuje ju intencionálny výber vzorky, analýza latentného obsahu jednotlivých analýz, induktívny postup analýzy, kódy ako produkt subjektívnej interpretácie výskumníka a ď. Pri analýze dátového súboru som obsah článkov vyjadrovala slovom či krátkym reťazcom slov. Korpus textov som teda popisovala na spôsob kódovania. Zoznam kódov som uzavrela po preštudovaní prvých troch rokov rešerše, keď sa obsahy začali opakovať. K jednotlivým rokom som vytvárala tabuľkový textový súbor, kde kódy tvorili obsah prvého stĺpca, v ďalších bolo datovanie, strana rešerše, zdroj informácie a napokon samotný konkrétny jav zachytený článkom (napríklad: *náboženské a cirkevné aktivity* –2003 – Denník SME – 2465 – ekumenický pašiový sprievod na Veľký piatok v Košiciach; *verejný priestor* – 2015 – TV Markíza – Televízne noviny – 9321 – kraslicový strom v parku, Bratislava-Dúbravka). Zachytením zdroja, datovania udalosti i miesta, kde sa v dátovom korpuse nachádza celý pôvodný text, som sledovala možnosť k informácii sa kedykoľvek vrátiť a preštudovať ju v pôvodnom, médiami sprostredkovanom kontexte.

6. Do roku 2017 zákon dovoľoval prevádzku obchodov aj počas uzákonených dní pracovného pokoja, preto mnohé z nich boli otvorené i počas sviatočných dní. Od prijatia jeho novely (§ 94 zákona č. 311/2001 Z. z., Zákonník práce) zostávajú v Slovenskej republike nákupné centrá a väčšina obchodov počas sviatkov a dní pracovného pokoja zatvorené.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE:

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Zbierka textov, inv. č. 1507, *Veľká noc v tlačenej a elektronickej médiách a na verejnom priestore 2006, 2009 – 2016, 2018 – 2019*. Zostavili Juraj Zajonc a Katarína Popelková, 2019. [nestránkované].

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Zbierka textov, inv. č. 1485, *Veľkonočný. Mediálna rešerš. Výskumná správa projektu VEGA č. 2/0088/14*. [Elektronický dokument na DVD.] Zostavila Katarína Popelková, 2016. 9732 s.

LITERATÚRA:

- Bauman, Zygmunt 2002: *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Bálint, Sándor 2014: *Weihnachten, Ostern, Pfingsten. Aus der ungarischen und mitteleuropäischen traditionswelt der großen Feste*. Ed. Barna, Gábor. Szeged: Néprajzi és kulturális antropológiai tanszék.
- Bitušiková, Alexandra 2014: Kultúrne dedičstvo a globalizácia: Príbeh jednej lokality UNESCO. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 2, č. 1, s. 9 – 18.
- Bocánová, Martina 2015: Morena, Morena, za koho si umrela? Starobylá obyčaj v súčasnej spoločnosti. *Etnologické rozpravy* 22, č. 1, s. 129 – 140.
- Dahm, Laura 2000: *Ostern – der Brauch und seine Darstellung in den Medien*. Hauptseminararbeit. [B. m.]: Grin Verlag.
- Frolová, Věra 2001: *Velikonoce v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Gavora, Peter 2015: Obsahová analýza v pedagogickom výskume: Pohľad na jej súčasné podoby. *Pedagogická orientace* 25, č. 3, s. 345 – 371.
- Gebhardt, Winfried 2000: Feste, Feiern und Events. Zur Soziologie des Außergewöhnlichkeiten. In: Gebhardt, Winfried – Hitzler, Roland – Pfadenhauer, Michaela (eds.): *Events. Soziologie des Außergewöhnlichen*. Opladen: Leske+Budrich, s. 17 – 31.
- Gierek, Bożena 2015: Rituals of the Easter Period in Poland. In: Minniyakhmetova, Tatiana – Velkoborská, Kamila (eds.): *The Ritual Year 10. Magic in Rituals and Rituals in Magic*. Innsbruck, Tartu: ELM Scholarly Press, s. 70 – 82.
- Giddens, Anthony 2000: *Unikající svět. Jak globalizace mění náš svět*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hitzler, Ronald 2011: *Eventisierung. Drei Fallstudien zum marketing-strategischen Massenspaß*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Horváthová, Emília 1986: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran.
- Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.) 1983: *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Jágerová, Margita a kol. 2018: *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Langhammerová, Jiřina 1993: *Čas velikonoc*. Praha: Národní muzeum.
- Popelková, Katarína 2014: Načo sú nám zákony o sviatkoch? In: Popelková, Katarína a kol.: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 12 – 64.
- Šima, Karel 2017: Od rituálů a obyčejů k performancím aneb jak studovat festivity moderní doby. *Studia Ethnologica Pragensia* 1, s. 17 – 49.
- Veselská, Natália 2002: Revitalizačné a inovačné prvky v cirkevných sviatkoch. In: Zajíčková, Mária (ed.): *Kresťanské sviatky a tradičná kultúra. Zborník príspevkov z III. odborného seminára etnológov slovenských múzeí, usporiadanom v Záhorskom múzeu v Skalici v Roku kresťanskej kultúry 2000*. Skalica: Záhorské múzeum, s. 5 – 20.
- Weber-Kellermann, Ingeborg 1985: *Saure Wochen, Frohe Feste. Fest und Alltag in der Sprache der Bräuche*. München: Bucher.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- „Podiel obyvateľov SR podľa náboženského vyznania, SODB 2001, 2011.“ *Humanisti.sk* [online] [cit. 28. 6. 2019]. Dostupné z: <http://www.humanisti.sk/storage/201203010923_graf-10.png>.
- Saleh, Hannah 2018: „Proč se agresivní tradice mlátit ženy pomlázkou do dnešního světa nehodí? Zeptali jsme se etnologa Petra Janeč-

ka, proč máme potřebu o Velikonocích bít ženy a proč jsou české tradice obecně traumatizujícím zážitkem.“ *VICE* [online] 29. 3. [cit. 10. 5. 2019]. Dostupné z: <<https://www.vice.com/cs/article/bjpiyv/proc-se-agresivni-tradice-mlatit-zeny-pomlazzkou-do-dnesniho-sve-ta-nehodi>>.

Summary

Easter and the Ways of Celebrating It in Slovakia in the 21st Century

The text presents results of the research which was conducted in the form of a media search within the years 2001 – 2015. The blanket analysis of the press focusses on getting a transparent information about the ways how Easter is celebrated in Slovakia in the environment of global and information society. The material, which was subject to an ethnological content analysis, has generated data to monitor a wide spectrum of questions associated with the festive practice, its content and dynamics, parameters and themes of ongoing Easter social discourse. Surviving of that primarily religious Christian festival includes also two groups of secular elements in Slovakia, in addition to those spiritual. The one group includes family, community, and social activities, relax and entertainment, which the population enjoys on festive days off. The other group comprises symbolic activities that either spontaneously follow spring and Easter customs associated with traditional rural culture and phenomena termed as cultural heritage, or they symbolically refer to them. The spectrum of celebrating forms is influenced by the efforts of trade and business-oriented subjects to break through even in this sphere, meaning to increase consumption and adventure activities.

Key words: Analysis of the press; eventisation; Christian holiday; Easter customs; feasts and consumption; cultural heritage.

PROJEKT OBNOVA DEDINY: LOKÁLNE STRATÉGIE STAROSTLIVOSTI O KULTÚRNE DEDIČSTVO A ICH VPLYV NA KVALITU KAŽDODENNÉHO ŽIVOTA VO VIDIECKOM PROSTREDÍ NA SLOVENSKU

Zuzana Beňušková (*Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF, Nitra*)

Výskum kultúrneho dedičstva, ktorého významným segmentom vo vidieckom prostredí je tradičná ľudová kultúra, ako aj výskum ľudských spoločností, sú imanentnou súčasťou etnológie. Celkom prirodzene sa tieto objekty výskumu prelínajú pri snahe o pochopenie súčasných procesov dynamiky života vidieckeho spoločenstva. Kultúrne dedičstvo môžeme charakterizovať ako súbor hmotných a nehmotných výsledkov tvorivej činnosti človeka selektovaných na základe historickej a kultúrno-spoločenskej hodnoty. Nie je vnímané len ako historický odkaz, ktorý je potrebné chrániť, dokumentovať a sprístupňovať verejnosti, ale vďaka etnickej a teritoriálnej diverzite poskytuje spoločenstvám, ktorých hodnoty reprezentuje, pocit kontinuity a identity a ľudskej spoločnosti čaro kultúrnej rozmanitosti. Kultúrne dedičstvo je fenomén, ktorý je nielen výsledkom ľudskej tvorivosti, ale tvorivosť aj stimuluje. Je sférou činnosti profesionálnej, ale do veľkej miery aj neprofesionálnej – záujmovej, prostredníctvom ktorej saturuje uspokojovanie potrieb, ako sú napr. sociálna akceptácia, sebarealizácia, tvorivosť. Zasahuje do sociálnych vzťahov, odráža schopnosť jedinca zaradiť sa do spoločenstva. Prispieva k vytváraniu sociálnych väzieb a sietí. Môže prispieť k sociálnej a emočnej pohode a k pocitu osobnej slobody a rozvoja. Stáva sa tak súčasťou jednej z oblastí, ktoré určujú kvalitu života.

Cieľom nášho výskumu bolo preskúmať potenciál kultúrneho dedičstva a jeho súvislosti s vytváraním kvality života obyvateľov vybraných úspešne sa rozvíjajúcich obcí, overiť jeho význam a využitie v prospech lokálneho a regionálneho rozvoja. Štúdia prezentuje výsledky etnologického výskumu realizovaného od roku 2017 v štyroch obciach na Slovensku, ktoré zvíťazili v súťaži Dedina roka. Súťaž sa na Slovensku koná od roku 2001 v rámci Programu obnovy dediny, ktorý je nástrojom na rozvoj vidieka v štátoch Európskej únie. Vyhlasuje ju každý druhý rok Ministerstvo životného prostredia SR. Víťazné obce sa následne zúčastňujú na medzinárodnej súťaži o Európsku cenu obnovy dediny. Na Slovensku je zatiaľ desať obcí, ktoré sú nositeľmi tohto titulu. Objektom výskumu boli obce z východného a západného

Slovenska, ktoré titul Dedina roka získali v nasledovných rokoch: 2001 Soblahov, 2005 Vlachovo, 2007 Liptovská Teplička a 2013 Malé Dvorníky. Navzájom sa odlišujú demografickou charakteristikou, charakterom komunikačných a infraštruktúrnych prepojení s okolitými sídlami, v prvom rade sa však líšia svojim kultúrno-historickým zázemím a genézou implementácie rozdielnych koncepcií udržateľného rozvoja obce.

Kvalita života ako pojem je nejednoznačne uchopená rôznymi definíciami. Posudzovaná je predovšetkým podľa indikátorov životného prostredia, ukazovateľov zdravia a chorobnosti, úrovne bývania a rekreácie, medziľudských vzťahov, voľného času, sociálnych a technologických charakteristík práce, možnosti podieľať sa na riadení spoločnosti, bezpečnosti, sociálnych istôt a náboženských slobôd (Duffek – Linhart 1996).

Slovenský sociológ Peter Gajdoš kvalitu života chápe ako „komplex dimenzií ľudského života a podmienok ich dosahovania“ (Gajdoš 2002: 349). Tesné prepojenie vidí medzi kvalitou života a hodnotovým systémom, z ktorého ona vyplýva. Sociálny geograf Ivan Andráško konštatuje, že „objektívna dimenzia kvality života predstavuje (externé) podmienky a vplyvy okolitého prostredia a životných okolností na život človeka, ktoré sa vo väčšine prípadov zvyknú rozdeľovať na sociálne, ekonomické a environmentálne. Subjektívna dimenzia, na druhej strane, predstavuje súhrn subjektívnych vstupov každého človeka, ako sú názory, postoje, individuálny systém hodnôt, schopnosť adaptácie, spôsob percepcie okolitého prostredia atď.“ (Andráško 2005: 164).

Slovenská etnológia a sociálna antropológia si dosiaľ vypožičiavala skôr pojem udržateľný rozvoj, ktorý sa najmä v environmentálnom kontexte používa ako alternatíva pojmu kvalita života, v rámci disciplíny však nie podrobnejšie rozpracovaný. Udržateľný rozvoj vidieka je tiež predmetom záujmu európskych a národných politik, čo úzko súvisí s kvalitou života na vidieku. Ak načrtnuté teoretické východiská premietneme do etnológie a výskumu súčasného vidieka, kľúčový je potenciál kultúrneho dedičstva, ktorý ako objektívna dimenzia môže slúžiť na stabilizáciu

hodnotového systému, uspokojovanie niektorých potrieb obyvateľov, a aj ako nástroj lokálneho a regionálneho rozvoja smerovaný dovnútra komunity, aj smerom von. Subjektívna dimenzia kvality života je potom schopnosť uchopiť túto možnosť a využívať ju tak pre rozvoj lokálneho spoločenstva, ako aj pre napĺňanie sociálnych a kultúrnych potrieb jednotlivca a jeho spokojnosť v tejto sfére.

Na to, aby sa mohla udržať očakávaná úroveň spokojnosti s kvalitou života (*wellbeing*) rezidentov skúmaných obcí, narastajú čoraz viac požiadavky na rast úrovne ľudského, sociálneho¹ a kultúrneho kapitálu. Použitie pojmu kapitál, primárne ekonomickej kategórie, je opodstatnené tým, že popri ekonomických vzťahoch sa vytvárajú aj sociálne siete vzťahov a ďalšie vzťahové polia (Gajdoš 2002: 83). Komplementárnosť a prepojenosť týchto javov sa v sociologickej literatúre vyjadruje spoločným označením „sociálny kapitál“. Pomáha objasniť úlohu jednotlivcov, aktivity neformálnych aj formálnych združení, ktoré sa podieľajú na vytváraní kvality života v konkrétnej lokalite. Táto skutočnosť vyvoláva potrebu lepšie poznať endogénne zdroje lokálneho a mikroregionálneho rozvoja, ktoré sú základom aktivizácie vnútorného potenciálu menších územných jednotiek, kontrolujú vonkajšie zdroje, preto sú významnou zložkou regionálnej politiky. Teritoriálna identifikácia patrí k zložkám kultúrneho kapitálu. Podľa P. Gajdoša „vyjadruje nielen dimenziu sociokultúrnej teritoriálnej diferenciacie, ale aj dimenziu vzťahovú, ktorá predstavuje určitý potenciál záujmov, starostlivosti, participatívnosti, zodpovednosti, dôvery, hrdosti, patriotizmu – ako zložiek kultúrneho kapitálu“ (Gajdoš 2002: 118). P. Gajdoš síce uvádza, že inšpiráciou pre teoretický koncept sociálneho kapitálu je teória kapitálov Pierra Bourdieua, avšak tá kultúrny kapitál definuje cez jednotlivca, nie cez teritoriálnu jednotku. Neujasnenosť pojmov spôsobuje nejednoznačné odlišenie kultúrneho potenciálu od kultúrneho kapitálu.² Ambíciou tohto príspevku je ujasniť obsah týchto pojmov v súlade s etnologickými aspektmi skúmania regionálneho/lokálneho rozvoja.

Pozícia kultúrneho dedičstva v stratégiách teritoriálneho rozvoja sa prejavuje viacdimenziálne. Je to vedomie jednotlivca či kolektívu o kultúrnych hmotných aj nehmotných hodnotách vytvorených a odovzdávaných predchádzajúcimi generáciami, je to aj kvalita aktívneho narábania s týmito hodnotami (selekcia, ochrana, dokumentácia, osvojovanie si ich, oživovanie, kultivácia), schopnosť využiť ich v rámci lokálneho/regionálneho rozvoja. Kultúrne

dedičstvo samé o sebe kapitálom nie je, stáva sa ním až v spojení s aktivitami jednotlivcov a komunity, teda s ľudským a sociálnym kapitálom, podieľa sa tak na formovaní sociálneho kapitálu.

Kultúrne dedičstvo sa zaraďuje medzi tzv. mäkké faktory teritoriálneho rozvoja, ktoré zdôrazňujú atraktivitu miesta a schopnosť poskytovať kvalitné životné podmienky. Sú viazané na konkrétny priestor, dotvárajú špecifičnosť, autenticitu, neopakovateľnosť, nezameniteľnosť imidžu, identitu lokality. Súčasťou mäkkých faktorov lokálneho rozvoja je tiež kvalita sociálneho kapitálu, hodnoty a postoje rezidentov, kvalita ich komunikácie a kooperácie, ich životný štýl, sociálno-ekonomická diverzita, bezpečnosť, sociálna kvalita „susedov“, priateľstvo, individualizmus, ochota pomáhať. K mäkkým faktorom patrí tiež geografická poloha lokality, kvalita životného prostredia, vizuálna atraktivita miesta, jeho *genius loci*; kultúrna a športová voľnočasová infraštruktúra, gastronomické zariadenia a ďalšie služby (Rumpel – Slach – Koutský 2013: 10).

Objektom terénneho výskumu, v ktorom sme sledovali vzťah kultúrneho dedičstva a lokálneho rozvoja v kontexte kvality života na vidieku, boli obce Soblahov, Vlachovo, Liptovská Teplička a Malé Dvorníky, skúmané viacčlenným tímom. Terénny výskum bol realizovaný metódami pozorovania a rozhovorov s miestnymi obyvateľmi, zvlášť s aktérmi lokálneho rozvoja.³ Predchádzala mu analýza dokumentov vypracovaných obcami v rámci plánovania stratégie hospodárskeho a sociálneho rozvoja, sledovanie sebaaprezentácie obcí a komunikácie ich obyvateľov v internetovom priestore.⁴ Pomôckou pri analýze kvality života v obciach boli aj kritériá uplatňované v súťaži o Dedinu roka, ktorými sa vytvárajú kategórie pre udeľovanie ocenení.⁵

Ani v jednej z obcí nie sú prvky hmotného či nehmotného kultúrneho dedičstva evidované v národných či nadnárodných zoznamoch. V dvoch obciach žijú príslušníci etnických menšín.

Soblahov (okres Trenčín)

Soblahov je koncová dedina nachádzajúca sa 5 km od Trenčína, má 2200 obyvateľov.⁶ Od roku 2000 sa počet obyvateľov zvýšil približne o 300 najmä v dôsledku novej individuálnej bytovej výstavby a prílevu obyvateľov z Trenčína, čo zvýšilo aj natalitu. Titul Dedina roka získala ako prvá na Slovensku v roku 2001 v konkurencii siedmich obcí prihlásených do súťaže.

Obec je koncová, obklopená horami, vnímaná je ako tichá lokalita s ľahkou dostupnosťou krajského mesta. Je otvorenou ekonomickou a sociálnou jednotkou s väzbami na svoje okolie. Rok 1989 zachytil obec v čase, keď mala rozpracovaný projekt plynofikácie, nasledovalo vybudovanie kanalizácie. S tým boli spojené stavebné zásahy, ktoré ju dosť poznačili. Keďže bola, ako väčšina slovenských obcí, zapojená do Zväzu miest a obcí Slovenska, vedenie obce sa zoznámilo a zaujímalo o Program obnovy dediny. Mladí nadšenci vypracovali budúci vizuál obce, obyvatelia boli oslovení, aby prostredníctvom dotazníka vyjadrili svoje potreby a predstavy o živote v nej. Na základe týchto informácií obec určila stratégiu jej obnovy. Cieľom bolo zamerať sa na ponuku zdravého bývania v upravenej obci a pritiahnúť do obce nových obyvateľov, čo sa aj podarilo.⁷

Program obnovy obce však okrem materiálnych plánov rozvoja hneď v počiatkoch obsahol aj duchovné – obnoviť staré zvyky a tradície, čo predpokladalo akti-

vizáciu ľudského a sociálneho kapitálu. Obnovilo sa stavenie obecného mája, stretnutie pri obecnom vianočnom strome na Mikuláša, obnovili sa Štefanské jazdy, popri kultúrno-spoločenských začali organizovať aj športovo-spoločenské podujatia. Vybudované boli prvky miestnej vidieckej architektúry (studne, autobusové zastávky, vstup do obce), ktorú spoločnými silami dozdobili obyvatelia výsadbou kvetov. Na mnohé z týchto projektov obec získala prostriedky z Programu obnovy dediny, do ktorej ju starosta Miroslav Ďuráči intenzívne zapájal. V roku 1998 sa v Soblahove konala konferencia starostov, v roku 2000 tu bolo založené občianske združenie celoslovenský Spolok pre obnovu dediny. Jeho predsedom bol istý čas aj starosta Soblahova Miroslav Ďuráči, ktorý obec doviedol k titulu Dedina roka. Za víťazstvo obec dostala odmenu 4 milióny Sk a 2 milióny na dobudovanie kanalizácie, dotáciu na vypracovanie územného plánu obce a na obnovu niektorých, najmä sakrálnych pamiatok.

Múzeum ľudového bývania v Soblahove. Foto Zuzana Beňušková 2017

Vedeniu obce bolo jasné, že prostredníctvom vytvárania partnerstiev bude možné čerpať dotácie z Európskych fondov, preto cielene vyhľadalo družobné obce v Českej republike a v Poľsku. Spolu s českými partnermi organizovali v rámci českého a slovenského Spolku pre obnovu vidieka, Školy pro obnovu vesnice a Inšpiračnej školy vidieka výmenné exkurzie a školenia pre starostov a lídrov zo stredného Považia a Moravy. V rámci nich sa zoznamovali s príkladmi dobrej praxe. S využitím programu Interreg IIIA sa v Soblahove v spolupráci s obcou Modrá v roku 2006 uskutočnila Európska škola obnovy dediny, na ktorej sa zúčastnili partneri z Českej republiky a z Poľska. V rámci výstavby čističky vôd sa stala obec Soblahov členom Mikroregiónu Inovec. Deväť obcí z okolia Trenčína v roku 2014 založilo občianske združenie „Miestna akčná skupina Inovec“. Prostredníctvom týchto typov partnerstiev sa obec snaží dobudovať infraštruktúru, ale aj rozvíjať spoločenský a kultúrny život.

Rozvoj Soblahova teda postupoval v systematickej reakcii na formovanie nástrojov zameraných na lokálny rozvoj a obnovu dediny, pričom Soblahov bol jedným z dôležitých regionálnych hráčov spoluvytvárania týchto nástrojov. V obci funguje viacero folklórnych zoskupení, v ktorých sa môžu realizovať všetky generácie. Pri stretnutiach s partnerskými obcami vždy účinkovali folklórne zoskupenia, ktoré dotvárali imidž obce. Vznik-

Súťaž v kosení v Soblahove využíva kultúrne, sociálne aj krajinné hodnoty lokality. Aktívne sa na ňom zúčastňujú všetky generácie aj návštevníci obce. V popredí vedúca osobnosť folklorizmu v trenčianskom subregióne Jozef Ďuráci. Foto Zuzana Beňušková 2018

li nové podujatia oživujúce tradičnú kultúru, ktoré majú potenciál stať sa miestnymi tradíciami, alebo sa už nimi stali. V rámci cezhraničnej spolupráce sa obci podarilo získať prostriedky na vybudovanie Galérie na povale (hasičskej zbrojnice) a zriadili múzeum v miestnom tradičnom dome.

Počas terénneho výskumu informátori potvrdzovali význam folklórnych tradícií pre život v Soblahove. „*Zažíva taký revival, lebo tu bol taký útlm a mne to bolo aj tak ľúto. Obec sa snaží, tak prakticky skoro každý víkend tu je nejaká akcia*“ (informátor *1977, Čolláková 2018: 49). Nejde len o folklorizmus, ale aj o oživovanie tradičného odevu alebo pracovných zručností. Záujem obyvateľov o folklórne podujatia ilustruje zábava na Katarínu, na ktorú prichádzajú ľudia odeví v krojoch. „*To vracanie k tradíciám, myslím si, že aj takú väčšiu hrdosť to dáva obci proste vidieť, že sa im to páči aj tie akcie sú také, že je vidno aj tie kroje. Bola [...] zábava (zúčastnilo sa na nej asi 160 ľudí, pozn. autorky) a asi dve tretiny prišli v krojoch, to už vtedy bolo veľa, že možno sa ponachádzali kroje, alebo si ľudia ponachádzali u niekoho a tá druhá bola taká, že prišli všetci v krojoch*“ (informátor *1977, Čolláková 2018: 49).

Môžeme si položiť otázku, či aktivity späté s kultúrnym dedičstvom pomohli obci k titulu Dedina roka alebo oživovanie tradícií bolo sprievodným javom celkovej aktivácie sociálneho kapitálu obce. Skôr druhé vysvetlenie sa zdá byť reálnejšie – viaceré aktivity, ktoré tvoria súčasný kultúrno-spoločenský kalendár obce, vznikli po roku 2001. Jeden z informátorov moravského pôvodu na otázku, či práve udržiavanie kultúrnych tradícií v Soblahove ovplyvnilo získanie titulu Dedina roka, takto vysvetlil situáciu: „*Folklór to neovplyvnil [...] ale to, že obecný úrad vyčistil tú dedinu a skrášil ju. Napríklad tu máme aj ulicu, kde bývajú prisťahovalci z mesta alebo iných dedín a tí sa tiež zapájajú do diania a pomáhajú nám. Sú tam ľudia bankovníci, ekonómovia a takí pomôžu či už kontaktmi [...] vlastne nám to pomáha v tomto rozvoji tu*“ (informátor *1977, Čolláková 2018: 50). Kultúrno-spoločenský život je dôsledkom a zároveň aj ďalším aktivátorom participácie obyvateľov Soblahova na rozvoji obce a tieto aktivity sú v plnej miere podporované vedením obce – bývalým aj súčasným.

Tvorcovia miestnej stratégie lokálneho rozvoja správne odhadli, že pre zvýšenie kvality života je stmeľovanie ľudí cez kultúru, najmä tradičnú, rovnako dôležité ako

paralelné budovanie technickej infraštruktúry obce. Vy-užili skutočnosť, že mnohé prvky tradičnej kultúry ešte v 90. rokoch 20. storočia latentne existovali a rozvinuli ich. Pomáhajú tak zachovať identitu obce, ktorá svoj lo-kálny rozvoj postavila na príleve obyvateľstva z mesta, čo môže ohroziť sociálny a kultúrny život autochtónnej časti lokálnej komunity. Prvky tradičnej kultúry obec využíva pri budovaní svojich partnerských kontaktov, zvi-diteľňovaní sa a zblížovaní obyvateľov s rozličnou dĺžku bývania v obci.

Vlachovo (okres Rožňava)

Obec Vlachovo sa nachádza v centre folklórne špeci-fického mikroregiónu kultúrne aktívnych obcí severného Gemera v Slovenskom Rudohorí. Obec má 863 obyvate-ľov, čo je počet potvrdzujúci dlhodobu klesajúcu tenden-ciu. Obec Vlachovo získala titul Dedina roka v roku 2005 za prístup k pamiatkam, tradíciám a ochrane prírody.

Okrem niekoľkých miestnych podnikov a obecných inštitúcií pracovné príležitosti ponúka predovšetkým okresné mesto Rožňava (vzdialené 19,3 km). Ako však vyplynulo z terénneho výskumu, časť ekonomicky sa-mostatného obyvateľstva v súčasnosti pracuje vo vzdia-lenejších lokalitách a v zahraničí (Anglicko, Nemecko, Česká republika, v prípade žien predovšetkým opatro-vateľské služby v Nemecku a Rakúsku) (Bendík 2012: 128), čo predstavitelia obce hodnotia ako nepriaznivý jav pre miestny rozvoj.

Jedno z hudobných zoskupení vo Vlachove. Generačné priateľstvá a spoločné aktivity viedli k myšlienke zapojiť sa do súťaže Dedina roka

V centre obce je koncentrovaná významná časť tradičnej architektúry, mnohé domy sú však trvalo ne-obývané, alebo odkúpené na rekreačné účely, sú však významnou súčasťou svojrázneho genia loci Vlachova. Spomedzi mnohých elementov hmotného aj nehmotné-ho kultúrneho dedičstva boli pre tvorbu rozvojových poli-tík a projektov za východiskové zvolené lokálne folklórne prejavy a vybrané prvky tradičnej kultúry. Niektorí oby-vatelia svoju náklonnosť k miestnym tradíciám označujú ako „*vlachovizmus*“. Z hľadiska poznanej lokálnej histórie „vsádzajú“ lokálni aktéri na historické obdobie pôsobenia významného šľachtického rodu Andrassyovcov⁸ a s ním súvisiace architektonické pamiatky a miesta, na banickú históriu a turisticky atraktívne prírodné fenomény.

Vlachovo je osobitité prítomnosťou viacerých lokál-ných lídrov a intenzívnou aktivitou pomerne veľkého množstva miestnych spolkov a združení, ktoré sú vý-znamným komunitnotvorným faktorom. Výsledky výsku-mu poukázali na dôležité sociálne funkcie hudby a hu-dobno-tanečných aktivít v obci: v hudobných skupinách pôsobia aktívni obyvatelia, participujúci na viacerých kul-túrnych aktivitách obce umelecky aj organizačne. Práve tieto skupiny stoja za získaním titulu Dedina roka.

Z hľadiska ľudského potenciálu rezonuje spomedzi viacerých aktívnych obyvateľov obce Juraj Kováč. Bý-valý starosta,⁹ ktorý v priebehu dvoch funkčných období (2002 – 2010) vďaka vytrvalosti, vynaliezavosti, spolu-práci s ďalšími obyvateľmi (nielen v spolupráci s členmi

Ľudová architektúra vo Vlachove, domy sú čiastočne neobývané. Obe foto Zuzana Beňušková 2017

obecného zastupiteľstva) a vďaka efektívnemu využívaniu finančných zdrojov – jednak na stavebné rekonštrukcie a prestavby, ako aj na vytvorenie vhodných podmienok pre rozvoj kultúry a turizmu – stimuloval kreatívnu klímu v lokálnej komunite a prispel významnou mierou k zlepšeniu podmienok pre život v obci.

Mnohé fenomény tradičnej kultúry, najmä obyčajového cyklu, boli od konca 20. storočia buď zaniknuté, alebo sa zachovali v reziduálnej podobe a funkčne rezonovali v rámci lokálnej kultúry len na úrovni rodinného sviatkovania. Zásluhou miestnych obyvateľov došlo k ich opätovnej revitalizácii, k vzniku novej tradície vychádzajúcej z tradičnej kultúry, či k posilneniu ich existencie transformovaním na inštitucionalizovanú aktivitu obce.

Liptovská Teplička (okres Poprad)

Liptovská Teplička je horská obec ležiaca na severnej strane úpätia Nízkych Tatier na juhovýchodnom okraji historického regiónu Liptov. Patrí k najvyššie položeným obciam na Slovensku. Obec má 2434 obyvateľov, počet za posledné desaťročia stabilne narastá. Tento nárast však možno pripísať nárastu rómskej komunity, ktorá tvorila v polovici 90. rokov necelú pätinu obyvateľov obce, v roku 2018 to bola už približne jedna tretina.¹⁰

Zemiakové pivnice v Liptovskej Tepličke, vďaka ktorým je označovaná aj ako slovenský hobbítov. V kompaktnom priestore ich je približne 400. Foto Zuzana Beňušková 2012

Vznik pravidelného autobusového spojenia s mestami Poprad (1961) a Svit (1966) priniesol možnosť zamestnať sa v priemyselných podnikoch. V roku 1975 začalo v Liptovskej Tepličke pôsobiť jednotné roľnícke družstvo, ako súčasť väčšieho JRD so sídlom v Štrbe. V súčasnosti sú hlavnými zdrojmi príjmu majoritného obyvateľstva zamestnanie v priemyselných podnikoch vo Svite a v Poprade, práca v lese a na družstve, prípadne zamestnanie v samospráve. Doplnkovými zdrojmi je hospodárenie na záhumienkoch a príjmy z turizmu. V rómskej komunite je väčšina obyvateľov evidovaná ako nezamestnaná. Prevládajú sezónne a brigádnicke práce, práca načierno a aktivačné práce poskytované obecným úradom (Bahna 2019).

Tradičné hospodárstvo založené na ekologickom princípe a výrobe bioproduktov, zachovávanie ľudových zvykov a ochrana dedičstva predkov priniesli Liptovskej Tepličke aj jej jednotlivým obyvateľom viaceré ocenenia, medzi nimi aj celoslovenské prvenstvá. Uvediem len z roku 2019: ocenenie Vidiecka žena – remeselníčka¹¹ získala miestna obyvateľka angažujúca sa v oblasti folklorizmu a textilných techník, Liptovská Teplička sa stala víťazom online hlasovania regionálneho internetového portálu o najkrajšiu dedinu v Popradskom okrese, keď

Obchôdzka mládenčov po dedine na Turíce po stavaní májov. Spontánne podujatie organizované vekovou skupinou zodpovedajúcou bývalým regrútom. Foto Zuzana Beňušková 2011

získala 21,7% zo všetkých hlasov (zachovaný je súbor 400 zemiakových pivníc, stodolišťa, drevená architektúra). Za úspech obce je považovaná aj účasť mužov z miestnej folklórnej skupiny v populárnej celoslovenskej televíznej folklórnej show *Zem spieva*. Na organizácii kultúrno-spoločenských aktivít vzájomne spolupracujú obec a viaceré organizácie sídliace v obci – funguje tu viacero folklórnych kolektívov a občianskych združení pre deti i dospelých. Obec je však úspešná aj v športovej disciplíne street workout, v ktorej má Liptovská Teplička majsterku Slovenska. Obec je členom mikroregiónu Prameň Hornádu a Čierneho Váhu, ktorého cieľom je okrem iného zachovávanie kultúrneho a prírodného dedičstva.

Hlavnou kultúrno-spoločenskou udalosťou v obci je dvojdňový festival, ktorého návštevnosť dosahuje 5 – 6 tisíc ľudí za oba dni. Okrem obcou organizovaných podujatí spätých s tradíciami a ľudovou kultúrou tu prežívajú aj niektoré formálne neorganizované ľudové tradície, spontánne udržiavané predovšetkým mládežou. Ide napríklad o veľkonočné zvyky, stavanie májov a regrútsvo, ktoré je zaujímavé hlavne tým, že pretrváva aj po zániku povinnej vojenskej služby. Obec je známa aj bežeckými podujatiami a lyžiarskymi súťažami. Prepojenie miestneho prostredia a športu vyjadruje beh do vrchu nazývaný „Beh po schodoch do neba“, ktorý je spojený s propagáciou zachovávanie terasovitých políčok.

Dôležitým partnerom obce a viacerých podujatí je miestne Poľnohospodárske podielnícke družstvo, ktoré okrem toho samo niekoľko rokov v obci organizovalo podujatie nazývané „Ekologický deň na farme“, na ktorom sa prezentovali poľnohospodárske produkty a technika, ponúkali ochutnávky regionálnych potravín. Naposledy sa však toto podujatie uskutočnilo v roku 2016 (Bahna 2019).

Na margo vymenovaných aktivít treba poznamenať, že rómska komunita sa vo všeobecnosti na týchto podujatiach nezúčastňuje. Hoci v minulosti existoval silnejší kontakt Rómov s majoritným obyvateľstvom práve prostredníctvom hudobnej produkcie, keď rómski muzikanti satarovali potreby majority (napríklad zabezpečovali hudobný sprievod folklórnemu súboru), dnes je hudobná produkcia Rómov úplne samostatným svetom vďaka vysokej popularite rom-popu naprieč generáciami (Ambrózová 2013). Ako jediná zo skúmaných obcí musí Liptovská Teplička v rozvojových aktivitách rátať aj

s rozrastajúcou sa rómskou komunitou priestorovo segregovanou na okraji obce.

Liptovská Teplička je obcou, ktorá využíva každú príležitosť zapojiť sa do projektov, ktoré môžu prispieť k zvýrazneniu jej kultúrneho a prírodného dedičstva. Na rozvoj tradičnej kultúry je zameraná aj výučba regionálnej kultúry na základnej škole, zaujímavosťou sú hodiny goralského nárečia v 5. ročníku. Obec si buduje vlastné múzeum, vytvorila náučný chodník. Úspechy obce sú výsledkom aktivít viacerých jednotlivcov a zoskupení. Do veľkej miery ich spájajú práve aktivity súvisiace s rozvíjaním tradícií ľudovej kultúry.

Kultúrne dedičstvo hmotné aj nehmotné spolu s kultúrnou krajinou tu zohráva v mobilizácii ekonomických zdrojov v rámci skúmaných obcí najväčšiu úlohu. Množstvo ocenení, ktoré obec a jej obyvatelia v posledných rokoch získali, svedčí o kvalitnom ľudskom i sociálnom kapitále, o kreatívnom narábaní s kultúrnym potenciálom a úspešným lokálnym rozvojom napriek sťaženým geografickým aj sociálnym podmienkam.

Malé Dvorníky (okres Dunajská Streda)

Obec Malé Dvorníky sa nachádza na juhozápade Slovenska, len tri kilometre od okresného mesta Dunajská Streda, s ktorým je prepojená cyklistickými trasami. Od roku 1960 bola zlúčená s obcou Veľké Dvorníky pod názvom Dvorníky na Ostrove. V roku 1990 sa obec po tridsiatich rokoch opäť osamostatnila, avšak chýbala jej podstatná časť základnej infraštruktúry. To bol stimul pre jej ďalší rozvoj, sústredený najmä na výstavbu vrátane tvorby verejných priestorov. Titul Dedina roka získala v roku 2013 v konkurencii 27 prihlásených obcí.¹² Obec dobre poznajú obyvatelia maďarskej národnosti z Dunajskej Stredy a okolia, kde je známa ako dedina, v ktorej sa konajú výborné hudobné podujatia. Má 1114 obyvateľov, väčšina je maďarskej národnosti. Počas kultúrnych podujatí ju navštívi aj 6000 hostí.

Obec pôsobí dojemom, že viac než pátranie po minulosti jej vedenie zaujíma súčasnosť a budúcnosť. Využívanie kultúrneho dedičstva je v tejto obci postavené na celkom inom princípe, než v ostatných skúmaných obciach. Návštevníka obec upúta upravenosťou a architektúrou verejných objektov a priestorov so zachovaním architektonických tradičných prvkov. Kľúčovou postavou je starosta Ing. Zoltán Marczell, ktorý je vo funkcii už od roku 1998 (odvtedy je volený ako jediný kandidát

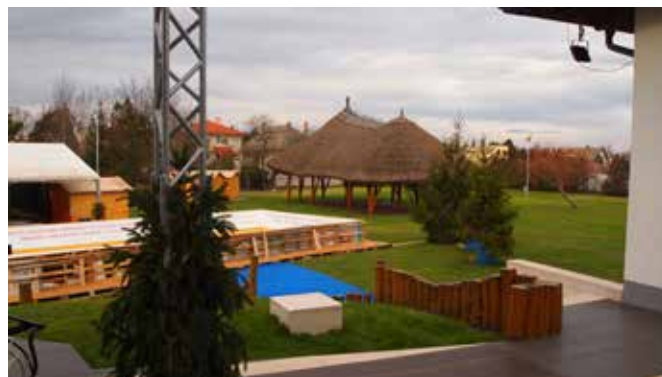
na starostu). Ako hovoria miestni obyvatelia: „*Robí to, čo ľudia chcú, a ľudia ochotne spolupracujú.*“ Starosta obce má stavebné vzdelanie a pod vplyvom skúseností z práce v architektonickom ateliéri sa sám podujal vytvoriť architektonické projekty významných verejných priestorov. Multifunkčný obecný dom s amfiteátrom postavený v priebehu rokov 1993 – 2000 rešpektuje vidiecky štýl, odvážny je vstupný priestor od ulice, ktorý tvorí moderná presklená prístavba so schodiskom. Súčasťou stavby je amfiteáter a okolo neho polyfunkčný areál nazývaný aj Park kultúry a oddychu. Takmer každý týždeň sa v tomto priestore koná kultúrno-spoločenské podujatie, v zime je tu umelé klzisko, v lete sa na pódiu amfiteátra vo všedné dni konajú cvičenia pri hudbe, čiže je to priestor, ktorý si miestni obyvatelia plne osvojili. V roku 2002 tu bolo vybudované odpočívadlo s trstinovou strechou určené pre návštevníkov počas kultúrnych podujatí, ktoré podčiarkuje vidiecky a zároveň pridunajský regionálny charakter priestoru. Druhou budovou, ktorú naprojektoval samotný starosta obce, je dom smútku na cintoríne, ktorý vznikol citlivou prestavbou pôvodného objektu. Tretím projektom revitalizácie verejného priestoru s názvom „*Naše dedičstvo, naša budúcnosť*“ je priestor okolo rímskokatolíckeho kostola skultivovaný za pomoci Stredoeurópskej nadácie (CEF). Neprehliadnuteľná je aj kúria postavená okolo

Polyfunkčná budova obecného úradu v Malých Dvorníkoch s kultúrnou sálou a pódiom, ktoré je súčasťou kultúrno-spoločenského priestoru, tzv. Parku kultúry a oddychu

roku 1890, ktorá patrila petrohradskému konzulovi Jánosovi Wippernovi. V jej priestoroch je spoločenská sála, v pivnici tiež funkčný spoločenský priestor. Príľahlá historická budova je prestavaná na modernú materskú školu, ktorá užíva aj nádvorie celého priestoru. Historicky hodnotnej ľudovej architektúry je v obci málo – čo sa zachovalo, bolo prestavané. V územných plánoch z roku 2013 obec plánovala vytvorenie remeselného dvora a skanzenu ľudovej architektúry Žitného ostrova, čo sa však dosiaľ nenaplnilo.

Malé Dvorníky boli typickou poľnohospodárskou dedinou – orná pôda tvorí takmer 89% rozlohy obce a dominuje na nej výroba ekologických potravín. Bezprostredná blízkosť okresného mesta ju však predurčuje pre vytváranie podnikateľských aktivít a v roku 2005 došlo v katastri obce k vytvoreniu malého priemyselného parku. Pri rozvoji obce sa popri obnove staršej časti obce premyslene usmerňuje nová výstavba, pričom sa veľký dôraz kladie na celkový vzhľad obce. Vďaka systematickej starostlivosti aj o verejnú a súkromnú zeleň už na prvý dojem pôsobí obec malebne a upravené. Príkladom ide samotný starosta, ktorému sa nelení osobne polievať levanduľové záhony v okolí obecného úradu. K systematickej starostlivosti o zeleň vedie nielen miestnych občanov, ale inicioval aj školenia pre zástupcov okolitých obcí. V obci bolo v rámci mikroregiónu zriadené Mikroregionálne informačné a školiace centrum, ktoré má ambíciu poskytovať rozvojové know-how širšiemu okruhu záujemcov.

Park kultúry a oddychu v centre Malých Dvorníkov s prvkom regionálnej architektúry. Obe foto Zuzana Beňušková 2017

Pre podporu mladých rodín obec vybuďovala v intraviláne 41 nájomných bytov. Tvoria dve ulice radových prízemných bytových domov so zabudovaným podkrovím, každý má samostatný vchod s vlastnou zeleňou, za domom dvorček. Aj v tomto projekte sa dbalo o zachovanie vidieckeho štýlu. V posledných rokoch sa úsilie vedenia obce zameriava na ekologickú výrobu energie. Snahou je úplná energetickú sebestačnosť obce inštaláciou fotovoltaických panelov na obecné budovy a nájomné byty.

Pravidelne organizované kultúrne podujatia obce odzrkadľujú sviatky a tradície miestneho obyvateľstva. Folklor je obsahom Festivalu ľudovej hudby, ktorý sa koná každoročne od roku 2005. Účinkujú na ňom slovenské aj maďarské hudobné zoskupenia. V Malých Dvorníkoch je miešaný spevácky zbor, ktorý má v repertoári aj maďarské ľudové piesne, reprezentuje obec pri medzinárodných podujatiach. Obec si zakladá aj na dodržiavaní náboženských sviatkov, o čom svedčia pravidelné oslavy adventu a Vianoc či oslava Svätej Trojice opäť so širokou účasťou obyvateľov. Bohatá je aj jej spolková činnosť a podpora obce venovaná všetkým vekovým skupinám obyvateľstva. Ľudová tradičná kultúra je okrajovou záležitosťou, infraštruktúra pre športové a odychové aktivity v obci je však vybudovaná na vysokej úrovni a plne je využívaná miestnym obyvateľstvom.

Pre relatívne malú obec sú dôležitým rozvojovým nástrojom partnerstvá, v rámci ktorých spolupracuje s miestnymi podnikateľmi a spolkami, a tiež realizuje projekty regionálnej a cezhraničnej spolupráce. Vďaka týmto úspechom obec už v roku 2009 získala v súťaži o Dedinu roka ocenenie Dedina ako partner. Spájaním atrakcií z katastrov viacerých obcí sa zvyšuje synergický efekt vytvárania subregionálneho génia loci. Blízkosť Malého Dunaja poskytuje ďalšiu možnosť využitia kultúrneho a prírodného dedičstva. Nachádzajú sa tu vodné mlyny, ktoré síce nie sú v katastri Malých Dvorníkov, ale vďaka združeniu obcí sa stali rozvojovým nástrojom – opornými bodmi budovania turizmu. Obce združené v Mikroregióne Klátovské rameno sa rozhodli ísť cestou rozvoja cykloturistiky, vodnej turistiky a agroturistiky, vhodne prepojenej s gastroturizmom. Obec prevádzkuje Turistickú informačnú kanceláriu (TIK) a požičovňu bicyklov, ktoré majú pritiahnúť návštevníkov do mikroregiónu.

Obec Malé Dvorníky sa v zachovávaní a využívaní kultúrneho dedičstva odlišuje od ostatných obcí v tom, že svoj rozvoj postavila na nadväzovaní na vidiecku krajinu

a architektúru v moderných formách a funkciách a zachovanie ekologickej kvality prostredia. Dosiahnuté výsledky sa prejavujú v hrdosti, s akou obyvatelia o svojej obci rozprávajú, na jej čistotu a dominanty, kde obvyklou súčasťou je otázka „A videli ste“? Živá kultúra je smerovaná k maďarskej národnostnej menšine na Slovensku. Účinkuje tu veľa moderných hudobných zoskupení priamo z Maďarska.

Ide o malú obec, ktorá má nízky príjem z podielu daní, preto dôležité je pre ňu vytvárať partnerstvá a zaujímať sa o rôzne projektové výzvy. Obec, ktorá bola v roku

Prestavaný dom smútku v Malých Dvorníkoch dizajnovane nadväzujúci na tradičnú architektúru. Foto Zuzana Beňušková 2018

1990 bez obecných priestorov a infraštruktúry, prostredníctvom naplňania strategických cieľov lokálneho rozvoja uplatňuje svoje vízie vo všetkých oblastiach zvyšovania kvality života obyvateľov.

Príklady zo skúmaných obcí poukazujú na rôznu mieru narábania s kultúrnym dedičstvom ako kultúrnym potenciálom lokálneho rozvoja a následne jeho využitie v rámci sociálneho kapitálu obcí. V každej obci sa v rozvojových aktivitách význam kultúrneho dedičstva akcentuje a aj obyvateľstvom akceptuje. V Malých Dvorníkoch sa nižšia miera zachovaných tradícií kompenzuje uchovávaním rurálneho imidžu lokality vo výstavbe a obnove obce a intenzívnym manažovaním spoločenského života v centrálnom verejnom priestore. V prípade viacetníckeho spoluzitia sa využíva kultúrne dedičstvo majority – v Liptovskej Tepličke je to nerómska kultúra a v Malých Dvorníkoch je akcent na maďarskú kultúru, ktorej nositeľmi je okolo 90 % rezidentov, čiže je v rámci lokality majoritná. V týchto dvoch lokalitách sú však rovnako významné aj aktivity, ktoré nemajú základ v tradičnej kultúre, najmä športové kluby a súťažné podujatia, v Malých Dvorníkoch sú dominantné. Pre všetky obce je príznačné vytváranie početných kultúrno-spoločenských príležitostí na komunikáciu ich obyvateľov. Tradičná ľudová kultúra je často ich inšpiráciou, využíva sa pri reprezentácii obcí, stratégiách rozvoja turizmu a konštruovaní identity reprezentujúcej obec navonok. Využitie kultúrneho potenciálu tak prispieva k mobilizácii endogénnych ľudských a sociálnych zdrojov využiteľných pri realizácii rôznych rozvojových zámerov v obciach, čo zvyšuje predpoklad dosahovania vyššej kvality života ich rezidentov.

Záver

Základom existencie kultúrneho kapitálu je kultúrny potenciál lokality/regiónu, ktorým je okrem iného (historické pamiatky, pamäťové inštitúcie, produkty profesionálnej kultúry, kreatívny priemysel) aj tradičná kultúra, ktorá je vo vidieckom prostredí významným segmentom kultúrneho dedičstva. Kultúrne dedičstvo, ako kultúrny potenciál je pasívnou kategóriou, kultúrnym kapitálom sa stáva vtedy, keď sa reálne využíva v lokálnom/regionálnom rozvoji a prostredníctvom jeho identifikácie a zapojenia sa mobilizujú nové zdroje ekonomických príjmov v lokalite/regióne. Takými je aj získavanie finančných zdrojov na projekty podporované európskou úniou alebo štátnymi či komerčnými inštitúciami, propagácia obce/regiónu prostredníctvom využívania hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva, vytváranie festivalov a podujatí založených na prvkoch tradičnej kultúry, rozvíjanie miestneho turizmu, výroba miestnych produktov inšpirovaných tradíciami. Ďalším benefitom narábania s tradičnou kultúrou, ako segmentom kultúrneho dedičstva, je prepájanie tvorivých ľudí a skupín, čo môže viesť k synergickému efektu, ktorý sa odrazí vo sférach kvality života v obci/regióne aj v oblastiach, ktoré zdanlivo s kultúrnym dedičstvom nesúvisia. Uvažovať sa dá aj o ohrozeniach kultúrneho dedičstva v dôsledku týchto procesov – jeho ochrana a uchovávanie by preto nemalo spočívať len v oživovaní a kapitalizácii pasívneho potenciálu, ale jeho využívanie by sa malo realizovať aj s odborným prístupom narábania s hodnotami, ktoré v nových podmienkach ich využívania a kapitalizácie nemusia bez ujmy prežiť.

Táto štúdia bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0115.

POZNÁMKY:

1. Pod ľudským kapitálom rozumieme schopnosti jednotlivcov, pod sociálnym kapitálom súčinnosť sociálnych formálnych a neformálnych skupín.
2. D. Luther konštatuje v súvislosti s projektom, ktorého súčasťou je aj táto štúdia, že „idea a pojmy, použité z konceptu Pierra Bourdieua (1998), však nie sú teoretickým základom tohto projektu. Výstižnejšie sa ukázalo byť používanie výrazu „sociokultúrny potenciál“ (Luther 2019: 252). A. Bitušiková nespochybňuje pojem kultúrny kapitál. Konštatuje, že „výskum odolnosti a životaschopnosti vidieckych lokalít sa primárne odvíja od konceptu kapitálu – počnúc konceptom ekonomického, sociálneho a kultúrneho kapitálu Pierra Bourdieua [...] až po sociálny kapitál Roberta Putnama, v ktorom hrajú dôležitú úlohu najmä sociálne siete (t. j. živé komunikačné siete medzi obyvateľmi), mocenské vzťahy, prepojenosť obyvateľov, spolupráca a dôvera, všetko to nemateriálne, čo komunitu spája“ (Bitušiková 2019: 268).
3. V obciach Liptovská Teplička, Vlachovo, Soblahov sa v roku 2018 uskutočnili aj kolektívne výskumy so študentmi etnológie FF UKF v Nitre.
4. V obci Liptovská Teplička bol vykonaný trojročný výskum, ktorého výsledky sú zhrnuté v samostatnej publikácii (Beňušková a kol. 2013).
5. Nazvané sú symbolicky: Dedina ako hospodár, Dedina ako pospolitosť, Dedina ako maľovaná, Dedina ako klenotnica, Dedina ako záhrada, Dedina ako partner.

6. Počty obyvateľov sú uvádzané podľa www.e-obce-sk. Ďalšie údaje o štruktúre obyvateľstva sú čerpané zo štatistického sčítania obyvateľstva v roku 2011.
7. V Trenčíne a okolí je v Soblahove jediná škola s integrovaným vzdelávaním žiakov s telesným postihnutím. Od školského roku 2002/2003 je bezbariérová. Školu navštevujú deti z Trenčína a okolia. Škola má jedáleň, ktorá zásobuje aj materské školy a poskytuje stravu starým ľuďom, ale na požiadanie napríklad aj rodinám s malými deťmi, aby odbremenili od každodenného varenia rodičov na rodičovskej dovolenke.
8. Skutočnosť, že sa v obci údajne narodil jeden z predstaviteľov rodu – Július (1823) – ktorý bol ministrom zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska a predsedom prvej uhorskej vlády, obec rovnako (úspešne) využíva ako miestnu atrakciu najmä smerom k maďarským turistom.
9. Juraj Kováč je povolaním učiteľ, neskôr osvetový pracovník, miestny historik, amatérsky etnograf a vlastník tlačiarne, v ktorej tlačí svoje publikácie.
10. V súčasnosti možno počet Rómov zistiť z demografických údajov zverejňovaných na internetovej stránke obce, kde sa uvádzajú počty obyvateľov jednotlivých ulíc, pričom Rómovia v obci žijú oddelene od majority na konkrétnych uliciach.
11. Udeľuje Vidiecky parlament na Slovensku (VIPA) v súčasnosti v štyroch kategóriách, jednou z nich je žena – remeselníčka.
12. Obec Malé Dvorníky sa na internete predstavuje na stránkach <www.maledvorniky.sk>, <www.klatovskerameno.sk> a <www.sunislife.sk>.

PRAMENE:

Čolláková, Viktória: *Zastúpenie a význam folklóru v hudobných a hudobno-tanečných situáciách súkromnej a verejnej sociálnej sféry v Soblahove*. Materiál z terénneho výskumu realizovaného

12. – 22. 5. 2018. Fond terénnych výskumov. Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre.

LITERATÚRA:

Ambrózová, Jana 2013: Tradičná inštrumentálna hudba a charakter jej vývoja. In: Beňušková, Zuzana a kol.: *Sociokultúrny vývin v obci Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra: UKF, s. 232 – 256.

Andráško, Ivan 2005: Dve dimenzie kvality života v kontexte percepcií obyvateľov miest a vidieckych obcí. In: Vaishar, A. – Ira, Vladimír (eds.): *Geografická organizace Česka a Slovenska v súčasnom období*. Brno: Ústav geoniky AV ČR, s. 6 – 13.

Bahna, Vladimír 2019: Organizácia kultúrno-spoločenského života vo vybraných úspešných obciach. *Slovenský národopis*, 67, s. 324 – 342.

Bendík, Štefan 2012: *Nestratené roky obce Vlachovo*. Vlachovo: Obecný úrad.

Beňušková, Zuzana a kol. 2013: *Sociokultúrny vývin v obci Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra: UKF.

Bitušíková, Alexandra 2019: Vybrané koncepty výskumu súčasného vidieka: inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu *Slovenský národopis* 67, s. 259 – 274.

Duffek, Petr – Linhart, Jiří 1996: Kvalita života. In: *Veľký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, s. 557.

Đuráči, Miroslav 2009: Vývoj hospodársko-spoločenských pomerov od roku 1900 až po rok 2006. In: Šišmiš, Milan – Zemene, Marián Robert (eds.): *Soblahov*. Martin: Osveta, s. 271 – 282.

Gajdoš, Peter 2002: *Človek, spoločnosť, prostredie. Priestorová sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Luther, Daniel 2019: Sociokultúrny kapitál úspešných obcí na Slovensku. *Slovenský národopis* 67, s. 251 – 258.

Rumpel, Petr – Slach, Ondřej – Koutský Jaroslav 2013: *Profilace měkkých faktorů regionálního rozvoje*. Ostrava: Accendo.

Summary

Project “The Restoration of the Countryside“: Local strategies in the care of cultural heritage and their influence on the quality of everyday life in rural environment.

The text presents result of ethnologic research, which has been conducted since 2017 in the villages that won the Village of the Year competition. Taking four villages as an example, the text shows how traditional culture can contribute to the mobilization of economic resources. In suburban villages, its intangible form contributes to bringing the incomers and the original inhabitants closer together, its tangible form strengthens the rural character of a village. In mountain villages, traditional culture partially completes leisure self-realization of local inhabitants and it strengthens local identity, and it is both tangible and intangible form that takes an important part in representation of the village. Two examples (the villages of Soblahov and Malé Dvorníky) show how the emphasis on and ways of approach to cultural traditions can be diverse; examples of multi-ethnic villages (Liptovská Teplička and Malé Dvorníky) indicate the preferred use of majority's cultural heritage. Cultural heritage becomes a cultural capital when used for the local/regional development; its identification and involvement helps mobilize new resources of economic incomes (financial funds from the EU and the state and commercial institutions, promotion of a village/region, foundation of festivals and events, development of local tourism, production of local products).

Key words: Quality of life; cultural heritage; cultural capital; cultural potential; local development; Slovak countryside.

KAŽDODENNOST JAKO STAVEBNÍ PRVEK AUTENTICITY DOKUMENTÁRNÍHO FILMU: O SPOLEČNÝCH CESTÁCH VĚDCŮ A FILMOVÝCH TVŮRČŮ

Martin Štoll (Katedra mediálních studií, Institut komunikačních studií a žurnalistiky,

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha)

Studium každodennosti a všednodennosti je dlouhodobě doménou etnologie, sociokulturní antropologie, sociologie a historie. Cílem této studie je rozšířit výzkumné pole také do vizuální antropologie, filmových a mediálních studií, a to zkoumáním audiovizuálních reprezentací každodennosti. Autor vychází z teze, že v případě **audiovizuálních děl hraje tvůrčí práce s „kulisami každodennosti“ klíčovou roli nejen ve výstavbě díla, ale má zejména výrazný podíl na celkové autenticitě¹, kterou pak působí na recipienta.** Text se metodologicky opírá o pojmový aparát historického výzkumu, který je inovativně aplikován na analýzu tří filmových děl. Jde o tři české dokumentární filmy, které vznikly v letech 1967–1969 a jejichž vizualizace všednodennosti není pouhou ilustrací, jak je běžné v dnešní mainstreamové televizní dokumentaristice, ale je rovnocenným stavebním kamenem s ostatními výrazovými prostředky.

Klasici vizuální antropologie Jean Rouch a Paul Hockings v roce 1973² deklarovali, že „film, zvuk a video pásek jsou dnes nepostradatelné vědecké zdroje“. Argumentovali tím, že „poskytují spolehlivé údaje o lidském chování, které nezávislí výzkumníci mohou analyzovat“, a že „nezávisle na jazyce“ zachovávají „unikátní rysy našich měnících se životních cest“ (Hockings 1973–2003: 603). Od té doby se mnohé změnilo, nicméně podstata schopnosti filmu/audiovizuálního záznamu věrohodně zachycovat předkamerovou skutečnost je stále táž.

Jsem si vědom toho, že současné myšlení o filmu nevnímá non-fikční tvorbu jako čistý záznam skutečnosti a že naopak přisuzuje dominantní roli stylizaci zobrazované skutečnosti, a to i v klasických, zdánlivě observačních etnografických filmech. Tato stylizace je dána už technickými determinanty, ale zejména pak autorskými cíli, stavbou narativu a natáčecími postupy (opakování situací, „hra“ sociálních herců na kameru apod.). Do toho v současné době vstupují kontexty intertextuality a transmediality, praktické důsledky konvergence médií jako takových a s nimi spojený nárůst participace i interaktivity současných děl, resp. filmových a mediálních

produktů. Pro účely tohoto zkoumání mám ale za to, že je třeba nezavrhnout předchozí přístupy a vrátit se **k paradigmatu filmového záznamu jako především (nikoliv pouhého) nosiče věrohodné informace a konzervy reality.** O něm se hojně diskutovalo v 50. a 60. letech 20. století, tedy v době, kdy antropologové a filmaři začali nacházet společnou řeč. Z této doby jsem také vybíral analyzovaný materiál, abych se nedopouštěl ahistorického přístupu. Beru to též jako návrat k podstatě.

Mojí premisou tedy je, že **každý natočený okamžik** (filmové políčko, televizní pulsnímek, vteřina digitálního záznamu) **má svoji dokumentační hodnotu.** Filmový/audiovizuální nosič/materiál sám o sobě je od okamžiku expozice nosičem dat – o krajině, světle v ní, tvářích, postavách a jejich pohybu v prostoru, o jejich oblečení, věcech denní potřeby, ale i o způsobu mluvy a chování. Proto je možné audiovizuální nástroje zapojovat do vědeckého výzkumu i do didaktických a terapeutických postupů (Štoll 2019) – neboť možnost „ukázat“ bývá intenzivnější než totéž „říci“ (Young 1973: 103). Síla však netkví v záznamu samotném, nýbrž ve čtenářově/divákově interpretativním čtení. Divák jej porovnává s vlastní životní i diváckou zkušeností a vyhodnocuje jako pravdě či nepravdě-podobný. A to i v případě inscenace s herci – i umělecká pravdivost hraného filmu je podmíněna celkovou pravdě-podobností prostředí i jednání postav. Při sledování snímku *Marečku, podejte mi pero* (1976, režie Oldřich Lipský) si starší diváci porovnávají své osobní zkušenosti s módou, jídlem, školními lavicemi, chováním učitelů, prostředí v továrně, ulic, aut i domů 70. let, zatímco pro mladší je tentýž film databankou autenticky pořízených záběrů, jakýsi dokumentační průhled do období normalizace. Význam českými kritiky nejoceňovanějšího československého filmu *Marketa Lazarová* (1967, režie František Vlácil) je mj. tvořen zcela pravděpodobnou, až uhrančivou autenticitou všech zobrazených dimenzí života ve středověku.

Svoji dokumentační hodnotu má i každý záběr, každá scéna a samozřejmě každý film jako celek.

S rozšiřováním tohoto zorného úhlu se rozšiřují i vrstvy dokumentace, neboť ve stavbě filmu je implicitně archivována např. dobová konvence stavby snímku, žánru, svědectví o mistrovství/nemistovství tvůrců, způsobu líčení hereček, svícení scén, tempu apod. Zároveň je každé dílo konzervou dobových klišé a stereotypů, ale i zobrazovacích stylizací a modelací reality té doby. Velmi zjednodušeně lze říci, že u **dokumentárního filmu jako druhu kinematografie patří autenticita a pravdivost k jeho rodovým znakům**, ať už pravdivost a autenticita v sobě zahrnují i všechny sebestylizační nánosy. Pro záměr mého textu je třeba zdůraznit, že zatímco dobové reálie (oblečení, uspořádání bytu apod.) jsou v hraném filmu spíše vedlejším a podpurným elementem autentičnosti, u dokumentárního filmu jde o zcela plnohodnotnou složku, podílející se na účinku věrohodnosti a autentičnosti.

Jedno stáří, jedna doba – tři filmy, tři autoři, tři přístupy

V dnešním běžném televizním dokumentu jeho hrdinové stále něco vaří, někam chodí, jezdí autem, nakupují. Ale jsou to často jen „situace pro situace“, aby „se něco dělo“, aby to nebyl „jen“ rozhlasový pořad postavený na slově, když už televize disponuje obrazem. Takto prezentovaným akcím se v televizní hantýrce říká „ilustrační záběry“, neboť jen ilustrují možný život protagonistů; je to stylizace, je to rekonstrukce, je to hra na všední realitu pro kameru. Neuposouvají vyprávění, nenesou další významy, nejsou tzv. nosné.

Proto jsem pro analýzu vybral tři snímky, které se složkou všednodennosti a každodennosti pracují jinak – jako s jedním z hlavních stavebních prvků. Jejich výběr koresponduje se zvoleným paradigmatem: pocházejí z konce 60. let 20. století, kdy filmová vizualita v českém dokumentárním filmu nabyla na intenzitě, reprezentují tři rozdílné autorské přístupy k témuž tématu (stáří a konce života), zároveň jsou však stejně dobově podmíněné. Dále jsou to filmy natočené na černobílý filmový materiál (ačkoliv dva z nich vznikly pro televizi) a principiálně jde o autorská solitérní díla. Smyslem výběru je jejich vzájemná porovnatelnost a kontextuální návaznost na tehdejší teoretická východiska filmové teorie a vizuální antropologie.

Respice finem (1967)³ natočil v produkci Krátkého filmu klasik českého dokumentu Jan Špáta⁴ a je patrně jeho tvůrčím vrcholem. Pojednává o životě starých žen dožívajících na východočeské vesnici v roubených

chalupách s doškovými střechami, naplňující čekání na smrt rutinním vykonáváním úkolů všedního dne, a vyprovokovány autorem bilancující před kamerou své strastiplné životy. Samotný název je mementem, a zároveň i poselstvím životního přístupu režiséra. Je to snímek, v němž je stručný a věčný komentář pouze na jeho začátku a pak stojí na velmi intimních výpovědích žen a na zachycení stejně intimních životních situací – například situace posledního pomazání. Jeho vyprávění stojí na pronikavé kompozici obrazu, reálných zvuků a hudby, která je tvořena pouze smyčcovým hudebním tělesem.

V průběhu roku 1968 realizoval v Československé televizi svůj snímek *Císařští poddaní* (1969)⁵ jeden z nejvýraznějších televizních publicistů a dokumentaristů „Pražského jara“ Jindřich Fairaizl.⁶ Esejisticko-kritickou metodou před kamerou promýšlí úděl starých občanů, o něž se socialistická společnost nedokáže postarat jinak, než zavřením do domovů důchodců, v nichž přicházejí o vše, včetně své důstojnosti.⁷ Sám Fairaizl na začátku i na konci filmu stojí před kamerou a mluví do ní, občas je vidět s mikrofonem, jak zpovídá své respondenty. Častý komentář je ryze jeho autorským i občanským postojem, sám jej také čte. Na rozdíl od předchozího filmu je to žánrově publicistika, která však svojí vizualitou a autorovým smyslem pro dramatickosti zasahuje hluboko do filmového dokumentu.

A v téže roce 1969 dokončil Rudolf Adler⁸, toho času v prezenční vojenské službě ve studiu Českého armádního filmu, koprodukční snímek Československé televize a finské Oy Yleisradio nazvaný *Ztíšení* (1969).⁹ Jde o pomalu plynoucí svědectví o „zastaveném čase“ na malém ostrově Jurmo ve finském Archipelágu (souostroví Ålandy), z něž postupně odcházejí obyvatelé a zůstává sedm posledních starousedlíků udržujících stoletou tradici rybářů a bojujících o poslední zbytky všedních dní, které jsou jim vyměřeny. Film je minimalistický – bez jediného slova mluveného komentáře, pouze se třemi krátkými texty v obraze a dvěma finskými výpověďmi obyvatel, aniž bychom ale viděli jejich synchrony, tedy „mluvící hlavy“. Je to ryzí obrazově-zvukové vyjádření, stojící na fotograficko-estetických kvalitách kamery, nejobyčejnějších reálných zvucích a komponované i autenticky zachycené hudbě. Autor vypráví působivě pomalým tempem, kterým posiluje pocit čekání, přežívání, až smíření.

A protože nejde jen o pouhé záznamy prostředí, nýbrž o dokumentární **dramatická díla**, můžeme analyzovat různé sdělovací postupy a vyjadřovací metody každého z nich. Právě tito tři autoři překročili onu hranici, kdy se dokumentačnímu (deskriptivnímu) materiálu vtiskne autorský záměr, čímž se z dokumentačního díla stává dílo dokumentární,¹⁰ s aspirací na umělecký účín.¹¹

Abychom se však nerozbíhali do nejrůznějších společenských věd, pokusíme se pro náš účel naopak odmyslet si všechny (technické, historické, politické, mediální, estetické...) kontexty a pracovat jen s tím, co zbyde: s co nejsurovějším materiálem: s předivem záběrů, vazeb mezi nimi, scén s jejich pointami, vyprávěním paralelním i asociativním – tedy velmi komplexním celistvým výzkumným materiálem, který pomůže odhalit, **JAK autoři funkčně zapojili všednost a každodennost do svých filmů.**

Složka „každodennosti“

Jsem si vědom estetických, filozofických a uměnovědných zkoumání filmových teoretiků a estetiků (Michalovič – Zuska 2009), zejména v oblasti působnosti obrazu (Aumont 2005; Deleuze 2000, 2006), nebo fotografie (Baran – Baran 2007). Každodennost ve vazbě na obrazové sdělení v různých kontextech zpracovali i filmoví historici (Klimeš – Wiendl 2017; Česálková 2014, 2015) vizuální antropologové (Valkola 2004; Soukup 2016), a dokonce i samotní filmaři (Petráň 2011; Moulis 2016). Inspiračním zdrojem pro náš přístup nám však bude alespoň zlomek bohaté a rozvinuté tradice zkoumání každodennosti 20. století historiky, filozofy a kulturními antropology, která poskytne řadu pojmů a přístupů, jež se pokusíme inovativně aplikovat a hledat paralely.

Velmi zjednodušeně řečeno, koncepty analýz každodennosti vyrůstají ze dvou základních zdrojů: z filozoficko-sociologických kořenů¹² a z historiografických a kulturněantropologických přístupů v promyšlení např. kulturních dějin.¹³ Ačkoliv **my zde nezkoumáme každodennost jako takovou, ale jen její obraz, resp. audiovizuální vyjádření**, lze vyjít z tezí těchto škol a hledat podobnosti. Na plátně či na obrazovce prezentovaný všední, každodenní život je samozřejmě jak „žitým a přirozeným světem“ (E. Husserla, rozvinutý Alfredem Schützem), „fakticky prožívanou každodenností jako způsobem života“ (M. Heideggera), „volným časem“ (J. Dumazediera), a to i s prvky bizarnosti, absurdity a „karnevalizace“ (M. M. Bachtina).

Filozof, sociolog, historik i filmař se potýkají při zkoumání každodennosti s podobnými problémy. Jedním z nich je hrozící (stereo)typizace. Tak jako jednostranně zaměřený historik může protežováním svého přístupu a zkoumáním stále týchž materiálů proměnit neobyčejné v typické, a až zavádějící, může filmař opakující se volbou téhož prostředí nebo situací typičnost proměnit ve stereotypičnost. Ta se může zvrhnout v řemeslnou rutinu a machu (všichni herci mají chalupu, všichni vaří, jezdí autem apod.), až se tyto situace zcela vyprázdní do pouhé ilustrace, jak bylo řečeno výše. Přitom autorovi nezbývá nic jiného než z reality vybírat, co považuje za typické. Hledá do svého filmového tvaru jednotlivé prvky z prostředí hrdinů (byt, dům, zahrada, roubenka, kancelář, sklípek apod.) a věci denní potřeby (nůž, počítač, činky apod.) a buduje před očima diváka jejich svět. Zde se nabízí využít pojmu historičky Mileny Lenderové „kulisy každodennosti“, tedy „svět, který je kolem“ (Lenderová – Jiránek – Macková 2009: 17), a rozšířit ho o nové spojení „rekvizity každodennosti“ pro označení všech viditelných předmětů obklopujících kamerou zkoumaného člověka-objektu. Ať už to je kříž nad postelí umírající ženy, růženec v *Respice finem*, nůž krájející skývu chleba v úvodní titulkové pasáži *Císařských poddaných*, nebo mořem poházené zbytky lodí a všednodenních artefaktů na finském ostrově ve *Ztišení*.

Za velmi inspirativní považuji souhrnnou definici každodennosti českého historika a didaktika Petra Sedláka.¹⁴ Nalézám v ní mnohá styčná pole s filmovědoku-mentárním uchopením každodennosti:

a) dokument zobrazuje „bezprostředně prožívaný svět“, neboť autenticita prožívaného života před kamerou patří k jedné z hlavních kvalit dokumentu jako takového;

b) dokument představuje člověka v prostředí „omezeným jeho tělesným bytím, svázaným s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů“, na základě kterých autor často staví svůj příběh;

c) dokument velmi často představuje své hrdiny v každodenním prostředí a situacích, jež jsou „jedinou možnou půdou, na které je nám dáno žít, jednat, myslet, vztahovat se ke světu a utvářet svou osobnost“. Natáčení myšlenek, jednání a projevů jedinečnosti osobnosti je nejčastějším nástrojem filmaře při vytváření reprezentace svého hrdiny;

d) dokument velmi často využívá principy repetitivity, „činíme tak periodicky a ustavičně“, a pracuje s určitý-

mi jednáními jako s vracejícími se motivy, někdy právě na nich bude svůj tzv. dramatický oblouk. Přítom tématem filmu samotného často bývají právě touhy, představy a potřeby hrdinů, kteří za nimi buď cílevědomě jdou, nebo jich naopak nemohou dosáhnout: „úplně saturovat tyto potřeby se nám ale nikdy nepodaří, neboť nelze zcela překonat bezprostřední odpor okolní reality“;

e) dokument nepracuje s „kulisami“ a „rekvizitami“ samoučelně, ale snaží se jim jak ve struktuře filmu, tak ve vztahu k hrdinům vetknout různé významy: „Je to ale opět naše každodenní realita, v níž a pro níž upínáme významy do nadčasových příběhů, abychom se jejich prostřednictvím identifikovali s tím, co přesahuje naši smrtelnost, a dali tak smysl našim životům jako celku.“ Právě vztahování se k čemukoliv, co člověka přesahuje, pak odlišuje dokument od publicistiky nebo zpravodajství a otevírá cestu k uměleckému účinu. To je příklad všech tří vybraných filmů.

Každodennost prostředí

Opuštěný ostrov – chalupy v Podkrkonoší – domov důchodců nebo ulice. To jsou „kulisy“ životů filmových hrdinů a hrdinek a mají klíčovou vazbu na jejich život. Prostor samotný je v každém z filmů součástí tématu pouze v různé míře – na finském ostrově se prolíná s tématem tak těsně, až „hraje hlavní roli“, české roubenky jsou důležité, ale jen jako spoluvůrce soukromí a intimity žen, a domov důchodců s ulicí jsou jakýmsi obecnými kulisami, v kterých lze hovořit o tématu. Sedlák (2013: 147) mluví o „tělesnosti“,¹⁵ která se však netýká pouze fyzická, ale také bezprostřední reality, v níž jsou „lidé neodvolatelně fyzicky zakotveni“ a odkud „se nemohou tělesně během svého života [...] nijak vyvázat“. Poukazuje dokonce na „odpor každodennosti“ (tamtéž: 148), tedy na „psychické a fyzické napětí v momentální konstelaci vztahu subjektu a všudypřítomné vnější reality“, které může vytvářet až heideggerovskou „fundamentální úzkost“. Ne každý žije v souladu se svým prostředím a vzájemné působení prostředí a osobnosti může být zdrojem dramatického konfliktu, vhodným pro literární nebo filmové dílo.

Znalost životního prostoru je jak pro vědce, tak pro filmaře nepominutelná podmínka pochopení života v něm. Není-li jasné, kde nebo v čem hrdina žije, snižuje se nádej, že čtenář studie nebo divák filmu příběhu porozumí, natož aby se s hrdinou ztotožnil či do něj vcítil. Tři vy-

brané snímky pracují s prostorem každodennosti svých hrdinů a hrdinek přirozeně a přítom na různých stupních komplexity.

Nejkomplexněji se podařilo prostor představit Rudolfu Adlerovi ve *Ztišení*, který byl však determinován rozlohou finského ostrova. Film otevírá titulky: „*Jurmo je jeden z nejjižnějších obydlených ostrůvků ve finském Archipelágu. Je podlouhlého tvaru, asi šest kilometrů dlouhý a ve střední části dva kilometry široký. Žije na něm daleko od kontinentu sedm posledních obyvatel, kteří se žijí hlavně rybolovem.*“ Následuje celkový záběr na prázdnou krajinu, další na daleký strom, další na moře. Ve zvuku se vzdáleně začínají ozývat ptáci. Vidíme detail trosek trupu lodi na pobřeží a kosti zvířete. Kolem rozbořeného mlýna prochází člověk. Úvodní pasáž tak zřetelně vymezuje prostor samoty a vykořenění, v němž ale také žijí lidé. V průběhu snímku přechází kamera z exteriérů pobřeží do interiéru lidských obydlí, čímž vzniká přirozený kontrast. Zde je navíc posílen tím, že svět vně domova je představen jako bezútěšný, plný kamení, holých stromů, vraků a různých pozapomenutých lidských výtvorů (valník, kotva, rozbitá okna, prázdné plechovky od alkoholu apod.). Působí až apokalypticky. Zato uvnitř je teplo (lidé mají lehčí oděvy), vidíme s každodenností spojené předměty jako stůl, židle, talíře, pec na pečení chleba, lopatu na jeho sázení, bidlo, ošatky nebo okov, ale i dýmku, funkční televizor a gramofon. Tyto dva světy se téměř neprolínají, snad jen tím, že občas někdo vyjde ven pověsit prádlo na šňůru. Za velmi zdařilou lze považovat scénu, kdy kameraman sedí v houpacím křesle a natáčí subjektivní pohled člověka, jak vnímá ztichlou místnost při tomto pohybu. Rekvizita každodennosti je tu nejen funkčně využita, ale inovativní filmový nápad přináší prostoru nový rozměr. Je to dlouhý záběr, který však neprezentuje nudu ani čekání, ale spíše smíření, klid a vyrovnanost s osudem.

Špátův film *Respice finem* se spíše než na prostředí samotné zaměřil na osudy žen skrze jejich výpovědi, nicméně s ním pracuje s jako přirozenou součástí jejich života. Ženy bydlí v chaloupkách na kraji vesnice, mají nadýchané kanafasy na dřevěných postelích, sošku Ježíše Krista nad postelí, drží ve vrásčitých rukách své modlitební knížky nebo růžence, zadělávají kopistem těsto v díži, na polici stojí hmoždíř, opálka, žena drtí něco v pernici, u kachlových kamen stojí přidavačka. Staré dámy nosí fěrtochy a papuče. Na došky prší a z jejich konců kape

voda. Špáta sám k tomu řekl: „Silně jsem vnímal útulnost těch světnic a dobřela vydrhnutých podlah. Vůně tím mýdlem navoněných světnic mě ve vzpomínkách provázela celým životem. Když jsem byl třeba v Americe a řeklo se slovo domov, zjevila se mi venkovská světnice s nízkým stropem, kamna s lavicí a kamnovcem...“ (Špáta 2002: 101). Z dnešního hlediska je to unikátní etnografický průhled do života na Náchodsku, téměř simuluje návštěvu národopisného muzea, přitom je ale autentickou realitou Československa roku 1967. Autentičnost tohoto prostředí byla základním předpokladem, aby osudy zde žijících žen byly věrohodné, uvěřitelné a emočně silné. Díky těmto „rekvizitám“ autor pozval diváka nejen do jejich domovů, ale do jejich intimního světa, jejich myšlení, pochyb, radostí a moudrosti.

Proti oběma filmům s prostředím zcela jinak pracuje Jindřich Fairaizl v *Císařských poddaných*. Nestaví jeden prostor, naopak se snaží postihnout téma stáří z mnoha úhlů. Lze těžko srovnávat soukromí v domově důchodců nebo u starého člověka doma či „domov“ bezdomovce na ulici. Nicméně tato tři základní prostředí autor buduje velmi invenčně a opět je zaplňuje různými „rekvizitami“. Domov bývalé učitelky klavíru, staré ženy, dcery zpěváka Národního divadla Bohumila Benoniho a herečky Hany Benoniové, je typický městský byt, zařízený starosvětsky, s těžkým dřevěným nábytkem. Ona mluví na kameru, stojí ve svém pokoji a je hrdá, že se nezpronevěřila sama sobě. „*Z majetku nezbylo nic. Já jsem nebyla spolumajitelka. Nikdy. A otec mi peníze nedal. Dával mi pouze apanáž, on byl strašná držgrešle, můj otec. Nemám nic, jen co si vydělám. A mně to nevadí. Nikdy jsem od nikoho nic nechtěla. Všechno jsem ztratila, ale čest jsem neztratila!*“. Fairaizl střídá pouze dva typy záběrů – na stojící hrdinku a velký detail starých rukou hrajících na klaviatuře. Těmito krátkými intermezzy odděluje výpovědi od sebe, a zároveň drammatizuje. Celkový prostor je vymezen pouze jedním obrazovým celkem a jedním detailem. Nebo dále: domov důchodců, několikaposchoďová novostavba, kam téměř násilím přesídlili staré muže a ženy z předchozího bezbariérového místa, je představen jako vězení. Jsou tu mřížce, dlouhé chodby, lidé stojí na balkonech. To není ani analogie, to je přímočarost sama. „*Nežije se jim v tom dobře. Na pohled to vypadá hezky. Není to pro ně,*“ říká autor v komentáři. A paní v malém pokojíku navazuje: „*Dyť jsme jako v kriminále. Tam to bylo lep-*

ší. *Tam jsme před snídaní seděli na lavičce.*“ Vrcholem absurdity je autorův rozhovor s mužem bez jedné nohy, který se neobejde bez kolečkového křesla, ale který je umístěn do nejvyššího patra bez výtahu. A třetím prostorem je ulice, kterou autor sleduje nejčastěji dlouhým objektivem – je to opět autentický obraz pražských ulic konce 60. let, a to se zaměřením na staré občany, kteří táhnou tašky, jsou zmateni na přechodech, ztrácejí se v davech lidí a aut, nebo bezcílně bloumají či jen vybírají odpadkový koš.

Všechny tři filmy budují a) jiný prostor a b) budují ho jinak. Zatímco *Ztišení* představuje uzavřený konkrétní svět, *Respice finem* staví nekonkrétní místo (není to jedna vesnice), ale provázané jedním typem „kulis“ a „rekvizit“. Pro *Císařské poddané* není místo tak důležité, naopak ve snaze o komplexní postižení problému jich volí spoustu, a to i ve vzájemném kontrastu.

Každodennost jednání

Zatímco venku bučí býci přivázaní na řetězu, v ostrovní chatrči se připravuje chleba. Žena válí těsto, sází ho do pece. V tutéž chvíli muž plete rybářskou síť. Žena otevírá pec, vyjímá bochníky, ze kterých se kouří. Slyšíme hudbu z harmonia, připomínající chrámovou hudbu. Přes bílou prolínačku se za zvuku ptáků přesouváme do ztichlého dřevěného kostelíka a sledujeme, jak kamera se v ruce kameramana přibližuje k malému oltáři, který však stojí před velkým oknem, takže scénou proniká intenzivní světlo. Slyšíme kameramanovy kroky na dřevěné podlaze.

Takto Rudolf Adler pracuje s jednou z nejtypičtějších činností svých hrdinů: pečení chleba a pletení sítí. Pouhou skladbou záběrů a významově nosnou hudbou i zvýrazněnými přirozenými ruchy dosahuje nejen představení činností samotných, ale staví je do kontrastu, a prolutím do kostelíka čapkovsky povyšuje práci na modlitbu. A to vše beze slov. Je to krystalicky čisté filmové přemýšlení, v němž se funkčně kloubí prostředí s činností, resp. jednáním filmových hrdinů.

Ani historici, ani kulturní antropologové či etnologové se při studiu každodennosti neomezují pouze na popis a historický vývoj prostředí a předmětů denní potřeby. „Kulis“ a „rekvizity“ ožívají jejich používáním, činnostmi, které se v těchto kulisách a s těmito rekvizitami odehrávaly. Oprávněně vnesl kněz, historik, filozof a sociolog Michael Certeau do zkoumání odívání, stravování či

bydlení základní otázku, **proč** tak lidé činili, a apeloval na studium „praktik a životních strategií jedinců realizovaných v každodenních všedních situacích, tedy jako projev dobového zaujímání a přebírání sociálně žadáných, resp. nekonformních norem, postojů a hodnot, trendů apod.“ (Sedlák 2013: 132) Zde má dokumentární film doširoka otevřené pole působnosti, neboť je **svědkem** každodenních i výjimečných situací člověka a na otázku „proč“ se může zeptat svých hrdinů přímo. Jde vlastně také o typickou otázku sociologa-filmaře, jak ostatně dokazují anketní filmy 60. let – např. film *Proč?* (1963) Evalda Schorma o klesající porodnosti.

Důležitým aspektem těchto činností jak pro vědce i filmaře je vazba na **časovost**. „Repetitivnost, opakování a rutinizace činností“ byla základním východiskem studia pro Alfa Lüdkeho, což Sedlák rámuje rozdělením časovosti na „cyklické a lineární plynutí času“. Píše: „Každodenní pohyb odvíjející se jakoby v kruzích je základním stabilizačním zdrojem, neboť dodává existenci člověka uklidňující rytmus, nakolik jej rutina a stereotyp zároveň utvrzují v jeho dosavadní znalosti a zkušenosti. Takto rytmizovaný člověk je schopen si vytvářet pravidelné návyky a strategie, byť tak v každodenní praxi činí spíše automaticky a nereflektovaně, dalo by se říci cestou nejmenšího odporu.“ (Sedlák 2013: 149)

Opakované představování týchž činností je jeden z hlavních nástrojů výstavby motivu filmového vyprávění. Ve *Ztišení* se v průběhu filmu vracíme ke starci, který se šine do stodoly s těžkým kýblem, a stává se tak leitmotivem námahy i pomalu ubíhajícího času. Nebo výše zmiňovaný autorský nápad natáčet místnost z rytmicky se houpacího křesla vytváří právě efekt „uklidňujícího rytmu“ a utvrzuje diváka ve smířeném permanentním klidu a míru soužití ostrovanů. V *Respice finem* ženy sice činnosti neopakují, ale zabývají se těmi nejobyčejnějšími pracemi jako metení zápraží pometlem, drcení v hmoždíři, kosení trávy, sbírání kletí, krmení kozy, ale také „volnočasovým“ mazlením se psem nebo pro ně duchovně podstatným modlením. Tato soustava činností dohromady je skládkou každodenních rutin, opakujících se s železnou pravidelností. Tyto činnosti svojí „nevýjimečností“, tj. i prvoplánovou „neatraktivitou“, sestavují divákovi obraz žité každodennosti v cyklu času. Odkazuje k němu i rámování filmu, tvořené na začátku rakví vynášenou z domu a otevřeným prázdným hroben na samotném konci. U *Císařských poddaných* se

s cykličností nepracuje, neboť se neodehrávají v jednom prostředí. Výrazným, opakujícím se motivem filmu je však shon a ruch pražských ulic, v nichž kamera vyhledává téměř skrytou kamerou staré lidi v různých, ne příliš lichotivých situacích. Tato zdánlivá ilustrace však má svoji pointu – vrcholí v lidové jídelně na pražském Můstku v době vánočních svátků: kamera, ukrytá ve větracím okénku Automatu Koruna, sleduje „v přímém přenosu“ sociální „experiment“. Autor Fairaizl stojí u stolku a má před sebou talíř se slepicí na paprice. Ani se však jídla nedotkne a nenápadně od něj odejde. U téhož stolu stojí starý muž, který jídlo nemá a už podle vzhledu na něj ani nemá peníze. A trvá (podle komentáře) 8 minut, co se muž rozhlíží a marně čeká Fairaizlův návrat, poté talíř vezme a odejde s ním k jinému stolku. „Ted!“, praví komentář. „Na druhé straně bufetu nikdo nebude moci dokázat, že kostnatá slepice není jeho.“

Stejně dramatizujícím stavebním prvkem je **časovost lineární**. Nejen, že film je komunikace (tvorba-umění) probíhající v čase a má tedy svůj začátek, prostředek a konec, ale v lineárním čase vypráví též příběh či skládá osudy hrdinů od začátku do konce. Nemusí jít vždy o linii narození a smrti (jako tomu není ani v jednom z analyzovaných snímků), nicméně s cílem přesáhnout běžnou linearitu se autoři často vztahují k nadčasovým tématům jako víra, bolest, utrpení, odpuštění, láska, konečnost života, které pak staví do konfliktu právě s všednodenností svých hrdinů. „Člověk si je vědom své smrtelnosti“, píše Petr Sedlák, „tedy toho, že směřuje od bodu narození k bodu smrti. Je tudíž schopen se v čase ohlédnout nazpět do minulosti i podívat se vpřed do budoucnosti, přehlédnout svůj život jako celek.“ (Sedlák 2013: 151) Na tomto principu „ohlédnutí“ stojí drtivá většina historických dokumentárních filmů, kde se podařilo zachytit pamětníky, nebo kde lidé vzpomínají na průběh svého života, ať už se dotýkal velkých, nebo malých dějin. K tomuto účelu pak slouží nepřeborné množství tzv. archivů, tedy záběrů z nesčetných snímků realizovaných ve 20. století, které vyjmuty z původních filmových tvarů slouží svojí dokumentační hodnotou jako forma důkazu, ilustrace nebo dramatizujícího prvku. Sedlák pokračuje: „Člověk se průběžně snaží své každodenní břímě nahlédnout jako součást celku, aby v jeho rámci mohl ukotvit svou přítomnost, ujasnit si, z čeho vyrůstá a kam směřuje, zastavit se a bilancovat, případně věci přehodnotit a začít znovu.“ (Sedlák 2013: 152)

S linearitou času pracuje Rudolf Adler opět ryze filmovými prostředky: přiznaným pomalým tempem vyprávění a „neúměrně“ dlouhými záběry. Zvoleným tempem postupně vtahuje diváka do temporytmu ostrovního života, kombinuje rovinu vnějšího neutěšeného světa a pomalých, rutinních činností uvnitř domků. Zdálky se ozývá řezání pily, cinkají o sebe kýbly s vodou, dveře vrznou, někdo brousí sekeru, motor malého nákladáku pokojně vrčí, voda bublá, koza mečí, býci dupou a frkají, hrnec bublá na plotně, line se hudba z televize nebo z gramofonu. Titulek: *„Budoucnost je černá. Všichni se stěhují pryč. A nikdo tu nezůstane. A za několik let bude celý Archipelág vylidněný.“* Adler se snaží naladit diváka na prožitek prázdnoty a neznámé budoucnosti pomalu ubíhajícím lineárním časem a nutí ho to čekání spolu-prožít.

Jan Špáta pracuje s linearitou formou mikropříběhů. Návštěvy u jednotlivých babiček v chaloupkách jsou vlastně uzavřenými scénami, byť se k nim v průběhu filmu vrací. Jedna zadělává těsto a hovoří o tom, jak po nástupu komunistů o všechno přišli a jak museli znovu po konfiskaci svou chalupu koupit: *„Museli jsme šetřit a dělat a šetřit. A když jsme to vyplatili a ušetřili, tak nám to vzali. A šetřila jsem na novo. Dobře, že to je na náma. Všecko. Všelijakejch chyb napáchali, že to nemuseli dělat.“* Jiná rekapituluje svůj život a nechce se jí věřit, jak těch 85 let rychle uteklo: *„Já si to sama nedokážu představit a vždycky si říkám, když tuhle sedím na tom baráku, a říkám si: Kde ty leta jsou? Kde to je? Představte si, to máte dýlku! A tej práce! A člověk to všechno vydržel. Jsem jako hrábě suchá, pořád stejná, co jsem se jenom napracovala!“* A další v scéně posílá svého psíka se vzkazem do vedlejší vesnice za mladými: *„Mám čtyři děti, jenže jsou roztroušený po světě. Ale jeden syn je v Hlásce, sousední vesnici. Když něco potřebuju, tak napíšu psaníčko, a Šmudla už běží.“* Uváže psíkovi psaníčko a psík skutečně běží – kamera sleduje dlouho ten heroický výkon psa, který ví, kam má tryskem běžet. Pointou scény je otevřené psaníčko, na kterém je však napsáno: *„Jarko, přijď ihned dolů, je mě moc špatně. Bába.“* Špáta tedy pracuje s mikrolinearitou a staví pointované scény, které mu umožňují celkem svobodně přecházet od hrdinky k hrdince, z chalupy do chalupy, z prostředí do prostředí. Jindřich Fairaizl postupně diváky seznamuje s různými aspekty stáří a možnostmi jeho prožití. Jeho publicistické návštěvy u jednotlivých

hrdinů jsou vlastně také mikropříběhy, ale dané pouze tím, co mu oni sami sdělí. Nevytváří je sám. Pán u kareta lamentuje nad měnovou reformou, která ho připravila o všechny úspory: *„Tak jsem si připojistil na tisíc korun. A třiapadesátý rok udělal škrt, a dali mě 50 korun. Takže mám 750 korun. To stačí k živobytí. Ale nestačí k životu!“* Vedle těchto miniaturních průhledů do uplynulého života však i Fairaizl zapojuje lineární časovost zejména dvěma prostředky: opakujícím se otvíráním starého alba s rodinnými fotografiemi, pořizovanými na přelomu 19. a 20. století, a explicitně pojatým komentářem: *„Stařeny a starci. Tak je známe. A byli to řemeslníci, prodavačky a modelky, obávání šéfové a vyhledávání mistrů. Hospodyně, milenky, a výtečné kuchařky. [...] Jejich osudy začaly na přelomu století, ale bylo by pošetilé si myslet, že je to tak dávno.“* V kontrastu k tomuto textu v obraze pracuje s technicky zastavovanými obrazy starých lidí, jak stojí u popelnic, jedí housku, leží na lavičce, táhnou těžké břímě po ulici apod. *„Na konci svého usilování je každý člověk stařenou či starcem. Neodvolatelně. Bez výjimky. I my budeme. Oni už jsou. Žijí naplnění vírou, že jejich životní práce jim dala právo žít.“* Autor staví do přímého kontrastu fakt celého lineárního života člověka s konkrétní neutěšenou situací na jeho konci, která se však projevuje v jeho každodennosti – v malém životním prostoru, ve vytržení z přirozeného prostředí, v malém důchodu, ve snaze získat jakoukoliv stravu, ztrátě pocitu bezpečí a nakonec i naděje.

Až k transcendentnu

Sledovali jsme, že autorům vybraných dokumentárních filmů, resp. dokumentaristům obecně, nestačí dokumentační hodnota jejich záběrů. Přemýšlejí o jejich užití v systému filmové řeči, budují stavbu, emoční účinek, pracují s kontrastem na všech úrovních. Strukturují příběhy, vedou je k pointám a snaží se přesáhnout dokumentační popis k dokumentárnímu vyjádření reality. Často tak „kulisám“ každodennosti i „rekvizitám“ přisuzují posunuté významy, a to s cílem dosáhnout metafor, hyperboly, náznaku nebo uměleckého přesahu. „Film není objektivní,“ tvrdí vizuální antropolog Coling Young, což potvrzuje drtivá většina evropského tzv. autorského dokumentu. „Může objektivizovat, ale to je něco jiného,“ dodává Young (1973: 101) a potvrzuje to celá zdánlivě opačná tradice observačního i participačního dokumentu zrozeného v 50. a 60. letech zejména v USA. Režiséři

jako Richard Leacock, Robert Drew, Donn Alan Pennebaker, Frederick Wiseman a mnozí další sice na několik kamer natáčeli realitu zdánlivě bez autorského zásahu¹⁶, nicméně vybírali z ní a řadili filmový materiál k sobě tak, aby divák měl pocit přímého účastníka dění a došel ke katarzi, typické pro dramatické umění.

Ačkoliv o katarzi sociálním vědcům nejde, i v tomto bodě lze nalézt styčný bod s výzkumem každodennosti. Paul Schrader hovoří o každodennosti, jež podle něj představuje „detailní reprezentaci nejbanálnějších situací všedního života, která připravuje realitu pro vstup transcendentna.“ (Schrader 1972: 13) To se jistě týká průběhu a uspořádání života každého člověka a jeho možného dotyku s něčím, co ho přesahuje, ale totéž lze říci i o audiovizuálním vyjádření této každodennosti.

Na příkladech vybraných filmů jsme viděli, že „reprezentace“ „nejbanálnějších situací“ musí být tak „detailní“, aby divák viděl, jak protagonistův život probíhá – ale povýší-li autor tyto „nejbanálnější situace“ do roviny metafory, může jimi pomoci divákovi tuto nadstavbu pochopit, procítit, dotknout se „transcendentna“ uměleckého zážitku. V ostrovním *Ztišení* se po křížích na hřbitově objeví na břehu pohozená přelomená lodní kotva. Následuje intimní scéna, jak obyvatelé poslouchají v malém dřevěném domě gramofonovou hudbu. Kolem gramofonu s klikou sedí starci s vráscitými rukama a jeden mladší, jediná jejich naděje. Nekomunikují, jen sedí a poslouchají. Starý pán bafá z dýmky. Hudba vzdáleně pokračuje a obrazově sledujeme celek holého stromu v neutěšené krajině a nakonec detail kůry jeho kmene. Adlerovi se podařilo beze slov vyjádřit konec života, ale zároveň naději v tradici, v pevnosti sice holého, ale stromu, který všechny přežije. U Špátova *Respice finem* patří k nejsilnějším okamžikům upřímná výpověď babičky o čekání na smrt („A víte, že se za to modlím, Vám řeknu? To se mně smějte, nebo ne. Aby se to už ukončilo. [...] A právě když člověk by chtěl umřít, tak ta smrt nepřijde. A přijde pro takový lidi, který tady ještě jsou tak strašně potřeba. Copak se mnou už? Ale musím čekat, až to přijde. Až ta svíce má dohoří.“) a nakonec otevřený, připravený, prázdný hrob,

poslední scéna filmu, již však nedoplňuje smuteční hudba, ale detailní zvukový záběr zpěvu ptáka, naděje jara. Tento dramatický kontrast vyjadřuje smíření s koloběhem života a to těmi nejprostšími audiovizuálními prostředky. U *Císařských poddaných* Fairaizl neustále stupňuje svůj kritický tón vůči systému péče o přestárlé, až si jako jednoho z hrdinů zvolí bývalého kata, „mistra popravčího“. Ten na své povolání vzpomíná se služební hrdoostí, bez slitování i nostalgie. Na otázku „*Nebylo Vám jich někdy líto?*“ odpovídá bez zamýšlení: „*Ne.*“ Ale – aby sám přežil, jezdí po Praze s vozíkem a sbírá starý papír. Fairaizlův komentář tento výjev glosuje: „*Městem jde kat a není to hrůza. Po ránu nepije, až s končícím dnem. Stále usilovněji zahání hrůzu v očích svých oběšenců. Je to starý kat.*“ A dodává: „*Bylo by pošetilé vzpírat se rytmu zrození a smrti. Vzpírám se nelidskosti, nastolené člověkem.*“

Závěr

Každodennost, její „kulisy“ i „rekvizity“ jsou přirozeným předmětem bádání historiků, filozofů a antropologů a stejně tak přirozeným obsahem dokumentárních filmů. Vědecké a filmařské analytické metody nejsou tytéž, stejně jako cíle, jichž chtějí obě skupiny dosáhnout. Kde jde historikům o přesnost a mnohost kontextů pro patřičné pochopení „způsobů každodennosti“, filmařům jde o dotek s obecně platným tématem, kterého však mohou dosáhnout například skrze co nejkonkrétnější příběhy lidí v jejich nejušednějším prostředí. Proto princip každodennosti se stává společným polem obou disciplín: prvky, které vědci zkoumají (repetitivnost, tělesnost, časovost cyklická i lineární, taktiky každodennosti apod.) využívá filmař jako stavební prvky dramatu všedního dne. V „kulisách“ a s „rekvizitami“ každodennosti tak těmito prostředky může autor vybudovat kontrast plný dramatického napětí, neboť hrdinové se své každodennosti vzpírají, chtějí jí uniknout a vzepnou se často k činu, který je přesahuje – k činu, k myšlence, která ohromí nebo dojme. Adler, Špáta i Fairaizl dokázali, že filmové myšlení a řeč jsou sice jiným, ale rovnocenným způsobem zkoumání života a jeho každodennosti.

POZNÁMKY:

1. Tato studie navazuje na předchozí autorův výzkum autenticity filmů 60. let – in Štoll 2009a: 254–262.
2. Mezinárodní konference o vizuální antropologii se konala na University of Illinois v Chicagu.
3. Film vytvořili: produkce Máša Charouzová, střih Marie Křížková, hudba Luboš Fišer, zvuk Zbyněk Mader, dramaturg Václav Borovička, asistent kamery Vladimír Vízner. Námět, kamera, režie J. Špáta. Krátký film Praha 1967. Stopáž 14:45 minut. Snímek samotný byl mnohokrát analyzován, např. Sommerová 2000: 58–65.
4. Jan Špáta (1932–2006) byl kameraman a režisér dokumentárních filmů a pedagog FAMU. Jeho pozitivní přístup k realitě, skrze nějž zjevoval tíhu lidských osudů, byl inspirací pro generace jeho obdivovatelů a žáků, mluvíme o tzv. Špátově škole. Jako kameraman spolupracoval s desítkami režisérů 60.–90. let, z nichž Olga Sommerová se stala jeho druhou ženou. Natočil přes 100 autorských dokumentů, často ověřovaných cenami. O jeho životě a tvorbě existuje řada studií, viz zejm. Hádková – Brdečková 1991 nebo Štoll 2007.
5. Film vytvořili: kamera Pavel Mošna, hudební spolupráce Radislav Nikodém, střih Jiřina Fairaizlová, zvuk Jaroslav Kolář, spolupracovali Josefina Mikešová, Miloš Novák, Jindřich Koloušek, Václav Filip, Jiří Vydra, výroba Antonín Vomáčka. Scénář a režie J. Fairaizl. Československá televize Praha 1969. Stopáž 52,22 minut.
6. Jindřich Fairaizl (1934–1993) byl zakladatelská osobnost české televizní publicistiky a dokumentaristiky. Byl od počátku vysílání zaměstnán v Československé televizi, v průběhu 60. let otevřeně tepal do nejrůznějších bolavých míst společnosti. Po roce 1968 byl z ČST propuštěn, během normalizace nemohl působit pod svým jménem, v době tzv. přestavby byl zaměstnán v Krátkém filmu jako asistent režie, kde točil zakázkové filmy. V roce 1990 byl rehabilitován a instalován do pozice ústředního ředitele ČST. Ani ne po dvou měsících ze zdravotních důvodů rezignoval a až do konce života se věnoval opět dokumentární tvorbě. Byl o něm natočen dokument *Pravda Fairaizlova* (2005, režie Pavel Křemen). Blíže viz Jarmila Cysařová in Štoll 2009b: 118–119.
7. Šlo o třídílný cyklus *Starci* s díly *Císařští poddaní*, *Čas pro tři milióny* a *Starci*, z čehož poslední díl již nebyl odvysílán, resp. měl premiéru až v lednu 1990. Celkově šlo o Fairaizlův širší koncept, když před tím natočil triptych o dětech *Inzerát* (s díly *Vítání neviňátek*, *Milión ve zvláštní péči*, *Inzerát*) – „volil dvě krajní období života, v nichž jsou lidé bezmocní, závislí na druhých a kde se projeví kvalita společnosti, středu, který má vše v rukou,“ píše J. Cysařová (in Štoll 2009b: 118).
8. Rudolf Adler (*1941) je dlouholetý pedagog FAMU, v letech 1990–1994 byl vedoucím katedry dokumentu a je autor řady teoretických textů. Vedle dvou hraných celovečerních filmů, množství rozhlasových her, baletního libreta se soustředil na všechny typy a žánry dokumentární tvorby. Těžiště jeho tvorby lze spatřovat v audiovizuální etnografii a antropologii. Kamerou zkoumal proměny živé lidové kultury a významně přispěl do pokladnice toho nejlepšího z českého etnografického filmu. Blíže viz Štoll 2009b: 31–34.
9. Film vytvořili: kamera Ivan Koudelka, střih Jiřina Skalská, hudební vedení Jiří Šust, zvuk Karel Cajthaml, produkce Květoslav Radimský, dále spolupracovali: Zuzana Müllerová, Zdeněk Picmaus. Námět, scénář, režie – Rudolf Adler, Bohuslav Blažek, Pentti Riuttu. Vyrobita Československá televize Praha a Oy Yleisradio ab Helsinki 1969. Stopáž 17 minut.
10. Už od dob amerického dokumentaristy-zakladatele Roberta Flahertyho a teoretika-zakladatele Johna Griersona.
11. To u nás předvedl první Karel Plicka, když ve spolupráci se stříhačem Alexandrem Hackenschmiedem a hudebním skladatelem Františkem Škvorem vytvořili nejoceňovanější československý poetický dokument *Zem spieva* (1933).
12. Michail Michajlovič Bachtin, Peter Berger, Joffre Dumazedier, Michael Gardiner, Martin Heidegger, Edmund Husserl, Vladimír Ira, Karel Kosík, Carola Lippová, Thomas Luckmann, Alfred Schütz a mnozí další.
13. Od školy Annales, přes Petera Burkeho, Michela de Certeau, Sheila Fitzpatrickovou, Alfa Lütkeho, Hanse Medicka, Martina Sabrowa, až po české představitele Martina France, Tomáše Jiránka, Jiřího Knapíka, Milenu Lenderovou, Marii Mackovou, Martina Nodla, Michala Pullmana, Matěje Spurného, Miroslava Vaňka a mnohé další. Jako orientace základního shrnutí různých přístupů poslouží text Petra Sedláka, ze kterého i zde vycházíme (Sedlák 2013: 120–157).
14. „Každodennost je bezprostředně prožívaný svět člověka, omezený jeho tělesným bytím, svázaný s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů. Každodennost je jedinou možnou půdou, na které je nám dáno žít, jednat, myslet, vztahovat se ke světu a utvářet svou osobnost, a to v neodbytné touze uspokojovat své rozličné potřeby. Činíme tak periodicky a ustavičně, úplně saturovat tyto potřeby se nám ale nikdy nepodaří, neboť nelze zcela překonat bezprostřední odpor okolní reality. Je to ale opět naše každodenní realita, v níž a pro níž upínáme významy do nadčasových příběhů, abychom se jejich prostřednictvím identifikovali s tím, co přesahuje naši smrtelnost, a dali tak smysl našim životům jako celku. A ovšem je to zase neodbytnost a často nesnesitelná tíže každodennosti, co neustále prověřuje a ohrožuje naši identitu a smysl existence, nutí z něj slevovat a přehodnocovat ho, dokud za každým našim dnem bude následovat další.“ (Sedlák 2013: 156–157)
15. Sedlák v témže textu přináší i vlastní teoretický přístup ke studiu každodennosti, ovšem pro „úcel dějepisného studia rozličných historických skutečností“ (Sedlák 2013: 147). Charakterizuje jej čtyřmi řezy, jakými znaky, která navrhuje v každé historické etapě zkoumat: tělesnost, časovost cyklická, časovost lineární a socialita. Všechny čtyři body lze podle nás využít i ve zkoumání reprezentace každodennosti dokumentárním filmem, v tomto textu aplikujeme pouze první tři. Socialita by zasloužila jinou studii.
16. Wiseman tomu říká „etnografie v první osobě“ (Grant – Sloniowski 1998: 238).

PRAMENY A LITERATURA:

- Aumont, Jacques 2005: *Obraz*. Praha: Akademie múzických umění v Praze.
- Baran, Alexander – Baran Ludvík 2007: *Obraz jako dialog s časem*. Praha: Národní informační a poradenské středisko pro kulturu.
- Česálková, Lucie 2014: *Atomy věčnosti. Český krátký film 30. až 50. let*. Praha: Národní filmový archiv.
- Česálková, Lucie (eds.) 2015: *Film – náš pomocník. Studie o (ne)užitelnosti krátkého filmu 50. let*. Praha – Brno: Národní filmový archiv – Masarykova univerzita.
- Deleuze, Gilles. 2000: *Film 1. Obraz – pohyb*. Praha: Národní filmový archiv.
- Deleuze, Gilles 2006: *Film 2. Obraz – čas*. Praha: Národní filmový archiv.
- Grant, Barry Keith – Sloniowski, Jeannette 1998: *Documenting the Documentary*. Detroit: Wayne State University Press.
- Hádková, Jana – Brdečková, Tereza 1991: *Jan Špáta – dívej se dolů*. Praha: Filmový ústav.
- Hockings, Paul (eds.) 1973–2003: *Principles of Visual Anthropology*. 3. vydání. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Klimeš, Ivan – Wiendl, Jan 2017: *Kultura a totalita IV. Každodennost*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Lenderová, Milena – Jiránek, Tomáš – Macková, Marie 2009: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum.
- Michalovič, Peter – Zuska, Vlastimil 2009: *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha: Akademie múzických umění v Praze.
- Moulis, Ladislav 2016: *An audiovisual record in the specific conditions of Alaska and Northern Canada*. In: Soukup, Martin: *Conditions of Fieldwork*. Praha: Národní muzeum, s. 72–89.
- Petráň, Tomáš 2011: *Ecce homo. Esej o vizuální antropologii*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Sedlák, Petr 2013: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. *Soudobé dějiny* 20, s. 120–157.
- Schrader, Paul 1972: *Transcendental Style in Film: Ozu, Bresson, Dreyer*. Berkeley: University of California Press.
- Sommerová, Olga 2000: *Filmový esej*. Praha: Malá Skála.
- Soukup, Martin 2016: *Conditions of Fieldwork*. Praha: Národní muzeum.
- Špáta, Jan 2002: *Okamžiky radosti. Rozhovor Martina Štolla s Janem Špátou*. Praha: Malá Skála.
- Štoll, Martin 2007: *Jan Špáta*. Praha: Malá Skála.
- Štoll, Martin 2009a: Hodokvas autenticity v českém dokumentárním filmu v letech 1967–1969. In: *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média*. Praha: Literární akademie, s. 254–260.
- Štoll, Martin a kol. 2009b: *Český film: režiséři-dokumentaristé*. Praha: Libri.
- Štoll, Martin 2019: Dokumentární film jako prostředek (sebe)vychovy. In: Ditrichová, Dagmar – Mojžišová, Zuzana (eds.): *Přednášky o filme. Inauguračné a habilitačné prednášky pedagógov Filmovej a televíznej fakulty VŠMU*. Bratislava: Vysoká škola múzických umení, s. 79–93.
- Valkola, Jarmo 2004: *Cognition and Visuality*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Young, Colin 1973: *Observational Cinema*. In: Hockings, Paul (eds.): *Principles of Visual Anthropology*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 99–113.

Summary

Everyday Life as a Building Element of the Documentary Authenticity: about Scholars' and Film Makers' Common Paths

Everyday life is a natural subject-matter of historians', philosophers' and anthropologists' research as well as a natural content of documentaries. Scholars' and film-makers' analytic methods are not identical, however their objectives are similar: to describe and to express what the world is and what it was. The study shows that the results of the research into everyday life can also be applied to the audio-visual material, and even to compact dramatic films and TV works. The author of the text proceeds mainly from Petr Sedlák's approaches and he innovatively extends the terms "the scenery of everyday life", introduced by Milena Lenderová, by the term "the props of everyday life". He substantiates his arguments with three documentaries which are linked together by the theme and time of their origin (late 1960s). The films also represent three different approaches of their authors when working with the environment visualisation and with dynamics, rhythmisation, repetitiveness, and motivisation of their principal characters' lives. With the films "Ztištění" by Rudolf Adler, "Císařští poddaní" by Jindřich Fairaizl, and "Respite Finem" by Jan Špáta, the author proves that everyday life and mainly its audio-visual presentation is used by documentary-makers as the basic ingredient of credibility, truth-resemblance, and building of their works' authenticity.

Key words: Czechoslovak Television; Krátký film Praha; documentary; everyday life; 1960s; Rudolf Adler; Jindřich Fairaizl; Jan Špáta.

SLEDOVÁNÍ ZAHRANIČNÍCH TELEVIZÍ V KAŽDODENNÍM ŽIVOTĚ V OBDOBÍ SOCIALISMU: JIHOČESKÁ ZKUŠENOST

Marek Šebeš (*Katedra společenských věd, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity*)

Televizní vysílání se v socialistickém Československu těšilo nebyvalé popularitě. Československá televize (ČST) vysílala od května 1953 a po skromných začátcích zaznamenala na přelomu 50. a 60. let enormní nárůst diváckého zájmu. V roce 1961 je již registrován jeden milion televizních koncesionářů (o dva roky později je překonána hranice dvou milionů) a jak konstatuje Martin Štoll (2018: 155), právě toto období můžeme považovat za dobu zrodu „televizního národa“, kdy se televize a její vysílání stávají předmětem širokého zájmu veřejnosti a začínají ovlivňovat podobu života československé společnosti. Zářící obrazovka se postupně stala nedílnou součástí života jedinců, podílela se na strukturaci jejich každodennosti, ovlivňovala životní styl a představovala nástroj celospolečenské unifikace zážitků.¹ Pro vysílání ČST byl charakteristický mix propagandistických a ideologicky zabarvených pořadů s pořady relaxačními, jako byly estrády, hudebně-zábavné pořady, původní seriály a televizní inscenace, které měly u diváků masový ohlas.²

Ačkoliv měl komunistický režim ČST plně pod svou kontrolou, jen stěží mohl stejné kontrole podřídit televizní signál přicházející z okolních zemí. Nemálo československých diváků tak mělo možnost denně na svých obrazovkách sledovat vysílání zahraničních televizí, a to jak stanic okolních socialistických států, tak stanic západních, tedy rakouských a západoněmeckých. Tato situace nebyla od poloviny 50. let v Evropě nikterak výjimečná, vysílání ze sousedních zemí pronikalo do řady příhraničních regionů a na mnoha místech překračovalo politickou linii rozdělující kontinent na východní a západní blok (viz Fickers 2016: 9). Ojedinelá byla v tomto ohledu pozice tzv. Východního Německa, kde signál západoněmeckých vysílačů pronikal na většinu území: podle výzkumu z poloviny 60. let mohlo 85 % televizních diváků v NDR sledovat vysílání západoněmecké televize, byť kvalita příjmu se lišila podle vzdálenosti od Berlína a od západní hranice (Meyen – Nawratil 2004).

Tematika přeshraničního televizního vysílání v Evropě stála po dlouhou dobu ve stínu zájmu mediálních historiků. Jak poukazují editoři publikace *Transnational Television History: A Comparative Approach* (Fickers

– Johnson 2013: 1), televize měly převážně povahu národních institucí a většina badatelů proto při studiu dějin tohoto média uplatňovala národní perspektivu. Situace se mění v posledním desetiletí, kdy se při zkoumání historie televize a jejího vysílání začíná mnohem více uplatňovat perspektiva transnacionální, a to zejména v souvislosti s bipolárním rozdělením evropského kontinentu. Důraz je tak nově kladen na srovnávání vývoje televizního vysílání v jednotlivých zemích a oblastech Evropy, pozornost se věnuje rozličným podobám institucionální spolupráce mezi televizními stanicemi (kooperace a společná vysílání, výměny, nákupy, prodeje a koprodukce pořadů) nebo způsobům recepce a reflexe zahraničních televizních pořadů v jednotlivých národních kulturách (Fickers – Johnson 2013; Badenoch – Fickers – Henrich-Franke 2013; Bönker – Obertreis – Grampp 2016; Mihelj – Huxtable 2017). V rámci této nové perspektivy přibývá rovněž odborných studií, které se zabývají různými aspekty přeshraničního televizního vysílání, přijímaného v jednotlivých částech střední a východní Evropy v druhé polovině 20. století (viz Lepp – Pantti 2013, Mustata 2013; Idrizi 2016).

V české historiografii je tato transnacionální optika při studiu dějin televize a jejího vysílání doposud upozaděna. V centru pozornosti mediálních historiček a historiků stojí především vývoj technických, institucionálních a programových struktur Československé televize (viz např. Štoll 2011; Bednařík 2015b; Čížková 2018), její vztah k politické moci (viz např. Cysařová 2002; Růžička 2005), časté jsou rovněž analýzy pořadů ČST (viz např. Reifová – Bednařík – Dominik 2013; Bednařík 2016). Naopak transnacionální rozměr působení ČST na své samostatné odborné zpracování (nepočítáme-li mezi ně některé diplomové práce) zatím čeká, stejně jako tematika zahraničního televizního vysílání sledovaného diváky v Československu.

Právě skutečnost, že televiznímu vysílání okolních států sledovaného po desetiletí diváky na území Československa nevěnovali výzkumníci po roce 1989 prakticky žádnou pozornost (na rozdíl od řady prací věnujících se zahraničnímu rozhlasovému vysílání, viz např. Bárta 2012; Hagen 2013; Tomek 2015), byla hlavní motivací pro vytvoření této studie. Jejím cílem je přiblížit, jak toto

sledování zahraničních televizí v bývalém Československu vypadalo a jakých podob nabývalo. Konkrétně se zaměříme na oblast jižních Čech a na zkušenost zdejších obyvatel se sledováním západoněmeckých a rakouských televizních stanic. Zajímat nás bude, jakou roli hrály tyto televize v každodenním životě jedinců, jak konkrétně sledování západních pořadů probíhalo a v jakém sociálním kontextu se odehrávalo.

Sledování zahraničního televizního vysílání v dobových výzkumech veřejného mínění

Vzhledem ke geografické poloze, tvaru a velikosti Československa není překvapivé, že signál televizního vysílání okolních zemí pokrýval od druhé poloviny 50. let 20. století nemalou část jeho území. Podle údajů z výzkumů veřejného mínění mělo již začátkem 70. let v některých oblastech ČSSR možnost sledovat zahraniční televizní stanice více než 90 % jejich obyvatel (KVVM 1973). Navíc od roku 1984 začaly české vysílače šířit ústřední program sovětské televize – signál zprvu pokrýval sovětské vojenské posádky, posléze se rozšířil i do velkých měst (Šmíd 2003).³ V polovině roku 1985 pak začal deník *Rudé právo* otiskovat denní program sovětské televize a spolu s ním i prvního a druhého programu východoněmecké a polské televize. Je tak zjevné, že televizní nabídka v Československu se pro nikoli nepodstatnou část obyvatelstva neomezovala na jeden resp. dva programy ČST, ale zahrnovala více stanic, v některých lokalitách i pět či šest.

Středem zájmu komunistické moci v Československu bylo v první řadě televizní vysílání šířené z Německé spolkové republiky (stanice ARD a ZDF) a Rakouska (stanice ORF 1 a ORF 2).⁴ Jak uvádí Cysařová (2002), již v roce 1958 projednávalo kolegium ministerstva vnitřní zprávu zabývající se pronikáním televizního a rozhlasového VKV signálu ze západního Německa a Rakouska na území Československa. Na jejím základě rozhodlo Politické byro ÚV KSČ v lednu 1959 o urychlené výstavbě dalších televizních vysílačů, aby se oslabil vliv západních stanic na české diváky.⁵ Ten byl spatřován jako veskrze negativní: západní stanice v očích vládnoucí moci skryté i otevřeně pomlouvaly a napadaly socialistické státy, zároveň jejich vysílání sloužilo jako nástroj šíření proamerické formy politického, hospodářského a kulturního života. Nutno podotknout, že řada diváků měla pro sledování západních televizních stanic i zcela praktické důvody: koncem 50. let zůstávala mnohá místa v československém pohraničí

špatně pokryta signálem domácí televize (ten zde buď vůbec nebyl, nebo docházelo k jeho rušení silnějšími zahraničními vysílači) a diváci tak zde mohli sledovat pouze vysílání západních stanic (Čížková 2018).

Soustavnou pozornost vysílání západních televizí věnovaly vládnoucí struktury v 70. a 80. letech. Kabinet (od r. 1978 Ústav) pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu (KVVM resp. ÚVVM) ve svých šetřeních zaměřených na různé aspekty sledování televize a rozhlasu pravidelně zkoumal i sledovanost zahraničního vysílání, od konce 70. let pak uskutečňuje i výzkumy zaměřené výhradně na zahraniční televizní a rozhlasové vysílání v Československu. Ač nám získaná data poskytují zajímavý vhled do tehdejšího diváckého chování, je třeba mít na paměti jejich omezenou výpovědní hodnotu: otázky na sledování západních médií byly bezesporu vnímány jako politicky citlivé a je pravděpodobné, že mnozí z respondentů na ně neodpovídali zcela upřímně a otevřeně. Tohoto nedostatku si byli vědomi i autoři jednotlivých šetření, kteří ve výzkumných zprávách opakovaně zmiňovali obavy dotazovaných z nedodržení anonymity výzkumu, prozrazení jejich jména a možného postihu. Prakticky ve všech těchto zprávách tak nalezneme konstatování o reálně vyšší sledovanosti západních médií, než vycházela na základě sesbíraných dat.⁶

Jak již bylo uvedeno, signál západních televizí pokrýval především oblasti přiléhající k území SRN a Rakouska, tedy západní a jižní Čechy, jižní Moravu a západ Slovenska. Možnost naladit programy rakouské či západoněmecké televize měla v těchto oblastech výrazná většina obyvatel, v případě západu a jihu Čech ji uvádělo více než 90% respondentů výzkumů (ÚVVM 1979). Omezený přístup k západnímu televiznímu vysílání měli ale i obyvatelé některých dalších oblastí, které nesousedily přímo se SRN či Rakouskem.⁷ Celkově mělo v Československu v polovině 70. let zhruba 40 % obyvatelstva možnost naladit vysílání rakouské televize a asi 12 % vysílání západoněmecké televize (KVVM 1975).

Sledovanost západních televizí se podle dat z oficiálních průzkumů pohybovala zhruba kolem 20% dospělé populace Československa a měla v průběhu 70. a 80. let mírně stoupající tendenci: v roce 1972 si alespoň občas zapnul vysílání některé ze západních stanic 17% respondentů, v roce 1988 šlo již o 27% (ÚVVM 1989). Lepší představu o rozsahu sledování nám poskytne pohled do regionů, kde bylo možné rakouské či zápa-

doněmecké stanice bez větších obtíží naladit. Západní vysílání sledovalo alespoň občas kolem dvou třetin Západočechů a kolem poloviny obyvatel jižních Čech, jižní Moravy a západního Slovenska. Vůbec nejvyšší sledovanost západních televizí byla zaznamenána v Bratislavě, kde se na rakouské programy šířené z nedalekého vídeňského vysílače Kahlenberg dávalo více než 80 % obyvatel města. Ve všech zmiňovaných oblastech pak většina z těch, kteří západní televize sledovali, tak činila každý den nebo několikrát týdně (ÚVVM 1983, 1986a). Pokud vezmeme v potaz, že skutečná sledovanost byla ještě vyšší než ta deklarovaná ve výzkumech, jednalo se v dotčených regionech skutečně o masový jev. Z hlediska sociodemografických kritérií sledovali západní vysílání o něco více muži než ženy, sledovanost klesala s rostoucím věkem respondentů, více diváků bychom našli mezi jedinci s vyšším než základním vzděláním a mezi obyvateli menších a větších měst (ÚVVM 1983). Určitou roli ve sledování hrála pravděpodobně i znalost německého jazyka, je však otázka, zda a do jaké míry ovlivňovala samotný fakt sledování či nesledování německojazyčné televize, anebo zda pouze usměrňovala volbu typů sledovaných pořadů.⁸

Výzkumy veřejného mínění se snažily rovněž odpovídat na otázku, jaké pořady diváci v zahraničním televizním vysílání vyhledávali a jaké důvody je vedly k tomu, že jim dávali přednost před pořady nabízenými ČST. Na základě dostupných dat se zdá, že divácké preference pořadů zahraničních televizí se příliš nelišily od toho, jakým pořadům dávali lidé přednost při sledování domácích programů. Nejčastěji sledované byly na západních televizích filmy a seriály, hudební a zábavné pořady, sportovní přenosy, s mírným odstupem pak následovalo zpravodajství a komentáře. Na západních programech diváci nejvíce oceňovali větší pestrost a atraktivitu, přitažlivější filmy či širší nabídku sportovních pořadů, malá část z nich pak vyzdvihovala některé kvality (rychlost, zajímavost, aktuálnost) západního zpravodajství (ÚVVM 1983, 1986a).⁹ Jak shrnuje Paulina Brenová, většina diváků, která mohla přeladit na západní televizní kanály, tak nečinila z čistě ideologických důvodů, aby sledovala odlišný výklad aktuálního dění, ale z touhy po větším pobavení. „*Socialistická společnost se připodobnila kapitalistické, pokud šlo o očekávání, a zejména konzumní očekávání. To neznamenal jen hmotné zboží, ale také dostupnou zábavu.*“ (Brenová 2013: 229)

Výzkum a jeho metodologie

Výše uvedené dobové výzkumy veřejného mínění nám přinášejí – i přes jejich příznávanou nižší validitu – základní obrázek o sledování západních televizí v Československu. Abychom lépe pochopili, jakou roli toto sledování hrálo v každodenních životech lidí, jakých různých podob nabývalo, jaké motivace k němu jednotlivce vedly a jak byly divácké zážitky sdíleny v sociálním okolí jedinců, rozhodli jsme uskutečnit kvalitativní výzkum mezi pamětníky, kteří měli v průběhu 60.–80. let možnost toto vysílání sledovat.

Zvolený výzkumný přístup spadá v rámci mediálních studií do tradice etnografického výzkumu publika (či etnografického výzkumu recepce), jenž se zaměřuje na interakci mezi užíváním médií a každodenním životem jedinců (viz Morley 1992; Sedláková 2014: 262–264). Cílem našeho zkoumání bylo porozumět žité (a jedinečné) zkušenosti diváků západních televizí a ukázat na některé typické vzorce jednání, jež bylo se sledováním těchto televizí spojeno. Jsme si zároveň vědomi limitů uskutečněného výzkumu, spočívajících především v selektivnosti paměti a nepřesnostech ve vzpomínkách respondentů. Tam, kde to bylo možné, jsme proto vzpomínky konfrontovali s dostupnými historickými prameny (dobové televizní programy, noviny apod.).

Výzkumu, který probíhal od května do srpna roku 2019, se zúčastnilo patnáct respondentů, s nimiž bylo uskutečněno deset hloubkových polostrukturovaných rozhovorů a jedna skupinová diskuse. Rozhovory byly vedeny metodou orální historie a snažily se prozkoumat dané téma v kontextu životních příběhů respondentů. Geograficky jsme oblast výzkumu omezili na jižní Čechy, které patřily k regionům s nejlepšími podmínkami pro příjem západních televizí, navíc jako v jediném zde byl na některých místech možný příjem západoněmeckých i rakouských stanic zároveň. Respondenti byli vybíráni z různých oblastí jižních Čech a různých sociálních vrstev. Důležitým kritériem pro volbu účastníků výzkumu byl jednak jejich pobyt v jižních Čechách ve zkoumaném období (60.–80. léta), jednak jejich zkušenost, byť i okrajová, se sledováním západních televizí. Původním záměrem bylo vybírat pouze respondenty, jež ve zkoumaném období dosáhli dospělosti; po prvních uskutečněných rozhovorech jsme se rozhodli zahrnout do výzkumu i jedince, kteří vyrůstali v 80. letech a měli tak diváckou zkušenost coby starší děti a dospívající.

Je třeba si uvědomit, že příjem přeshraničního televizního signálu nabýval v bývalém Československu mnoha podob. Vyjma ČST zde bylo možné sledovat televizní stanice šesti států, které se obsahem vysílání často lišily, rozdílly přitom nepanovaly pouze mezi vysílатели z opačných stran železné opony, ale také mezi stanicemi uvnitř socialistického bloku: kupříkladu polská a maďarská televize nabízely divákům mnohem větší počet importovaných západních pořadů než stanice ostatních socialistických států (Mattelart 1999). Příjem zahraničních stanic pak probíhal v různých geografických, sociálních a etnických kontextech, které formovaly každodenní zkušenost sledování. Tyto skutečnosti uvádíme proto, abychom upozornili na omezenou platnost výsledků našeho výzkumu: jeho cílem nebylo podat komplexní zprávu o sledování zahraničních televizí v Československu, ale na příkladu konkrétní lokality ukázat některé každodenní divácké praktiky a vzorce jednání, jež byly se sledováním spojené.

Sledování zahraničních televizí v jižních Čechách: výsledky výzkumu

Kvalita příjmu signálu

Podle oficiálních výzkumů veřejného mínění patřily jižní Čechy před rokem 1989 k oblastem, kde drtivá většina obyvatelstva měla možnost přijímat signál západní televize. Tuto skutečnost potvrzují i zkušenosti respondentů našeho výzkumu, zároveň ale ukazují, jak rozdílné podmínky panovaly v jednotlivých oblastech regionu a jak náročné často bylo přeměnit signál na sledovatelný televizní obraz.

O možnosti příjmu signálu západních televizí rozhodovaly především konkrétní terénní podmínky dané oblastí. Zatímco v některých oblastech vzdálených několik desítek kilometrů od rakouských hranic (České Budějovice, Vltavotýnsko) byl signál kvalitní nebo alespoň slušný natolik, že se daly rakouské stanice sledovat, v hornaté krajině poblíž hranic mohlo být krajně obtížné jej vůbec zachytit. To byl i případ Vyššího Brodu, ležícího jen několik kilometrů od hranic s Rakouskem. „*My jsme měli odjakživa problém, protože jsme v dolíku. Nahoře na Lipně to bylo dobrý, jezero pomáhalo odrážet signál.*“ (Roman) Podle respondentů z této oblasti závisela možnost příjmu často na počasí, větší šance naladit rakouskou televizi nastala v případech, kdy byl venku sníh a mráz.

Jak potvrzuje Milan, jen o několik kilometrů dál na Lipně byla situace zcela odlišná: „*Na Lipně byl signál perfektní, já jsem si udělal dokonce stožár, dal jsem si na Němce anténu, na Rakušáky, všechno jsem tam měl.*“ Právě v oblasti kolem Lipenské přehrady a dále proti proudu Vltavy bylo možné sledovat jak západoněmecké, tak rakouské programy, což potvrzuje zkušenost z Frymburku (Vladislav) i z oblasti Stožecka (Zdeněk, Karel), kde však už byl rakouský signál výrazně slabší.

Samotný dosah signálu ještě neznamenal kvalitu příjmu. Většina respondentů řešila způsoby, jak tento signál dobře zachytit – výjimku představovali ti, kteří žili ve větších sídlech ve vícepodlažních domech (často panelácích), které byly postupně vybavovány společnými anténami schopnými kvalitního příjmu. Někdy šlo problémy s příjmem signálu vyřešit standardními způsoby – koupí síťové antény, přivoláním technika nebo pořízením zesilovače¹⁰. Jindy bylo potřeba sofistikovanější řešení, jak popisuje např. Zdeněk: „*Já měl takovou speciální anténu [...] to mi tehdy kováři svařili, byly to tři nebo čtyři háčka na tyči nad sebou, to bylo propojený drátama.*“ V některých případech pak docházelo k technickému improvizování. „*Tady byl takovej sušák na prádlo a byla tu taková dřevěná tyčka, klasická dřevěná tyč, a na tom jsme tady vyráběli anténu. Tak se různě zkoušelo a hledaly se rozumy, jaký by měla mít parametry, jaký měla mít ten dipol, ty paprsky a tak. [...] Pak jsme s tou tyčí běhali po zahradě, aby měla babička dobřej příjem.*“ (Roman)¹¹ Vedle potíží s příjmem západního signálu řešily domácnosti respondentů často i další technické problémy: starší televizory neuměly přijímat zvuk západních televizí,¹² mimo to byla na mnoha místech velmi špatná kvalita signálu ČST a její příjem vyžadoval rovněž technická řešení.¹³

Výpovědi ukazují, že výsledná podoba obrazu a zvuku západních stanic na televizorech se mohla v rámci jednoho regionu výrazně lišit. V některých domácnostech našich respondentů byl příjem tak špatný, že prakticky znemožňoval sledování, jinde si diváci museli přivyknout na různé deformace obrazu, na mnoha místech byl naopak příjem čistý a bezproblémový. Rozdíl popisuje na osobní zkušenosti Karel: „*Viděli jsme, co tam dávají, nebylo to čistý, jako když jsme třeba měli potom v paneláku společnou anténu, to člověk zastrčil banánek a byl jasnej obraz, ostrej, a tohleto na tu síťovku prostě zrnilo, různě to vlnilo, ale dalo se to srovnat.*“

Sledování a každodenní život

Jaké místo zaujímal sledování západní televize v každodenních životech jedinců v období před rokem 1989? Bylo zapínání západních programů běžnou, každodenní rutinou či jen občasným zpestřením večerů? Co rozhodovalo o tom, jak pravidelně a často lidé západní vysílání sledovali? Zdá se, že škála praktik sledování rakouských či západoněmeckých televizí byla velmi široká. Na jednom jejím pólu bychom našli ty diváky, kteří věnovali zahraničnímu vysílání jen *okrajovou pozornost*: přepnutí na program západní televize bylo pro ně něčím spíše výjimečným, někdy podníceným zájmem o konkrétní pořad.¹⁴ Na opačném pólu se nacházeli jedinci, které můžeme označit za *pravidelné diváky*. Někteří z nich sledovali televizi každý den, jak popisuje Manuela na příkladu svého druhého manžela: „*Ten furt na to Rakousko koukal. [...] Proto jsme museli mít dvě televize, já koukala v kuchyni a on tady v obýváku. [...] On to zapnul, podíval se na tu Československou televizi, dejme tomu pět, deset minut, a pak to přepínal.*“ Za pravidelné můžeme označit rovněž ty diváky, jež měli na západních kanálech své oblíbené pořady, znali časy jejich vysílání a pravidelně je sledovali, byť ne nutně každý den. To byl i případ Karla a jeho manželky: „*Ty seriály byly většinou od půl šestý do šesti nebo od půl sedmý do zpráv. Takže jsme se na to těšili, sedli jsme a koukali na to.*“ Praviděpodobně velmi rozšířenou byla praktika častějšího, ale v zásadě *náhodného sledování* – západní stanice byly diváky sledovány příležitostně, nejčastěji pak v situaci, kdy ČST nenabízela uspokojivý program. Pro tyto diváky plnila západní televize jakousi doplňkovou funkci k domácí ČST, jež byla vnímána jako primární médium, u něhož večerní sledování televize vždy začínalo. Někde na pomezí pravidelného a náhodného sledování bychom našli diváckou praktiku, již označujeme jako *výběrové diváctví*. Praxe výběrového diváctví nabývala dvojí (často spojené) podoby. Buď spočívala v přepínání mezi zahraničními a domácími programy, při němž se hledal takový pořad, který bude v danou chvíli divácky nejatraktivnější. Zahraniční televize nebyly v tomto případě vnímány jako pouhý doplněk ČST, ale jako rovnocenná součást programové nabídky. Druhá podoba výběrového diváctví spočívala v příležitostném sledování vybraných pořadů na zahraniční televizi, u nichž divák znal dopředu časy jejich vysílání. Obě podoby této divácké praktiky popisuje na základě zkušenosti ve své rodině Emil: „*Tenkrát to*

v podstatě bylo jednoduchý, byla ta česká televize a ta rakouská, tak se to přeplo a podle toho, co tam bylo, se to buď nechalo, anebo se to přeplo zpátky, když na našem byl třeba nějaký film. U zpráv se vědělo, od kolika do kolika jsou, tak se to pustilo tam, a pak se to vrátilo zpátky.“¹⁵

Rozhovory poukázaly na některé z faktorů, které stály za různými způsoby sledování západních televizí. Jedním z nich bylo postavení sledování televize jako takové v každodenním životě jedinců, které se proměňovalo spolu s tím, jak se měnila jejich životní situace. Tuto proměnu popisuje na příkladu své rodiny Karel. Když ve svých dvaadvaceti přišel do šumavského Stožce a založil zde rodinu, patřili s manželkou k pravidelným divákům západoněmecké televize. „*Naše televize začínala někdy ve čtyři odpoledne a končila v deset, ale tadyhle [na západoněmecké televizi] jeli opravdu pořad,¹⁶ takže žena, když byla na mateřské s tím prvním synem, tak prostě si pustila kreslený pohádky na Němcích a koukala na to. [...] Já jsem většinou chodil z práce kolem čtvrtý hodiny, a to to buď končilo anebo manželka už koukala na něco jiného. Potom, to si pamatuju, v půl šestý začínaly jakoby dobrodružný seriály [...] tak jsme na to koukali, protože takovýhle seriály u nás nebyly.*“ O několik let později se přestěhovali do rakouského pohraničí a s přibývajícím množstvím práce a narozením dalších dětí šlo sledování (jakýchkoli) televizních stanic stranou: „*Na to ani nebyl čas. Jednak jsme měli děti malé, já jsem byl věčně někde v luftě. [...] Nebo jsme jeli s rodinou na výlet trabantem, přijeli jsme večer, zase fofr kolem dětí, a televize, když byl čas, tak někdy v devět, půl desátý večer, a to už buď něco končilo, anebo to nebylo tak zajímavý, abychom u té televize seděli.*“ Je zjevné, že jednotlivé fáze životního cyklu přinášejí proměnu životních rolí i odlišné nároky na využívání času a jsou doprovázeny změnami ve způsobu sledování televize (Gauntlett – Hill 1999). Podoba těchto životních etap však není v čase statická a proměňuje se spolu s proměnami způsobu života společnosti. V našem výzkumu jsme v tomto ohledu mohli zaznamenat rozdíl ve vztahu dětí k televiznímu vysílání: zatímco respondenti vyrůstající v 60. a 70. letech (Vladislav, Karel, Emil) svorně popisovali, jak tehdejší děti a dospívající sledovali televizi jen velmi málo, respondentky vyrůstající v 80. letech (Zdena, Helena) líčí dětství a dospívání na sklonku komunistického režimu jako výrazně ovlivněné televizním vysíláním a zejména vysíláním západních stanic.

Jednou z otázek, která nás ve výzkumu zajímala, byla role znalosti německého jazyka ve vztahu ke sledování západních televizí. Výpovědi respondentů naznačují, že způsob sledování německojazyčných stanic s diváckou znalostí němčiny souvisel, nejednalo se nicméně o jednoduchou přímou úměru, v níž by vyšší jazykové schopnosti značily i pravidelnější sledování západních stanic. Mezi pravidelnými a výběrovými diváky bychom častěji našli jedince s velmi dobrou znalostí němčiny, především příslušníky starších generací narozených před druhou světovou válkou a potomky německých rodičů.¹⁷ Zároveň ale mezi ně patřili i lidé (Karel, Milan, druhý manžel Manuely), kteří uměli německy jen částečně. Karel, jenž měl němčinu na základní i střední škole, ale podle vlastních slov po ukončení studií většinu nabytých znalostí zapomněl, takto i s omezenou jazykovou výbavou sledoval (byť nepravidelně) např. západoněmecké zpravodajství: „*Smysl se pochopit dal. Nějaký ty německý slovíčka jsme nezapomněli, nějakou souvislost jsem si spojil s těma obrázkama, ale doslova určitě ne.*“ Zdá se, že pro pravidelné a výběrové sledování západních televizí nebyla nutná vysoká úroveň německého jazyka, bylo ale potřeba překonat určitý jazykový práh, který umožňoval alespoň základní porozumění vysílaným pořadům.

Zjišťování programu

Výzkum *Uliv rozhlasu televize a tisku* z roku 1974 ukázal, že naprostá většina obyvatel si vybírá pořady ČST podle informací uveřejněných v novinách a programových časopisech Československá televize a Televízia, pouze 12% respondentů volí pořady náhodným výběrem (KVVM 1975). Jak však vybírali pořady diváci západních televizí? Odkud se dozvídali jejich názvy a časy vysílání, když československý tisk nepřinášel programy rakouských a západoněmeckých televizních stanic?¹⁸

Při absenci tištěných programů byli čeští diváci západních stanic odkázáni především na náhodný výběr pořadů. Zároveň ale těžili z povahy televizního vysílání, jehož principem je vytváření stabilních struktur, založených na serialitě a opakování: „*Pevné programy, v nichž je tentýž pořad uváděn ve stejném čase (každý den, týden nebo několikrát během dne či týdne), znamenají, že publika shledávají celkový charakter vysílání jako spřádaný a předvídatelný.*“ (Moore 2005: 20) Díky ustáleným programovým strukturám jednotlivých stanic mohli

zejména častější diváci postupně rozeznat obvyklé časy, v nichž byly určité pořady (či typy pořadů) uváděny. „[...] *prostě jsme to vždycky zapli a koukli jsme se automaticky, co je na našem, a pak jsme koukali, co je na Rakousku. A pak jsme přišli na to, že od půl sedmý prostě dávají tyhle ty série, ty seriály, tak jsme na to koukali.*“ (Helena) Pomáhalo rovněž, že televizní vysílatelé anonucovali časy vysílání jednotlivých pořadů, což respondenti využívali jako vodítko pro příští sledování. „*My když jsme sledovali ty seriály [...] tak tam byl čas buď napsanej, nebo řekli čas, kdy to bude příště. Ty seriály byly většinou od půl šestý do šesti nebo od půl sedmý do zpráv.*“ (Karel)

K informacím o programu západních stanic vedlo i několik dalších cest. Existovaly způsoby organizovaného rozšiřování těchto informací,¹⁹ které jsme však ve výpovědích respondentů nezaznamenali. Na zajímavý informační zdroj poukázal v našem výzkumu Vladislav. „*Jedním z lidí, se kterými táta udržoval kontakty, byl pan učitel Vladimír Klement [...] a ten snad tátu nějak přivedl k tomu, že existují rakouské komunistické noviny Volkstimme a ty se tehdy daly sehnat díky tomu, kdo je vydával v Rakousku, i u nás [...]. A tam totiž tehdy vycházel týdenní program rakouské televize, tak si vzpomínám, že tam si táta zatrhával programy.*“ Možným zdrojem informací o programu byli také příbuzní a známí, kteří upozornili na vysílání určitého pořadu. V souvislosti s koncem 80. let se o takovém způsobu informování zmiňuje Manuela: „*Vždycky někdo něco řekl, něco viděl v [rakouské] televizi, a teď se to potom začalo šířit, tak se honem šlo dívat, jestli to budou opakovat. Byly to hodně věci související s politikou a se situací, která tady je.*“

Tento ústní způsob šíření informací o programu vysílání západních televizí jsme v našem výzkumu zaznamenali spíše ojediněle. Výjimku tvořily nejmladší respondentky Helena a Zdena, které vyrůstaly a dospívaly v 80. letech minulého století. Dle jejich výpovědí byla právě sdělení vrstevníků důležitým zdrojem informací o konkrétních pořadech zahraničních stanic. „*Pamatuju si, že jsme si to sdělovali ve třídě, co dávají a co jsme zrovna někdo viděl, že to bylo dobrý, tak jsme hledali, jestli to budou opakovat, hlídala se třeba pár dní televize, jestli nebude opakování.*“ (Helena) U starších dětí a teenagerů, pro něž je charakteristická silná sociální orientace na vrstevnické skupiny (viz Valkenburg – Piotrowski 2017), se sdílené informace o pořadech stávaly zároveň zdrojem sociálního tlaku, který pobízel ke sledování pořadů v souladu

s ostatními. „Někdo zjistil ve třídě, že něco je [v rakouské televizi], tak jsme to sledovali. [...] A sledovali to takhle všechny děti ve třídě, a kdo to jako neviděl... třeba já jsem tehdy neviděla Planetu opic, ty díly, to mi naši zatrhli [...], tak to jsem jako těžce nesla.“ (Zdena)

Výběr pořadů

Skladba pořadů, které respondenti našeho výzkumu sledovali na zahraničních televizích, byla velmi pestrá. Nalezneme v ní zastoupené obdobné typy pořadů, které diváci upřednostňovali i na domácí ČST, zároveň měl ale výběr z programu zahraničních vysílatelů jistá specifika.

Mezi nejčastěji sledované pořady na západních televizích patřily hudební a estrádní programy, seriály, sportovní pořady a pohádky. Volba *hudebních a estrádních pořadů*²⁰ pravděpodobně odrážela velkou oblíbenost, které se tento žánr těšil mezi československými diváky – i na ČST patřily tyto pořady k divácky nejatraktivnějším (viz Bednařík 2015b) – a taktéž zájem lidí o hudbu (ať již folklorní nebo moderní populární). Obliba *seriálů* v západních televizích mohla rovněž čerpat z vysoké popularity tohoto žánru ve vysílání ČST (viz Brenová 2013: 241–247), na rakouských a televizních stanicích však byly sledovány především detektivky (*Inspektor Columbo*, *Místo činu*) a dobrodružné a akční příběhy (*Knight Rider*), tedy typy pořadů, které se ve vysílání domácí televize nevyskytovaly příliš často a jejichž tuzemská produkce zdaleka nedosahovala úrovně západních stanic. *Sportovní pořady* byly na západních televizích vyhledávány mj. z toho důvodu, že k jejich sledování nebyla nutná znalost němčiny, ale také protože nabízely zprostředkování sportovních akcí, jež divák jinak neměl možnost vidět na domácích obrazovkách. Romana např. vzpomíná na přenosy Světového poháru v alpském lyžování na rakouské ORF, Karel a Vladislav zase zmiňují přenosy z tenisového Wimbledonu, které ČST nevysílala kvůli účasti emigrantky Martiny Navrátilové.

Sledování *zpravodajských pořadů* západních televizí bylo mezi účastníky našeho výzkumu poměrně rozšířené. Zejména u častějších diváků západního zpravodajství nebylo neobvyklé, že viděli tytéž události prezentované na západní i domácí televizi a mohli tak srovnávat úroveň informování, často s kritickým hodnocením zpravodajství ČST. Karel i Milan si např. povšimnuli, jak ČST výběrem záběrů a střihem reportáží posouvala vyznění některých událostí oproti jejich zpracování na západních stanicích.

Emil zase poukazuje na odlišný jazyk, které stanice používaly: „V tý Československý televizi běželo ‚imperialisti udělali to a to‘, ‚imperialisti bojujou ve Vietnamu, v Koreji‘ [...], a ta rakouská televize nepoužívala takhle tvrdý slova. Řekli samozřejmě ‚komunisti způsobili to a to‘, ale nebyla tam taková nenávisť, jako byla z té naší strany vůči té druhé straně.“ Je otázka, do jaké míry bylo časté a soustředěné sledování zpravodajství na západních televizích rozšířené v české společnosti. Výpovědi našich respondentů ukazují, že pro většinu z nich nepředstavovaly zprávy pořad, jemuž by věnovali zvýšenou pozornost – sledování zpráv probíhalo spíše příležitostně a mnohdy jen s omezenou schopností porozumět jejich obsahu.²¹ Výjimku tvořily události mimořádného společenského významu, při nichž západní zpravodajství přitáhlo k obrazovkám i ty z diváků, kteří ho obvykle nesledovali. Ve výzkumu jsme zvýšený zájem o rakouské a západoněmecké zpravodajské pořady zaznamenali v souvislosti se srpnovými a posrpnovými události roku 1968, s listopadovými událostmi roku 1989 a vůbec nejvíce s havárií sovětské jaderné elektrárny v Černobylu.

O černobylské havárii, k níž došlo 26. dubna 1986, se československá veřejnost začala dozvídat až s několikadenním zpožděním, navíc formou neúplných a zavádějících zpráv (Vaněk 2006). Řada lidí se proto v té době obracela na zahraniční zdroje ve snaze získat přesnější a ucelenější informace o tom, co se stalo a jaký dopad to může mít na zdraví a život v Československu. Tuto skutečnost potvrdily i výsledky tehdejšího oficiálního výzkumu, podle nichž v období po havárii významně narostl počet jedinců sledujících zpravodajství západních médií (ÚVVM 1986b). Důležitou roli, kterou hrály rakouské a západoněmecké televize při informování o této události, potvrzují i výroky našich respondentů (o sledování západních televizí se v souvislosti s havárií zmiňují prakticky všichni), v nichž se zároveň často poukazuje na odlišnost západního informování: „U nás to přišlo asi za dva nebo za tři dny, proti té rakouské televizi to bylo sestříhaný na třetinu, možná ani ne [...], u nás to komentovali jako neštěstí, ale nic se neděje, buďte v klidu, je to daleko [...], zatímco v té rakouské televizi ukazovali i takový ty grafický mraky, kam se to může dostat, a vybarvený podle toho, jak to bylo nebezpečný.“ (Karel). Informace o události se velmi rychle šířily mezi lidmi, kteří následně obraceli svoji pozornost k západním televizím, jak vzpomíná Manuela: „My jsme stáli u tribu-

ny jako blbci na 1. máje a teď to tam někdo řekl, že to v tom Černobylu bouchlo, a tak jsme utíkali všichni se dívat na tu [rakouskou] televizi, a tam už se to říkalo, že... Naši nedali nikomu vědět, ti to tutlali, tajili to.“ Informace rakouských a západoněmeckých televizí byly pro většinu diváků zneklidňující, protože ukazovaly zcela odlišnou reakci západních států na možné nebezpečí – např. Milan vzpomíná na záběry omývaných aut a na informace o tom, jak rakouští zemědělci nepouštějí dobytek na pastvu, Marie s Františkem připomínají záběry ORF, na nichž je vybírán písek z dětského pískoviště, aby nebyl kontaminovaný. Výpovědi účastníků výzkumu potvrzují, že kontrast v informování zahraničních a domácích médií v době černobylské havárie představoval důležitý zdroj nedůvěry obyvatel Československa v oficiální informační zdroje, zároveň ale nelze říci, že by v případě našich respondentů vedl k podnícení dlouhodobějšího zájmu o sledování západního televizního zpravodajství.

V rámci naší pozornosti věnované sledovaným pořadům západních televizí je třeba zmínit ještě jeden specifický typ mediálního obsahu. Když si respondenti měli na začátku rozhovoru spontánně vzpomenout, co si vybavují z vysílání západních stanic, nejčastěji zmiňovali *televizní reklamy*; v následných výpovědích pak uváděli konkrétní propagované značky, reklamní spoty i reklamní slogany. Intenzita, s níž západní reklamní sdělení dodnes prostupují vzpomínky pamětníků, je zřejmě důsledkem enormního významu, který byl v Československu přisuzován západnímu zboží a reklamě s ním spojené. Zatímco se československá společnost od 60. let postupně přikláněla se konzumnímu životnímu stylu západního typu, reálné možnosti spotřeby byly značně omezené (Franc 2015; Rychlík 2015). Právě nedostupnost západního zboží mohla vést až k jisté „*fetišizaci západních produktů a reklamy*“ (Táborský 2016: 156). Naši respondenti ve svých výpovědích často vyzdvihovali estetickou stránku západních reklam v porovnání s reklamami na ČST: „*I když to bylo na černobílé televizi, tak ty reklamy byly barevný, zářivý a různorodý, oproti té šedi a jednotvárnosti u nás.*“ (Romana) Zároveň podobně jako Karel poukazovali na kontrast vysokého konzumního standardu západních zemí v porovnání s domácí situací: „*Tady se stála fronta na Vánoce na pomeranče a na banány, tam, jako je to dneska, v létě v zimě banány, jahody, to jsme si vůbec neuměli představit. Viděli jsme to v té televizi, v té reklamě, ale bylo to nedostupný.*“

Nežádoucí sledování?

Vysílání západních televizí znamenalo narušení informačního monolitu budovaného oficiálními médii, a jakožto součást „ideodiverzního působení buržoazní propagandy“ bylo komunistickým režimem vnímáno s despektem. Přesto nebylo jeho sledování oficiálně zakázáno a ani nebyl používán žádný technický systém rušení vysílání, jako tomu bylo v případě zahraničního rozhlasu.²² Ve výzkumu nás proto zajímalo, jak vypadala každodenní praxe sledování západních televizí v širším společenském kontextu: do jaké míry bylo toto sledování akceptováno širším sociálním okolím jedince a zda v něm existoval nějaký „morální tlak“, který by se snažil lidi odradit od dívání se na nežádoucí západní vysílání.

Společenská atmosféra kolem sledování západních televizí se v průběhu desetiletí proměňovala. Emil kupříkladu popsal situaci z počátku 60. let, kdy jim opravář pomohl sladit na televizním přijímači obraz se zvukem rakouské televize pouze pod podmínkou, že o tom nebudou nikde mluvit, protože se tato činnost nesmí provádět a on by z toho měl značné problémy. V průběhu roku 1968 pak tuto dříve zapovězenou službu inzeruje národní podnik TESLA na stránkách oficiálního tisku.²³ Podobně se začátkem normalizace objevují na Chomutovsku přesvědčovací kampaně proti domovním anténám, jež umožňovaly příjem západního vysílání (viz Brenová 2013: 229), na konci 80. let je naopak možné na stránkách *Rudého práva* najít doporučení, jaký televizní přijímač z domácí produkce je vhodný pro příjem západoněmeckého a rakouského vysílání (Skála 1988).

Jak potvrzuje většina respondentů v našem výzkumu, obecně platilo, že sledování západních televizí patří mezi jistá společenská tabu. Nehrozil za ně žádný oficiální postih, přesto mohlo vrhat na jedince špatné světlo, jak vysvětluje Karel: „*Nikdo to [západní vysílání] moc nekomentoval, ne že by se něco stalo, to vůbec ne, ale už jen to vědomí, že kouká někde na západní televizi a že se může někde prokecnout, že u nás je to takhle a on že viděl v Německu něco jiného [...].*“ Emil vzpomíná i některá udání ohledně sledování západní televize, která na počátku 60. let přišla k zaměstnavateli jeho rodičů, nikdy z toho však nebyl žádný postih. „*Ty tlaky tu určitě byly, ale nějak velký zase ne. Doma jsem často slyšel, když jsme se dívali a bylo tam něco trochu ostřejšího: „Nic ve škole nevyprávěj.“* Obdobný vzorec oddělování informací vhodných ke sdílení pouze v rámci úzkého

kruhu rodiny a přátel od informací, jež se prezentují navenek, se v souvislosti se sledováním západní televize objevuje ve vícero výpovědích. O tom, že sledování vysílání ze západu se nepovažuje za vhodné, pak byli lidé příležitostně utvrzováni i při oficiálních akcích režimu, jak přibližuje výpověď Karla: „[...] při každé konferenci a při schůzi ROH se někdo tak jako nenápadně zmínil, že je to nežádoucí sledovat, protože tam neříkají pravdu a jsou to darebové, který mají kapitalismus a vykořisťují, takže takhle náznakově to na těch schůzích říkali.“

Zároveň se však účastníci výzkumu shodují, že deklarovaný postoj režimu vůči západnímu vysílání byl v praxi neúčinný a nevěrohodný. Rakouské i západoněmecké televize se běžně sledovaly, a to i lidmi, kteří byli považováni za loajální komunistickému režimu či ho přímo reprezentovali, jako např. armádní důstojníci. Licoměrnost přístupu představitelů režimu ilustruje Františkova historika z Vyššího Brodu: „Tady šéf MNV, ten říkal: ‚Ty antény, ty musí přijít pryč!‘ A netrvalo dlouho a měl ji na baráku, otočenou na Rakousko.“ V 80. letech se pak již obavy ze zmínek o sledování západních televizí vytrácely. Emil, který díky svému původu rozuměl německojazyčnému vysílání bez problému, se tak pro svého zaměstnavatele stával cenným zdrojem zahraničních informací. „Kolikrát jsem přišel do práce a hlavní agronom se ptá: ‚Tak co, co říkají Rakušáci, že máme pěstovat?‘ Oni totiž dávali pořady i o zemědělství. Tak říkám, dělají to trochu jináč, víc se tomu věnujou. Tak to zkusme, říká agronom. A tak jsme to zkoušeli.“ Jak potvrzuje Helena i Zdena, generace vyrůstající v 80. letech pak vhodnost či nevhodnost sledování už nijak neřešila; úspěch v mladém kolektivu měl naopak ten, kdo sledoval západní pořady či měl přístup k nějakému západnímu zboží.

Závěrem

V naší studii jsme se snažili přiblížit, jak vypadalo sledování zahraničních televizí v Československu před rokem 1989, a to na příkladu jižních Čech, kde většina

diváků mohla na svých televizorech přijímat vysílání rakouských nebo západoněmeckých stanic. Výsledky výzkumu poukazují na bohatost diváckých praktik ve vztahu k těmto západním televizím: jejich sledování nabývalo různých podob a rozmanitý byl rovněž výběr sledovaných pořadů. V některých domácnostech byly zahraniční stanice pouhým doplňkem Československé televize a diváci se k nim obraceli spíše v případě její nevyhovující programové nabídky, v jiných se stalo pravidelné sledování rakouského či německého vysílání nedílnou součástí každodenního života. Zároveň platilo, že při událostech výjimečné společenské relevance k sobě západní stanice přitahovaly pozornost všech skupin diváků bez rozdílu. Ačkoli bylo sledování západního televizního vysílání ve společnosti zcela běžně praktikováno, zážitky s ním spojené byly sdíleny převážně uvnitř rodin a okruhu blízkých přátel: zmiňovat se o nich na veřejnosti bylo považováno za nežádoucí.

Z výzkumu vyplývá, že důvody pro sledování západního vysílání se ve společnosti různily. Motivem mohl být kritický vztah k oficiálním československým médiím, záliba v konkrétním mediálním žánru/pořadu, který západní stanice uváděly, touha vidět něco jiného, než nabízela běžná tuzemská produkce, okouzlení spotřební hojností západního světa, ale i momentální neuspokojivá nabídka ze strany ČST. Výpovědi respondentů zároveň odkryly jeden významný společný rys: ukazují, jak důležitou součástí jejich života (nebo života jejich blízkých) se v určitém období zahraniční televizní vysílání stalo. Byť často patřili spíše k náhodným divákům západních stanic, neváhali věnovat úsilí k zajištění technických prostředků umožňujících příjem signálu a sledovali vysílání přesto, že jeho technická kvalita nebyla valná a že probíhalo v jazyce, jemuž rozuměli jen zčásti. Skutečnost, že si řada lidí dodnes pamatuje přesné časy vysílání jednotlivých pořadů zahraničních televizí, lze brát jako potvrzení faktu, že se v určité době staly pevnou součástí jejich každodenního života.

POZNÁMKY:

1. Až do začátku 70. let vysílá ČST pouze jeden program, takže všichni televizní diváci vidí tytéž pořady, mají stejné zážitky a baví se o nich (Bednařík 2015b).
2. Program se snažil vyjít vstříc jak požadavkům stranických orgánů na politicko-výchovné zaměření vysílání, tak očekávání běžných diváků, kteří na obrazovce hledali především pobavení (Franc – Knapík 2013: 409). Podle výzkumu z roku 1984 takřka 80 % oby-

vatel Československa očekávalo od televizního vysílání primárně oddech, rozptýlení a zábavu (ÚVVM 1984).

3. Od května roku 1990 na těchto frekvencích vysílal program OK3.
4. První začala vysílat západoněmecká ARD (1952), druhý západoněmecký kanál ZDF mohli diváci naladit od roku 1963. Rakouská ORF spustila vysílání roku 1955, druhý program ORF 2 začal zkušebně vysílat roku 1961 a na každodenní vysílání přešel v roce 1970.

5. Podle odhadů uvedených ve *Zprávě o pronikání zahraničního televizního vysílání na území ČSR a o současném stavu rozvoje Čs. televize* západní vysílání dosahovalo na konci 50. let dvacet až sto kilometrů do hloubky území Československa. Zpráva zároveň odhaduje, že např. v Brněnském kraji je 80% televizních přijímačů zaměřeno na příjem rakouské televize (Cysařová 2002; Čížková 2018).
6. Rovněž je třeba vnímat skutečnost, že ÚVVM nebyl nezávislou výzkumnou institucí, ale „pracoval pod ideologickým a politickým tlakem, jemuž byly podřizovány i interpretace výsledků“ (Nešpor 2017).
7. Příjem západních televizních stanic byl údajně možný i v jižní a jihozápadní části Prahy, tzn. v oblastech vzdálených více jak 120 kilometrů od hranic s Rakouskem či SRN (Skála 1988).
8. Podle dotazování z roku 1970 mělo znalost němčiny 46% obyvatel českých zemí (na Slovensku byla znalost nižší) – 17% respondentů uvedlo aktivní znalost německého jazyka, 29% pasivní (KVVM 1973: 8).
9. Podle oficiálních dat sledovala západní televizní zpravodajství alespoň jednou týdně necelá třetina z diváků těchto stanic, další čtvrtina je pak sledovala občas (ÚVVM 1983). Lze předpokládat, že právě u otázek týkajících se zpravodajství docházelo v odpovědích respondentů k větší neupřímnosti než v případě otázek na jiné pořady. Na druhou stranu je nižší zájem o západní zpravodajské pořady pochopitelný vzhledem ke skutečnosti, že porozumění zpravodajství vyžaduje vyšší nároky na znalost německého jazyka než sledování jiných typů pořadů.
10. Zesilovače signálu však nebyly levnou záležitostí; jak vzpomíná Miroslav, v 70. letech ho koupě zesilovače na výstavě v Plzni stála více než polovinu měsíční výplaty.
11. U některých respondentů se manipulace s anténou (anténami) stala součástí každodenní zkušenosti spojené se sledováním televize. „Vím, že jsme měli takový systém antén, které se musely různě přehazovat, za oknem byla umístěna jedna taková otočná, která se právě natáčela, buď na to německé vysílání, nebo na to rakouské.“ (Vladislav) „Na tu síťovou anténu to zrnilo a já jsem to tam pořád honil kolem tý půdy.“ (Karel)
12. „My jsme koupili českou televizi Astru, jinak bezporuchová, jenže tam se musely dělat nějaké úpravy. Dal se naladit obraz, ale neměl zvuk, a když se naladil zvuk o spoustu kanálů dál, tak zase neměl obraz.“ (Emil) K technické stránce problému se zvukem západních televizí viz Skála 1988: 5.
13. Další technický problém pak představovalo spuštění druhého programu ČST v roce 1970, který vysílal v odlišném frekvenčním pásmu než první program a jehož příjem většina televizorů v tehdejších domácnostech neumožňovala. Řešením byla koupě konvertoru nebo nového televizoru (Čížková 2018).
14. „My jsme koukali každý večer, ale hlavně na českou, jediné když byly formule nebo nějaký fotbal, nějaký UEFA, který nepřenašeli naši, tak jsme přepli, [...] jinak jsem to moc nepouštěl, protože jsem tomu nerozuměl.“ (Bohumil)
15. Okrajové, náhodné, výběrové a pravidelné sledování (diváctví) představují některé typické způsoby vztahování se k západním televizím, rozhodně však nejsou vyčerpávajícím popisem diváckých praktik. I v našem výzkumu jsme kupříkladu zaznamenali používání zapnuté západní televize jako kulisy pro jiné činnosti, jak na příkladu svého otce popsal Vladislav: „[...] zejména v době, kdy tam táta už byl sám a opravdu jenom odpočíval, tak to měl jenom jako jakési pozadí, kde možná občas zachytil něco, co ho zaujalo.“ Zároveň je nutno konstatovat, že hranice mezi jednotlivými způsoby sledování nebyly ostré a docházelo k jejich prolínání či střídání. Pokud např. západní televize zprostředkovávaly přenosy z déletrvajících sportovních akcí, jež nevysílala ČST (tenisový turnaj ve Wimbledonu), anebo věnovaly pozornost mimořádným společenským událostem (havárie elektrárny v Černobylu), stávali se i mnozí okrajoví a náhodní diváci na určitou dobu pravidelným publikem těchto stanic.
16. Pohled do dobových televizních programů však ukazuje, že ani západoněmecké televize nevysílaly v 70. letech po celý den, ale měly několikahodinovou polední přestávku.
17. K pravidelným či výběrovým divákům západních televizí patřili např. otec Vladislav a matka Manuely. Šlo o příslušníky předválečné generace, kteří vyrůstali v českém pohraničí v jazykově smíšeném (otec Vladislav na Zdíkovsku) nebo vyložené německém prostředí (matka Manuely ve Stögenwaldu, německé vesnici zatopené později Lipenskou přehradou) a osvojili si výbornou znalost německého jazyka. Častým divákem byl také Emil, pocházející ze sudetoněmecké rodiny; Marie, jež je rovněž německého původu, poslouchala z důvodu špatného příjmu televizního signálu ve Vyšším Brodě spíše německý rozhlas.
18. Výjimku představoval v jižních Čechách rok 1968 a jarní měsíce roku 1969, kdy deník *Jihočeská pravda*, tiskový orgán Jihočeského krajského výboru KSČ, otiskoval vedle programu ČST i program rakouské ORF pod názvem „Televize Vídeň“.
19. Jeden z nich je dokumentován ze začátku 70. let v západních Čechách: „Zcela veřejně rozšiřovaným samizdatem v Plzni byl týdenní program německých televizí – každé pondělí si ho mlčky předávali dělníci v tehdy ještě Leninově Škodovce i důstojníci v místních posádkách.“ (Vrba 2001: 273). Dalším zdrojem informací o programu byly týdenní programy vysílání rakouské televize a rozhlasu, které rakouská ORF bezplatně zaslala poštou občanům v Československu – tyto programy údajně dostávalo okolo třiceti tisíc lidí (Tomek 2015: 303).
20. Hudební či hudebně-zábavní pořady zmiňovalo několik účastníků výzkumu, tři (Zdeněk, Milan, Romana) pak uváděli konkrétně *Rudi Carell Show*, oblíbený písničkový pořad vysíláný v 60. a 70. letech západoněmeckou ARD.
21. Výpovědi zároveň naznačují, že intenzivnějšímu zájmu o zpravodajství nebránila pouze jazyková bariéra, ale i nízká relevance západních zpravodajských pořadů pro život v Československu. Obdobného jevu si povšimli i Meyen s Nawratilovou ve svém výzkumu zaměřeném na sledování západoněmecké televize v NDR (Meyen – Nawratil 2004). V tomto ohledu představovaly pro československé občany mnohem důležitější zdroj zpravodajských informací zahraniční rozhlasové stanice, jež vysílaly v češtině a zaměřovaly se také na domácí témata.
22. O možnosti rušení signálu západních televizí se v Československu reálně uvažovalo a Ministerstvo vnitra na přelomu 50. a 60. let dokonce postavilo systém rušiček, jež by znemožňovaly sledování rakouské a západoněmecké televize. Systém ale nakonec nebyl nikdy použit (viz Tomek 2015: 303).
23. Inzerát *Chcete se dívat na televizi našich sousedů?*, nabízející divákům východoněmecké, západoněmecké a rakouské televize koupí a montáž adaptéru pro příjem zvuku těchto stanic, vyšel např. v deníku *Jihočeská pravda* 9. 7. 1968.

PRAMENY

- Chcete se dívat na televizi našich sousedů? *Jihočeská pravda*, 9. 11. 1968, s. 6.
- Kabinet pro výzkum veřejného mínění 1973: *Rozhlas a televize (Závěrečná zpráva z výzkumu 73 – 5)*. Praha: KVVM-FSÚ.
- Kabinet pro výzkum veřejného mínění 1975: *Vliv rozhlasu, televize a tisku (Závěrečná zpráva z výzkumu 74 – 9)*. Praha: KVVM-FSÚ.
- Skála, Josef 1988: Stačí jen otočit anténou? *Rudé právo*, příloha *Haló sobota* (15. října 1988), s. 1, 5.
- Ústav pro výzkum veřejného mínění 1979: *Názory na vliv ideologické diverze (Závěrečná zpráva z výzkumu 78 – 6)*. Praha: ÚVVM-FSÚ.
- Ústav pro výzkum veřejného mínění 1983: *Názory československých občanů na některé stránky ideologického působení vybraných západních rozhlasových a televizních stanic (Závěrečná zpráva z výzkumu 82 – 3)*. Praha: ÚVVM-FSÚ.

LITERATURA

- Badenoch, Alexander – Fickers, Andreas – Henrich-Franke, Christian (eds.) 2013: *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*. Baden-Baden: Nomos.
- Bárta, Milan 2012: Přestaňte okamžitě rušit modré. Konec rušení Rádia Svobodná Evropa v roce 1968. *Paměť a dějiny* 6, č. 3, s. 45–54.
- Bednařík, Petr 2015a: Média v Československu v letech 1945–1989 a jejich podíl na formování každodenního života obyvatel. In: Pažout, Jaroslav (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha–Liberec: ÚSTR–Technická univerzita v Liberci, s. 50–91.
- Bednařík, Petr 2015b: Program Československé televize v osmdesátých letech dvacátého století. In: Malý, Ivan (ed.): *Česká společnost a kultura v osmdesátých letech dvacátého století*. Praha: Národní muzeum, s. 124–141.
- Bednařík, Petr 2016: Seriály Československé televize v období přestavby. In: Kopal, Petr (ed.): *Film a dějiny 5. Perestrojka/přestavba*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, s. 261–284.
- Bönker, Kirsten – Obertreis, Julia – Grampp, Sven (eds.) 2016: *Television Beyond and Across the Iron Curtain*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Brenová, Paulina 2013: *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia.
- Cysařová, Jarmila 2002: Československá televize a politická moc 1953–1989. *Soudobé dějiny* 9, č. 3–4, s. 521–537.
- Čížková, Jana 2018: *Již brzy na dvojce: příprava II. programu v letech 1958–1970*. Praha: Casablanca.
- Fickers, Andreas 2016: Looking East–Watching West? On the Asymmetrical Interdependencies of Cold War European Communication Spaces. In: Bönker, Kirsten – Obertreis, Julia – Grampp, Sven (eds.): *Television Beyond and Across the Iron Curtain*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, s. 2–24.
- Fickers, Andreas – Johnson, Catherine (eds.) 2013: *Transnational Television History: A Comparative Approach*. New York: Routledge.
- Franc, Martin – Knapík, Jiří 2013: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia.
- Franc, Martin 2015: Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: Pažout, Jaroslav (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha–Liberec: ÚSTR–Technická univerzita v Liberci, s. 18–32.

- Ústav pro výzkum veřejného mínění 1984: *Názory občanů na tisk, rozhlas a televizi jako na zdroje politické a ekonomické informovanosti (Závěrečná zpráva z výzkumu 84 – 1)*. Praha: ÚVVM-FSÚ.
- Ústav pro výzkum veřejného mínění 1986a: *Názory československých občanů na některé stránky ideologického působení západní televize a rozhlasových stanic (Závěrečná zpráva z výzkumu 85 – 3)*. Praha: ÚVVM-FSÚ.
- Ústav pro výzkum veřejného mínění 1986b: *Veřejné mínění o havárii v černobylské jaderné elektrárně (Závěrečná zpráva z výzkumu 86 – 8)*. Praha: ÚVVM-FSÚ.
- Ústav pro výzkum veřejného mínění 1989: *Občané ČSR o hromadných sdělovacích prostředcích a Rudém právu (Informativní zpráva z výzkumu 88 – 5)*. Praha: ÚVVM-FSÚ.

- Gauntlett, David – Hill, Annette 1999: *TV Living. Television, Culture and Everyday Life*. London, New York: Routledge.
- Hagen, Trevor 2013: Calling Out to Tune In: Radio Free Europe in Czechoslovakia. In: Badenoch, Alexander – Fickers, Andreas – Henrich-Franke, Christian (eds.): *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*. Baden-Baden: Nomos, s. 123–148.
- Idrizi, Idris 2016: „Magic Apparatus“ and „Window to the Foreign World“? The Impact of Television and Foreign Broadcasts on Society and State-Society Relations in Socialist Albania. In: Bönker, Kirsten – Obertreis, Julia – Grampp, Sven (eds.) *Television Beyond and Across the Iron Curtain*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, s. 227–256.
- Lepp, Annika – Pantti, Mervi 2013: Window to the West: Memories of Watching Finnish Television in Estonia during the Soviet period. *VIEW Journal of European Television History and Culture* 2, č. 3, s. 77–87.
- Mattelart, Tristan 1999: Transboundary flows of western entertainment across the Iron Curtain. *Journal of International Communication* 6, č. 2, s. 106–121.
- Meyen, Michael – Nawratil, Ute 2004: The Viewers: television and everyday life in East Germany. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 24, č. 3, s. 355–364.
- Mihelj, Sabine – Huxtable, Simon 2017: Television and the Shaping of Transnational Memories: A Cold War History. *Image [&] Narrative* 18, č. 1, s. 33–44.
- Morley, David 1992: *Television, Audience and Cultural Studies*. London: Routledge.
- Moore, Shaun 2005: *Media/Theory. Thinking About Media and Communications*. London: Routledge.
- Mustata, Dana 2013: Within Excess Times and a Deficit Space: Cross-border Television as a Transnational Phenomenon in 1980s Romania. In: Fickers, Andreas – Johnson, Catherine (eds.): *Transnational Television History: A Comparative Approach*. New York: Routledge, s. 97–110.
- Nešpor, Zdeněk R. 2017: „Ústav pro výzkum veřejného mínění FSÚ.“ *Sociologická encyklopedie* [online] [cit. 20. 8. 2019]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/wl/%C3%9Astav_pro_v%C3%B

- Dzkum_ve%C5%99ejn%C3%A9ho_m%C3%ADn%C4%9B-n%C3%AD_FS%C3%A9A>.
- Reifová, Irena – Bednařík, Petr – Dominik, Šimon 2013: Between politics and soap: The articulation of ideology and melodrama in Czechoslovak television serials, 1975-1989. In: Goddard, Peter (ed.): *Popular television in authoritarian Europe*. Manchester: Manchester University Press, s. 91–106.
- Růžička, Daniel 2005: *Major Zeman – propaganda nebo krimi? Zákulisí vzniku seriálu*. Praha: Práh.
- Rychlík, Jan 2015: Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: Pažout, Jaroslav (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha–Liberec: ÚSTR–Technická univerzita v Liberci, s. 34–47.
- Sedláková, Renata 2014: *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada.
- Šmíd, Milan 2003: „50 let televize v kostce.“ *Louc.cz* [online] [cit. 20. 8. 2019]. Dostupné z: <<http://www.louc.cz/03/950310.html>>.
- Štoll, Martin 2011: *1.5.1953 – zahájení televizního vysílání: zrození televizního národa*. Praha: Havran.
- Štoll, Martin 2018: *Television and Totalitarianism in Czechoslovakia. From the First Democratic Republic to the Fall of Communism*. London: Bloomsbury.
- Táborský, Ondřej 2016: Spotřeba, životní styl a reklama v době státně socialistické diktatury jako identitotvorný prvek. *Historie–Otázky–Problémy* 8, č. 1, s. 146–158.
- Tomek, Prokop 2015: *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na československé dějiny*. Praha: Academia.
- Valkenburg, Patti M. – Piotrowski, Jessica Taylor 2017: *Plugged in: How Media Attract and Affect Youth*. New Haven, London: Yale University Press.
- Vaněk, Miroslav 2006: „Černobyl – krize věrohodnosti. Politické dopady černobylské tragédie.“ Prezentace na semináři Státního úřadu pro jadernou bezpečnost Černobyl 2006. *SUJB.cz* [online] [cit. 20. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.sujb.cz/fileadmin/sujb/docs/cernobyl/Cernobyl_krise_verohodnosti.pdf>.
- Vrba, Tomáš 2001: Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení v letech 1970–1989. In: Alan, Josef (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 265–305.

Summary

Foreign Television Watching in Everyday Life in the Period of Socialism: South-Bohemian Experience

Before the year 1989, a part of Czechoslovak inhabitants had an opportunity to watch foreign televisions, the signal of which penetrated through the border into Czechoslovak inland. Although there are known data from public opinion survey, by means of which the then political system tried to find out how watching the foreign (especially the West-European) televisions is disseminated in the Czechoslovak society as well as the citizens' opinions on the broadcasting, we have just a little information about how the everyday practice of that watching looked like. This study focuses on everyday experience with watching the Austrian and the German television in South Bohemia. It is based on the qualitative research among survivors who could watch the programmes in the 1960s – 1980s. In ten in-depth interviews and one group discussion we tried to find out which role the West-European television watching played in the everyday life of people, which different forms it gained, and in what social context it occurred. The research results pointed out, among other things, several typical ways of watching the West-European televisions and the importance that the respondents attributed to it.

Key words: Czechoslovakia; German television; Austrian television; everyday life; watching practices; memory research.

STAVEBNÍ PAMĚŤ LOKALITY: UHERSKÝ OSTROH A STAVITEL JOSEFA ŠUTY

Helena Beránková (Etnografický ústav Historického muzea Moravského zemského muzea)

Uherský Ostroh je lokalita na jižních hranicích Zlínského kraje a od roku 1945 slučuje tři části – město Uherský Ostroh a dvě dříve samostatné zemědělské obce, Ostrožské Předměstí a Kvačice. Lokalita leží v oblasti hliněného stavitelství a mnoho obytných domů a ještě více hospodářských budov má dosud zdivo z nepálených cihel. Každá ze tří částí lokality měla jasnou a čitelnou urbanistickou strukturu, která v jádru jednotlivých částí přetrvává: ve vlastním Uherském Ostrohu je to centrální trojstranné náměstí ústící k areálu renesančního zámku, v obou přičleněných obcích pak návesní ulicovka. Na všech okrajích se však lokalita rozpjí do nečitelné, nesrozumitelné a vizuálně nepřitažlivé podoby, pro kterou se vžil termín *sídelní kaše (urban sprawl)*. V průběhu celého 20. století docházelo k negativním zásahům do urbanistické struktury lokality (SHP 1993: 15–16, 20) a dalším likvidacím architektonicky a urbanisticky hodnotných objektů nezabránilo ani vyhlášení památkové zóny v roce 1990.¹

Na projektovou a stavitelskou činnost Josefa Šuty upozornili Zuzana a Jiří Syroví, kteří zpracovávali stavebně historický průzkum Uherského Ostrohu a Šutovy stavební plány uložené v uherskohradištském okresním archivu měli k dispozici (SHP 1993).² Ještě na začátku 90. let minulého století, v době řešení průzkumu, bylo možné zdokumentovat řadu Šutou projektovaných domů téměř v původní podobě a žili i pamětníci, kteří si na tohoto stavitele a činnost jeho stavební kanceláře pamatovali. Z více hledisek zajímavý a mimořádně zachovaný archivní materiál ani stavební památky v terénu nebyly včas podchyceny. Hektický stavební ruch z přelomu tisíciletí k nepoznání překryl, či přímo nenávratně zlikvidoval to, co zbylo po projektantovi a staviteli, který celé půlstoletí v Uherském Ostrohu výrazně ovlivňoval podobu lidských obydlí. Stopy po Šutově činnosti jsou sice dodnes patrné, ale zapomenutím souvislostí a ztrátou historického povědomí jim přestává být rozumět. Spíše pozdě než na poslední chvíli se autorka tohoto příspěvku rozhodla na první zjištění manželů Syrových navázat (Syrová – Syrový 2008, 2011).

Maximalistické cíle výzkumu nepravidelně probíhajícího od roku 2007 byly následující: sumarizovat samotnou

stavitelskou činnost Josefa Šuty; zjistit, co v terénu bylo, co zbylo a jakým způsobem je s tím v současnosti nakládáno; fotograficky zdokumentovat současnou podobu rezidu a přestaveb; získat do institucionální sbírky fotografie dokumentující dřívější stavební obraz lokality a podobu především Šutových realizací (nebo získat jejich digitální kopie). Informace o estetických preferencích investorů, kteří si nechali svůj dům Josefem Šutou navrhnout, už nebylo možné zjistit; ale jaký vztah či zda vůbec nějaký vztah mají k historii vlastního obydlí současní majitelé? Archivují dostupné materiály nebo naopak přistupují k dříve postavenému domu jako k něčemu, co nestojí za opravu a ochranu? Tedy – jaká je „stavební paměť“ obyvatel lokality a konkrétně jaká je ve vztahu k domům, které projektoval Josef Šuta? Vyústěním celého badatelského záměru byla výstava, která konfrontovala originály Šutových plánů (SOKA Uh. Hradiště) s fotografiemi současného stavu domů³, a konečně zde předkládaná studie.

Metodologickou inspirací byly podobně zaměřené a již dříve publikované práce (Fibich – Hájek – Müller – Řandová – Skalický – Štorková 2014; Štěpán 1990, 1995; Ebel – Škabrada 2014). Novinkou není ani srovnávání ikonografických dokladů stavu podoby měst a vesnic dříve a nyní.⁴ Náš text vychází z heuristického studia stavební dokumentace ve Státním okresním archivu Uherské Hradiště (SOKA Uh. Hradiště) a v archivu Městského úřadu v Uherském Ostrohu,⁵ z následného terénního výzkumu a fotografování stavebních objektů, v neposlední řadě z nestrukturovaných rozhovorů s majiteli Šutových domů i s dalšími pamětníky.⁶ Významným zdrojem informací o soukromém životě i o profesionálním působení Josefa Šuty byla také jeho vnučka Ing. Zdeňka Nováková, spravující rodinný archiv, který však obsahuje především privatissima.

Ikonografické prameny ke stavebnímu obrazu lokality

Ikonografické doklady k nejstaršímu stavebnímu obrazu lokality poskytují mapové podklady od 18. století.⁷ Pohlednice s fotografiemi neznámých autorů z přelomu 19. a 20. století, dřevoryty Jaroslava Dobrovolského z 20. let 20. století⁸ i fotografický archiv Národního pa-

mátkového ústavu se soustřeďují především na významnější stavební památky, jako jsou renesanční arkádový zámek, pozdně barokní kostel sv. Ondřeje, měšťanské budovy na náměstí a drobné sakrální objekty v intravilánu i extravilánu lokality.

Z pohledu sledovaného tématu je důležitější fotografické album,⁹ které ve 30. letech 20. století zhotovil – zřejmě na objednávku obecního úřadu – majitel a provozovatel místního fotografického ateliéru Antonín Koukal. Ten vedle pamětihodností fotografoval i nové obchodní a výrobní provozy, dokumentující meziválečný hospodářský potenciál místa, a také některé soukromé domy (Beránková 2007). Nejúplnější fotografickou dokumentaci Uherského Ostrohu obsahuje již citovaný stavebně historický průzkum (SHP 1993), který obrazově fixuje stavební podobu (a tedy i některé z domů projektovaných Josefem Šutou) z roku 1992 a v němž bohatou a skutečně kvalitní fotografickou dokumentaci pořídil Jan O. Eliáš. Stavební proměny lokality fotografoje od 80. let 20. století i autorka této studie.

Stavební řízení

Stavební dokumentaci i k soukromým obydlím bylo nutné předkládat postupně po zavedení josefinských reforem, které zpřísnily do té doby poměrně benevolentní stavební a požární předpisy. Každý stavebník měl předložit plán vyhotovený přezkoušeným stavitelem, zednickým nebo tesařským mistrem a tento plán měl obsahovat hlavní pohled, půdorys, řez, krov a stavební situaci (Dvořáková – Navrátil 1990). Protokoly o stavebním řízení vesnických staveb a k nim přiložené stavební plány zachované v archivech jsou pramenem poznání a svědectvím nejen o stavební kultuře venkova a o standardech bydlení; informují i o sociální situaci stavebníka, o rodinných vazbách a vztazích nebo o úrovni písemné komunikace občanů s narůstající byrokracií obecních a městských úřadů („*Já v úctě podepsaná Apoléna Horáková, podomkyně, ráda bych sobě nějakou chaloupku vystavit chtěla, abych nemusela v podružství bydlet.*“ Nebo: „*Předse vzal jsem pro svou rodinu skrovnou chaloupku vystavět.*“).¹⁰

Ve zkoumané lokalitě působila podle archivně dochované stavební dokumentace (SOKA Uh. Hradiště) řada stavitelů: přinejmenším od poloviny 19. století to byl knížecí stavitel František Malbohan (Lukáš 1953: 113). Od 80. let 19. století plány na postavení domů

zhotovovali i zedníci a tesařští mistři, mj. Josef Doležal, Josef Ratislav nebo František Mach z Veselí nad Moravou, Jiří Daněk, Jan Rychman nebo Bartoloměj Holomek ze Bzence, František Wintera z Buchlovic, Karel Jedlička či Jan Laštovka z Uh. Hradiště, Jan Nevařil z Nedakonic a dále Petr Loserth, Vojtěch Zima nebo Josef Šupka (sídlo jejich kanceláře nebylo zjištěno) a po první světové válce již odborně školení stavební inženýři a architekti, jako např. Vojtěch Petřík či Pavel Brammer z Uherského Ostrohu, Josef Komárek z Buku u Přerova, Rudolf Pařízek z Kyjova, František Šamánek, Ludvík Kauc a další (SOKA Uh. Hradiště).

Dlouhodobým působením ve sledované lokalitě, množstvím realizovaných prací, kvalitou, nadregionálním významem a také zachovaným archivním materiálem je však Josef Šuta převyšuje.

Josef Šuta (1863–1941)

Stavitel Josef Šuta se narodil v roce 1863 v Urbanově u Telče a vystudoval Českou průmyslovou školu stavební v Brně. Po studiích pracoval u stavitele Josefa Schaniaka v Uherském Hradišti.¹¹ První samostatně

Portrét Josefa Šuty. Foto ateliér Sandalo, Brno, 1905. Soukromý archiv Zdeňky Novákové

Šutovy projekty ze začátku 90. let 19. století jsou jím podepsané, ale ještě s razítkem Schaniakovy stavební kanceláře. Na přelomu 19. a 20. století už Josef Šuta navrhoval stavby pouze pod svým jménem a svou stavební kancelář i soukromé bydlení trvale přenesl do Uherského Ostrohu. Firemní hlavičkový papír, telefon číslo 12, pomocník vystupující na některých jednáních obecního zastupitelstva svědčí o vzrůstající se a prosperující firmě. Josef Šuta projektoval patrové městské domy v historickém jádru Uherského Ostrohu, novostavby hospodářských usedlostí, přestavby a přístavby bytových i technických provozů a získával i významnější a reprezentativnější zakázky, k nimž patřila např. vila s ordinací pro doktora Wajse v Luhačovicích (1908), vila a skleník pro bratry Mayovy, majitele místního cukrováru, vily pro svého bývalého zaměstnavatele Schaniaka (nerealizováno) nebo pro lichtenštejnský velkostatek úpravy poštovního úřadu či společnou ubytovnu (*kasárny*) pro dělníky. Kromě vlastních stavebních návrhů dodavatelsky zajišťoval stavby i jiných projektantů – jednou z největších a nejvýznamnějších a zároveň v jeho kariéře poslední byla v roce 1939 budova finančního úřadu podle projektu architekta Oskara Poříšky.¹² Josef Šuta působil i jako znalec při stavebním řízení.

Josef Šuta byl dvakrát ženatý, z prvního manželství měl jednu dceru, z druhého manželství dvě. Zemřel v roce 1941 a je i se svou ženou a dalšími rodinnými příslušníky pohřben na hřbitově v Uherském Ostrohu.¹³

Projektant a stavitel

Spíše než v dispozičním či konstrukčním řešení se vlivy slohové architektury na lidové stavitelství projevovaly především a hlavně ve vnějším výtvarném zpracování (Válka 2014: 145–153). Vliv a užití secesního tvarosloví jsou u vesnických staveb méně časté, méně dochované – a tedy i méně odborně zdokumentované. Josef Šuta je plnou měrou využíval již na přelomu 19. a 20. století, tedy záhy poté, co se tento sloh prosadil ve výtvarné kultuře. Možnost jeho osobního seznámení se s vídeňským prostředím, kde se secesní sloh zrodil a uplatnil snad ve všech kulturních sférách, je pouze v rovině spekulací, ale ve stavební kanceláři svého prvního zaměstnavatele Schaniaka měl Šuta jistě příležitost se s děním v soudobé architektuře seznámit.

V uherskohradištské Schaniakově projekční kanceláři, kde pracoval do roku 1897 (nebo 1898), zpra-

coval Šuta několik stavebních plánů přestaveb nebo velmi jednoduchých novostaveb s nečleněnou fasádou (dům pro Tomáše Horáka, 1895, SOKA Uh. Hradiště). Ve vlastní stavební kanceláři ale svou projektovou i stavební činnost rozvinul a svůj výtvarný názor a výtvarné preference maximální možnou měrou uplatnil. V prvním desetiletí 20. století navrhoval na domech s tradiční trojprostorovou dispozicí a pod jednou střechou připojeným hospodářským traktem velmi bohaté štukové fasády, a to i pro stavebníky z nižších příjmových skupin (např. pro krejčího Ferdinanda Šebestu z roku 1906, pro švadlenu Marii Pařízkovou 1907, pro dělníka z tužkárny Tomáše Botka, nedatováno, SOKA Uh. Hradiště). Na tuto etapu před první světovou válkou, v níž jsou průčelí domů vyzdobena v duchu florální a geometrizující secese, navázal Šuta početnými zakázkami v nové čtvrti Na Láňě. Dodavatelsky se jednak podílel na typových domech navržených inženýrem Mrkvou pro tzv. Nouzový výbor, který v časové tísní zajišťoval bydlení těm, kdo byli postiženi ničivými povodněmi v roce 1910 (Rašticová 2000: 192; SHP 1993: 19), ale především sám navrhoval domy s individuálně řešenými průčelími, jejichž čistě výtvarná stránka byla ovlivněna rondokubismem a u nichž byl nejvýraznějším výtvarným prvkem rozdíl mezi plastickou a hladkou omítkou. I tyto domy jsou v půdorysu jen variacemi na trojprostorový dům, ale hospodářské zázemí je minimální (kůlna, menší chlév, prádelna) nebo zcela chybí; jen ojediněle je v plánech zaneseno hygienické zázemí, jako je záchod nebo koupelna. V návrzích fasád nikde nepočítal s nikami pro sochu či obrázek světce, což byla ve sledovaném období poměrně častá a oblíbená součást průčelí domu, a rovněž, až na jednu zjištěnou výjimku, odmítl charakteristický prvek panonského hliněného stavitelství – výstupek nad vchodem (*žudro*); nikde také nespolupracoval s místními malířkami, které názední malbou zdobily fasády nejen dříve postavených domů, ale byly přizvány i k výzdobě domů ze zmíněného projektu Nouzového výboru.

Počtem a kvalitou lze 20. léta 20. století považovat za vrchol Šutovy projektantské práce. Z plánů vyplývají skutečnosti, z nichž některé potvrzují setrvačnost venkovského a maloměstského prostředí v materiální kultuře, jiné dokumentují schopnost tohoto prostředí přijímat nové vlivy a ochotně uplatňovat a financovat estetické prvky, které překračují požadavky nezbytné pro funkci staveb. Ve výzdobě fasád v podstatě není rozdíl me-

zi plány pro městskou část (vlastní Uherský Ostroh), kde žili úředníci panského velkostatku, střední stav a obchodníci a řemeslníci, pro které zemědělství bylo jen doplňkovou hospodářskou činností, a Ostrožským Předměstím, kde zemědělství bylo základním a často jediným zdrojem obživy. I zde stavebníci přijímali Šutův novátorský výtvarný názor stejně vstřícně jako obchodnické a středostavovské rodiny. V projektech pro Ostrožské Předměstí Šuta respektoval daný společensko-ekonomický model, s tím spojený provoz hospodářské usedlosti a tomuto provozu zcela vyhovující hákový půdorys (chlévy, stáje a další hospodářské budovy připojené k obytným místnostem do tvaru písmene L). Ekonomická situace investora se samozřejmě projevovala ve velikosti domu a v množství místností, nikoliv však ve zdobnosti fasády. Za zmínku stojí poměrně velký počet žen – investorek. Několik domů bylo projektováno jako obydlí dvougenerační s výminkem pro rodiče (projekt pro p. Jurčekovou, 1907; projekt pro p. Klaudu, nedatováno, SOKA Uh. Hradiště) nebo jako dvojdomy se zrcadlově uspořádanou vnitřní dispozicí, snad pro sourozence či jinak spřízněné rodiny (projekt pro Antonína Endrycha a Marii Jočovou, 1924; projekt pro Františka Kráпка, 1902, SOKA Uh. Hradiště); ve studované stavební dokumentaci jsou i dva zcela nové domy projektované pro nezletilé.

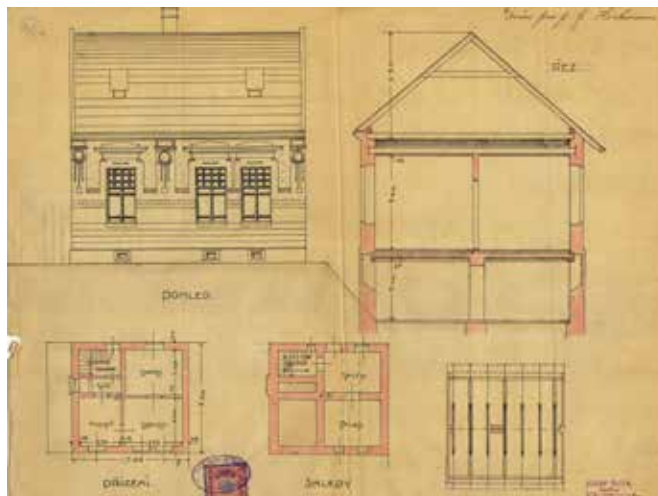
Pro obyvatele Uherského Ostrohu a Ostrožského Předměstí zhotovil Josef Šuta přes dvě stovky stavebních plánů. Převažovaly novostavby obytných domů (přes 160), menší byl počet přístaveb a přestaveb (ca 60), potom následovaly hospodářské stavby (stodoly, komory, chlévy, obchodní místnosti, dílny, garáže, prádelny, pálenice, skladiště, ale také kované ploty kolem předzahrádek), a konečně několik technických staveb či provozů (hasičská zbrojnice, benzinová pumpa, ledovny, řeznická a porážková dílna). Oprávněně se lze domnívat, že stejně jako stavebníci ani Šuta netrpěl přehnaným vztahem ke stavebnímu dědictví nebo historické hodnotě objektů, protože řada jeho domů byla postavena na místě, kde předtím bylo nutné zbourat dům původní.

Pouze lokální zakázky by zřejmě nestačily pro činnost celé jedné stavební kanceláře a pro zajištění poměrně vysokého ekonomického a společenského statusu rodiny. Šuta projektoval a stavěl i v okolních obcích. Kromě již zmíněné vily Františky doktora Wajse v Luha-

čovicích to byly např. kostel, škola a budova obecního úřadu v Ostrožské Lhotě (Žajdlík 2001: 35). Tyto Šutovy projekty však nejsou zdokumentovány a také jsou nad rámec tohoto příspěvku.

Plány, domy, identifikace

Vlastní stavební plány Josef Šuta kreslil na výkresový nebo transparentní (pauzovací) papír a jejich velikost se pohybuje od ca 22 x 27 cm po ca 45 x 50 cm. Graficky velmi úsporné plány obsahují všechny náležitosti: čelní pohled (*Pohled s ulice, Facade*), půdorys a řez s mírami a rozkreslenou konstrukcí krovů; někdy je uvedena situace novostavby v rámci nejbližšího okolí (např. jméno souseda či název ulice). Velmi brzy začal Šuta v plánech používat místní dialektické názvy (krytý průjezd – *návrať*, pokoj – *světnice*, chodba – *síň*). V záhlaví projektů je uvedeno jméno investora a informace, zda jde o nový dům nebo přestavbu, a toto záhlaví svým provedením výtvarně kopíruje fasádu – na ranějších plánech bylo velmi zdobné, postupně se zjednodušovalo. Většinou v pravém dolním rohu plánu je datum, razítko a podpis projektanta. Dále plán obsahuje zápis městského úřadu o schválení stavby s datem, razítkem a podpisem tehdejšího starosty města a kolky. Po výtvarné stránce jsou mnohé z plánů velmi působivé i bez znalostí jakéhokoliv dalšího kontextu.

Josef Šuta: Plán domu pro p. Hochmanna, 1911. MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

Na plánech přestaveb je uvedeno číslo domu, takže identifikace se současným stavem byla relativně snadná; na plánech nových domů je jen ojediněle uvedeno číslo parcely, na níž se má stavět, protože číslo bylo domu přiděleno až po kolaudaci („*Slavné obecní představenstvo račíž se na chalupku podívatí a mi nové číslo k této chalupě určití.*“). Vzhledem k částečnému přečíslování parcel po digitalizaci katastrálních map je to ale vodítko velmi nejisté. Identifikaci plánů a dnes existujících skutečných domů také ztěžovala ne snad přímo neochota, ale určitá otažitost a nedůvěra některých respondentů v terénu.

Šutovy plány jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Uherském Hradišti, nejsouborněji v Archivu města Uherský Ostroh a v Archivu Ostrožského Předměstí, kopie některých je i v dokumentaci Úřadu stavebního odboru Městského úřadu v Uherském Ostrohu. Pouze dva z osmnácti současných kontaktovaných majitelů vlastnili kopii Šutova plánu.¹⁴

Adaptace, rekonstrukce, demolice

S generační obměnou obyvatel a se změnou majitelů se proměňovaly i Šutovy domy. Přestože každý z domů má svou vlastní stavební historii, lze obecně konstatovat následující: první zásadní opravy Šutových domů byly nutné po bombardování části Na Láně na konci druhé světové války, tedy dvacet a méně let po jejich výstavbě. V prvních fázích adaptací a úprav docházelo ke zjednodušení fasády a k likvidaci štukové výzdoby. Potom došlo na změny vnitřní dispozice a prostorového konceptu, zejména tam, kde kromě obytných místností byly pod jednou střechou i obchodní místnosti nebo řemeslnické dílny – ty byly upraveny pro bydlení. Půdorys domu, jeho hmota a převažující stavební materiál však zůstávaly zachovány. Další etapy rekonstrukcí zahrnovaly výměny oken a dveří, často i se změnou velikosti okenních a dveřních otvorů, v několika případech došlo i na nadstavbu podkrovních místností nebo dokonce celého patra a přístavby hygienického zařízení; naopak byly likvidovány hospodářské trakty určené pro ustájení dobytka. Za své vzaly i průjezdy: *návratí*, původně určené pro vjezd do dvora a eventuální uložení povozu (později automobilu), začalo být vnímáno jako nevyužitý prostor a v širokých okapových průčelích zůstaly pouze okna a vchod do domu. Po zavedení nových rozvodů elektřiny, vody a plynu se komfort bydlení srovnal s novostavbami.

Zateplování polystyrénovými deskami po roce 2000 pak je nezvratnou a definitivní zkázou jakýchkoliv zbytků původní neoslohové štukové výzdoby a sjednocuje průčelí domů do podoby indiferentních krabic, u nichž, jak se zdá, je absence plastického členění zdí vyvažována výraznou barevností fasád. Ale i v takto radikálně rekonstruovaných domech je ponechán původní stavební materiál – zdivo z nepálených cihel anebo zdivo smíšené z nepálených a pálených cihel, v některých případech kamenné základy. Konečně některé domy postavené podle projektů Josefa Šuty byly demolovány. Na uvolněné parcele byl postaven nový dům, většinou bez jakékoliv návaznosti na stavební a historický kontext, v posledních letech stále častěji s posunutou uliční čarou kvůli prostoru pro parkování automobilů. V několika případech proběhla demolice a stavební pozemky jsou zatím nezastavěny.

Důvodů změn a zániku Šutových domů je více: prostá změna majitelů, která byla podle zdokumentovaných příkladů překvapivě velmi častá (dům nepřešel na mladší generaci v rodině původního investora, ale byl odprodán do cizích rukou); změna ekonomického modelu společnosti (násilně združstevněné zemědělství, znárodnění a zrušení samostatných živností – samostatný vchod do obchodních místností a provozoven přímo z uličního průčelí byl nežádoucí připomínkou soukromého vlastnictví); změna rodinného modelu (méně dětí a oddělení dříve společného soužití generací); změna vkusu a estetických norem (popírání hodnotových a estetických měřítek předcházející generace je známá a konstatovaná věc, až teprve generace přes jedno obdivuje práci svých předků a přijímá jejich estetické preference); zvýšené nároky na standard bydlení; v období řízeného socialistického hospodářství nedostupnost stavebního materiálu a kvalifikované řemeslnické práce nutné k opravám křehké štukové výzdoby, jejíž životnost bez pravidelné údržby se udává v desetiletích a nepřesahuje sto let (Minář 2012: 91).

***

Vybrané konkrétní příklady dokumentují různorodost Šutovy projekční a stavební činnosti – stavby nových domů, dostavby a přestavby dříve postavených zemědělských usedlostí i adaptaci historického domu v městském jádru s významnou památkovou hodnotou. Také dokumentují různorodost přístupů současných majitelů staveb ke stavebnímu dědictví.

Nový dům pro pana Kukuliše 1902 (Ostrožské Předměstí, Drahová č. 4)

Projekt byl zpracován v roce 1902 pro investora pana Kukuliše. Zdi z nepálených cihel byly postaveny na základech z lomového pískovce a jedné řady (šáru) pálených cihel. Okapově orientovaný dům ústrojně navazoval na tradiční trojprostorový dům s menším hospodářským zázemím. Současný majitel dům koupil v roce 1997 od dcery investora, ale předtím byl dům již delší dobu neobydlený a chátral. Oprava domu je příkladem elementární úcty k stavební historii objektu: zůstaly původní obvodové zdi i většina příček, dále krovy a nosné trámy – „jako viditelnou památku jsme si ponechali dvoje původní dveře a klíčky na oknech“ (L. Urbanič, *1968); nová dřevěná okna jsou umístěna v původních otvorech, nová vrata jsou v původní šířce, ale se sníženou výškou. Hospodářská část v hákovém dvoře byla ve velmi špatném stavu, po demolici byla na stejném místě z původ-

ních nepálených cihel postavena kůlna. Sporná je úprava původně průjezdného *návratí* na obytný prostor a zateplení objektu. Při rekonstrukci domu narazil současný majitel na osvíceného tesaře: „*Trámy nechaj, tý ťa eště přežijú.*“ (podle L. Urbaniče, *1968). Naproti tomu ve své základní funkci selhal stavební odbor městského úřadu, který stavebníkovi nepředal žádné informace o hodnotě domu a speciálně jeho fasády, na což bylo upozorněno v stavebně historickém průzkumu (SHP 1993: 254): „*Kdybych věděl, jak je ta fasáda ceněná, možná bych se pokusil ji nějak zachránit.*“ (L. Urbanič, *1968). Majitel vlastní kopii původního Šutova plánu a sám fotograficky zdokumentoval původní stav exteriéru i interiéru, průběh rekonstrukce i její výsledek. Přitom pochází ze zcela jiného regionu České republiky a vztah ke svému novému bydlení a k lokalitě teprve postupně budoval.

Dům postavený podle návrhů Josefa Šuty pro p. Kukuliše (1902).
Foto Helena Beránková 1997

Týž dům po rekonstrukci ukončené v roce 2015. Uh. Ostroh – Předměstí,
ul. Drahová č. 467. Foto Helena Beránková 2016

„Nákres na postavení nového domku panu Šebestovi, krejčímu,“¹⁵ 1906 (Uherský Ostroh, Nerudova 2)

Projekt řadového domu se třemi místnostmi a chodbou na omezené parcele v bezprostřední blízkosti historického jádra měl jednu z nejdobnějších fasád z období, kdy byl Josef Šuta zcela zaujat secesním výtvarným názorem a úspěšně jej aplikoval na běžné stavby. Dům byl přitom projektován pro investora z nižší sociální vrstvy. Jestli jedna z místností sloužila jako krejčovská dílna, nelze z projektu vyčíst. V protokolu se jako zvlášť-

ní podmínka ukládá, „že podklady místností musí být nejméně 30 cm nad poslední známý nejvyšší stav vody položeny“ (SOKA Uh Hradiště). Dům od rodiny investora odkoupil dědeček současné majitelky po druhé světové válce a tehdy zřejmě došlo i k likvidaci bohatého štukového dekoru secesního tvarosloví. Na domku potom probíhaly další svépomocné úpravy, které sice nezasáhly do dispozice vlastního domu, ale byly změněny dveřní

a okenní otvory a do dvora přibyla neústrojná přístavba zvětšující obytnou plochu. Obvodové zdi byly a zůstaly z pálených cihel, příčky z cihel nepálených; okna byla vyměněna již podruhé, v současné době jsou dvoudílná

Josef Šuta: Nákras na postavení nového domku pro krejčího Šebestu, 1906. MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

plastová. V rodině současné majitelky a obyvatelky nebylo žádné povědomí ani o historii domu a ani o jeho původní podobě a archivovány jsou jen kupní a dědické smlouvy.

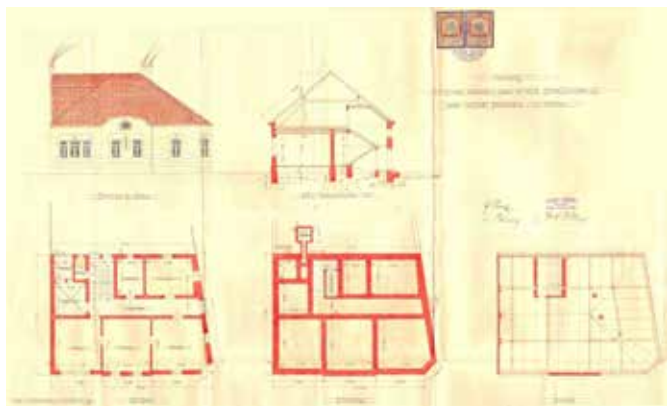

Týž dům po několikaletých přestavbách (1950, 1968, 2010).
Foto Helena Beránková 2016

„Nákras na stavbu rodinného domu na místě stávajícího domu pana doktora Procházky“, 1914 (Uherský Ostroh, Bartákova 7)

Řadový koncový dům se zahradou, se zvýšeným přízemím, má hlavní vstup z boční strany s představeným portikem se třemi schody. Velmi plochý rizalit v hlavním průčelí je završen štítkem. Dům má již třetího, resp. čtvrtého

tého majitele (není totiž jasné, zda investorem byl dr. Procházka nebo se dům stavěl na parcele dr. Procházky). Dalším zjištěným majitelem byl učitel Kysela se svou ženou, od něj jej před II. světovou válkou odkoupila učitelka

Josef Šuta: Nákras na stavbu rodinného domu na místě stávajícího domu dr. Procházky, 1914. MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

Současný stav domu. Uh. Ostroh, ul. Bartákova č. 9.
Foto Helena Beránková 2016

Josefa Minaříková. Za zmínku stojí epizoda vlastnických vztahů po únorovém převratu – do poměrně prostorného domu byli v roce 1950 k svobodné a bezdětné Josefě Minaříkové direktivně nastěhováni mladí novomanželé; přes tento úvod vztahy mezi nájemníky a majitelkou byly dobré. Novomanželé dům v 60. letech 20. století odkoupili a provedli některé úpravy. Částečně upravili vnitřní dispozici pomocí příček, prohloubili sklep kvůli umístění kotle na tuhá pliva, přistavěli prosklenou verandu (60. léta 20. století) a odkoupením sousední parcely zvětšili zahrádku (2005). Dům ale zůstal zachován ve své hmotě,

vnější podobě i v mnoha důležitých detailech – včetně postsecesní fasády a její střízlivé barevnosti, kastlových oken vyrobených místní stolařskou firmou Matyášek, oplocení a vstupní branky na zahrádku. Je to jeden z mála zachovaných dokladů Šutovy projektantské práce. Zdivem z pálených i nepálených cihel vzlíná vlhkost, ale jinak je dům v dobrém a udržovaném stavu. Vzhledem ke společnému bydlení s předcházející majitelkou má současná majitelka povědomí o historii domu i jeho bývalých majitelích, o původní podobě a vybavení interiéru a kromě obvyklých dokumentů vlastní i archivní fotografie.

Adaptace dvou zemědělských usedlostí, 1910 (Ostrožské Předměstí, Svobodova 30)

Dům byl adaptován v roce 1910 spojením dvou štítově orientovaných domů, postavených z nepálených cihel, jeden ze stropních trámů nesl datování 1858. Adaptovaný dům zaujímal širokou stavební parcelu, obsahoval výminkové bydlení a sýpkové polopatro, opatřené slepými i řádnými průdouchy. Stavebně historický průzkum vyhodnotil dům a fasádu, plasticky neobvykle řešenou, jako nadlokálně významné a dům byl doporučen k památkové ochraně (SHP 1993: 237–239). Současní majitelé uvažovali o alespoň částečném zachování domu pouze do té chvíle, než jej posudek statika označil za neopravitelný. V roce 2005 proběhla kompletní demolice a na uvolněné stavební parcele byl postaven dům nový.

Postupná demolice. Foto Helena Beránková 2005

Josef Šuta (?): Fasáda adaptovaných hospodářských usedlostí, 1910. Foto Jan O. Eliáš, 1992. SHP 1993

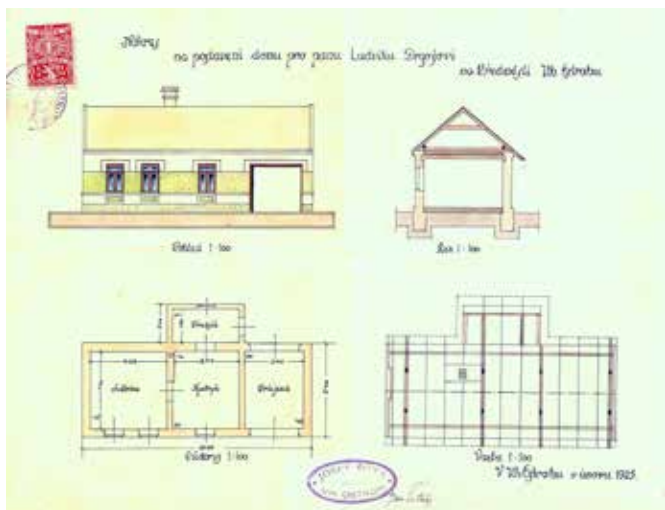

Nový dům postavený na místě demolované stavby. Uh. Ostroh, ul. Svobodova č. 30. Foto Helena Beránková 2015

„Nákres na postavení nového domu panu Ludvíku Drgošovi“, 1925 (Ostrožské Předměstí, Studená 618)

Příklad domu na pozemcích uvolněných správou lichtenštejnského velkostatku po povodni v roce 1910. Stavebník Ludvík Drgoš se pravděpodobně projektu nedržel doslovně. Po 2. světové válce byla přistavěna podkrovní

místnost, horizontálně členěná zdobná fasáda byla odstraněna a vápenná omítka nahrazena omítkou tvrdou. Potomci investora dům odprodali v roce 1974 a další generace nových majitelů dům upravila do současné podoby. Současní majitelé neměli žádné informace ani o projektantovi původního domu, ani o jeho dřívější podobě.

Josef Šuta: Nákres na postavení domu pro Ludvíka Drgoše, 1925. MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

Současný stav domu po přestavbě dokončené v r. 2010. Uh. Ostroh – Předměstí, ul. Studená č. 618. Foto Helena Beránková 2016

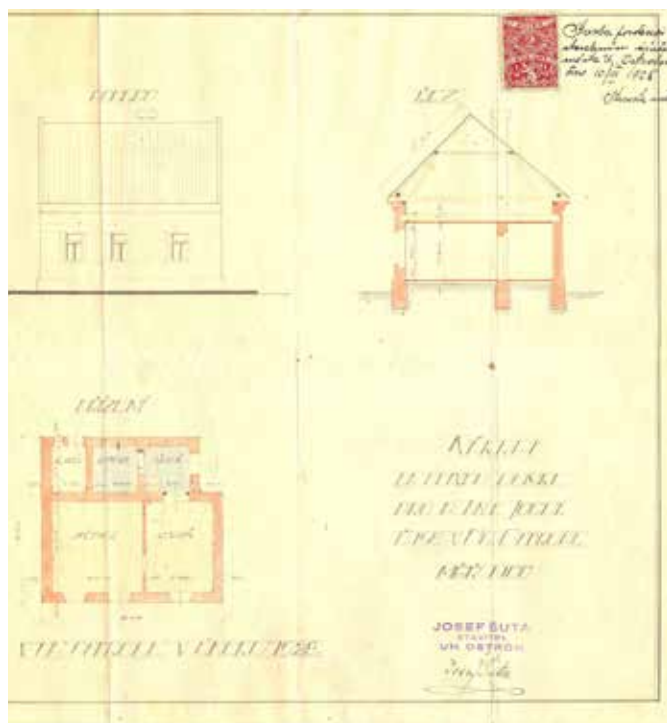
„Nákres na stavbu domku pro p. Ant. Jocha“, 1928 (Uherský Ostroh, Svatopluka Čecha 190)

Pro svou rodinu si dům postavil Antonín Joch poté, co ukončil práci hajného a ztratil nárok na služební bydle-

ní. Domek patří k těm nejjednodušším: sedlová střecha na čtvercovém půdorysu, dvě místnosti v předním průčelí, k nimž je v zadním průčelí připojena předsíň, komora a malý chlév. Byl postaven z betonových tvárnic ve tvaru L, s malým sklepem; samostatně pod pultovou střechou byly postaveny kůlny a záchod. V předzahrádce i v zahradě za domem původní majitelé pěstovali množství ovocných stromů (ovoce jako soukromí producenti prodávali ještě v 50. letech). Skromným poměrům odpovídala i fasáda, členěná pouze plastickou omítkou v horizontálním pásu kolem oken. Současní majitelé dům koupili v roce 1964 a svépomocí provedli řadu úprav – přistavěli dvě obytné místnosti, koupelnu se záchodem a verandu, prohloubili a zvětšili sklep, upravili dvůr vlastnoručně vyrobenými dlaždicemi. V rodinném archivu uchovávají pouze doklady o koupi domu a několik fotografií z 60. let 20. století, kdy probíhaly práce na přestavbě: „Šak můj měl flexaretu, ještě než zme sa vzali, a furt všeccko fotil, děcka, všeccko. Enom barák né.“ (B. Floryánová, *1938)

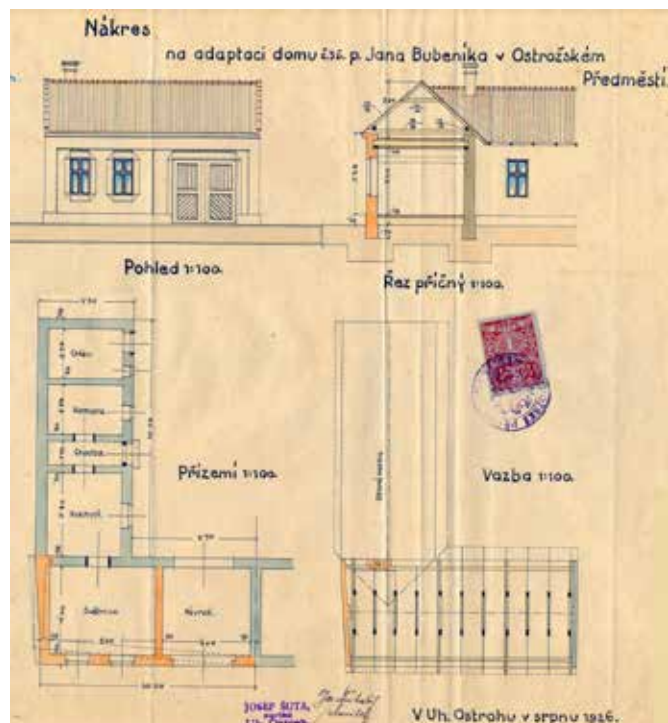
Současný stav domu. Uh. Ostroh, ul. Svatopluka Čecha č. 190. Foto Helena Beránková 2016

Josef Šuta: Nákres na stavbu domku pro p. Jocha, 1928.
MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

„Nákres na adaptaci domu č. 36 p. Jana Bubeníka,“ 1926 (Ostrožské Předměstí, Svobodova 36)

Josef Šuta adaptoval pro stavebníka obytné části domu, okapově orientované do ulice; kuchyň, komora a chlév zůstaly během této adaptace v původní podobě. Současní majitelé, již třetí v pořadí, dům odkoupili a radikálně přestavěli v roce 2008. Podle jejich sdělení byl ve velmi špatném stavu: ponechali pouze část obvodových zdí (smíšené zdivo z pálených i nepálených cihel), krovy a původní krytinu. Na místě hospodářské části vznikla přístavba zvětšující obytný prostor; nové rozvody plynu, vody a elektřiny zvýšily komfort bydlení; nová umělohmotná okna, zateplení a tvrdá omítka v tmavě zelené barvě byly přizpůsobeny soudobému trendu a estetickým normám bydlení na venkově. Současní majitelé historii domu neznali, od předcházejícího majitele měli jen kusé informace. Průběh rekonstrukce pro vlastní potřebu fotograficky dokumentovali, ale snímky jsou bohužel nedostupné: „[...] ty fotky máme ve starém notebooku a ten už nejde rozchodit.“ (M. Bravená, *1970)

Nákres na adaptaci domu pro Jana Bubeníka, 1926.
MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

Současný stav domu po přestavbě realizované v roce 2008. Uh. Ostroh – Předměstí, ul. Svobodova č. 36. Foto Helena Beránková 2015

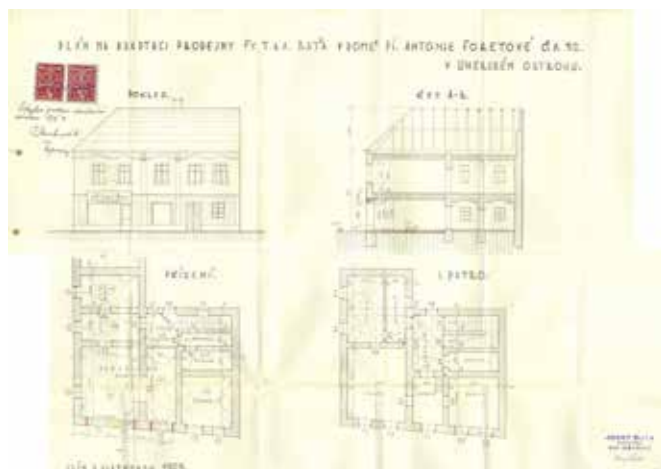

Adaptace pro Antonii Foretovou, 1929 (Uherský Ostroh, nám. Sv. Ondřeje 32)

V klasicistním rohovém patrovém domě s řadou zachovalých stavebních detailů (klenby, dřevěné schodiště aj.) prováděl Josef Šuta adaptaci přízemí pro prodejnu firmy Baťa. V roce 1940 pro stejnou investorku navrhl v zadní části parcely zcela nový patrový dům s obytnými místnostmi, cukrárnou, dámským klubem a dílnou, tento projekt ale nebyl realizován. Je důvodný předpoklad, že historická hodnota domu nebyla pro Josefa Šutu nějak zavazující. V roce 1941 byl nad hlavním průčelím domu přistavěn podkrovní pokoj a také další úpravy byly vůči objektu nepříznivé (zazdění průjezdu, probourání výkladců, odstranění pilastrů a římsy členící hlavní průčelí, obklad), ale nepoškodily jej nevratně. Současný majitel a zároveň vnuk investorky opravy domu konzultoval s památkáři a za cenu nemalých osobních obětí jej uvedl v roce 2006 do stavu, který je přijatelným kompromisem mezi možnostmi majitele a rigoróznějšími požadavky památkové péče. Opravený objekt nemá adekvátní využití, pouze v přízemí se v rychlém sledu střídají různé obchodní provozování. Jinak je dům prázdný a majitel bydlí jinde. Vzhledem ke stoletému kontinuálnímu vlastnictví je v rodině uchována řada archivních materiálů a udržuje se povědomí o historii domu a jeho památkové hodnotě, která je sice pociťována jako záťaž, ale je respektována.

Patrový dům Antonie Foretové v historickém jádru Uh. Ostrohu po realizované adaptaci prodejních místností v přízemí. Foto Antonín Koukal, ca 1935. Soukromý archiv autorky

Plán na adaptaci prodejny firmy Baťa v domě Antonie Foretové, 1929. MZA Brno – SOKA Uh. Hradiště

Současný stav domu. Uh. Ostroh, nám. Sv. Ondřeje č. 32. Foto Helena Beránková 2016

Lokální stavební paměť a identita

Jméno Josefa Šuty vešlo dokonce do toponymie Uher-
ského Ostrohu: prostoru, kde s rodinou žil, se dodnes říká
Šutovo, *Za Šutovým* nebo *Za Šutovým mostem*, ale jen
někteří pamětníci nad šedesát let vědí, proč a po kom se
místo jmenuje. Ze Šutových realizovaných projektů zůsta-
lo minimum – domy, které byly včas zahrnuty do památko-
vé zóny (patrové domy na náměstí, jako např. bývalá Zá-
ložna, č. 24) nebo ty, jejichž další majitelé neměli finance
na zásadní rekonstrukce. V podstatě jsme nezaznamenali
případ, kdy by majitel ctil stavební dědictví a vědomě se
pokusil o udržování a opravu fasád; finanční náročnost
a další provozní náklady také vylučují obnovu štukových
fasád v podobě totožné či blízké originálu.

V Uh. Ostrohu byly znehodnoceny či dokonce zniče-
ny onačejší stavební památky – na konci 30. let 20. století
byla demolována jihovýchodní část předzámčí, v 80. le-
tech byl odstřechem zlikvidován nejstarší renesanční dům
č. 21 na náměstí; respekt k originálu postrádají opravy
budovy finančního úřadu (projekt Oskar Poříška) nebo
bývalé okresní nemocenské pokladny (projekt Miloslav
Kopřiva) nebo i dům strážného na Bařově kanále (pro-
jekt Vladimír Karfík); zničen byl i mimořádně hodnotný
interiér lékárny. Těžko tedy očekávat, že rodinné domy
v soukromém vlastnictví navržené Josefem Šutou přeži-
jí v původní podobě.

Stavitel Šuta zanechal za sebou přes dvě stovky re-
alizovaných stavebních objektů a do velké míry pozna-
menal stavební obraz lokality svým výtvarným názorem
a fasádami inspirovanými moderními výtvarnými směry
přelomu a začátku 20. století od secese po geometrizu-
jící rondokubismus. Jeho projekty a realizace představu-
jí zachytitelnou a dokumentovatelnou fázi venkovského
stavitelství, kdy do něho vstoupilo soudobé architekto-
nické myšlení. Šutova intenzivní půlstoletá projektant-
ská a stavitelská činnost se ale rychle a účinně rozpusti-
la v prostoru, v čase i v kolektivní paměti. Stačilo k tomu
přibližně sedmdesát let.

Genius loci, kterým zkoumaná lokalita doposud a ne-
zpochybnitelně disponuje, se proměňuje, rozměňuje
a nenávratně ztrácí: dílem hektickou stavební činností
soukromých investorů, dílem i laxností úřadu stavební-
ho odboru ostrožského městského úřadu. Ten disponu-
je nejen zákonnými možnostmi, ale také kvalifikovaným
stavebně historickým průzkumem s obsáhlou fotodo-
kumentací, což vůbec není samozřejmá věc. V něm
byla Šutovým domům a jejich nadlokálnímu významu
věnována poměrně velká pozornost (Eliáš – Syrová –
Syravý 1993: 36–79), několik Šutových domů bylo na-
vrženo k památkové ochraně. K realizaci tohoto návrhu
ale nedošlo. Na roli institucionální brzdy nebo alespoň
informace zprostředkovávajícího činitele však stavební
odbor zřejmě neaspiroval.

Není snadné ihned odhadnout a rozpoznat význam
stavební činnosti, její historickou hodnotu a včas se
snažit o její zachování. Kvalitativně a kvantitativně ob-
divuhodná a soudobé standardy překračující stavitelská
činnost Josefa Šuty se po stu letech zredukovala na de-
sítky v archivu uložených plánů a nemnoho hmotných
památek v terénu. Ve shodě s počátečními předpoklady
jsou závěrečná zjištění spíše negativní a vedou k nezod-
povězené otázce, proč stavební kulturu minulých gene-
rací nepocitují lidé jako nezbytnou nebo aspoň důležitou
součást své vlastní identity, která je hmatatelně spojuje
s jejich předky stejně jako třeba kroj nebo taneční a pís-
ňová kultura (jimiž se chlubí, zaštiťují a které za nema-
lých finančních a organizačních nákladů obnovují).

Jak prokázal tento badatelský záměr, jedinečnost
stavebního obrazu lokality je velmi křehkou a velmi
snadno zničitelnou hodnotou a nenávratně mizí nejen
stavební objekty samotné, ale i související archiválie či
fotodokumenty. Projekt „Šuta“ však měl jeden vedlejší
pozitivní účinek – u kontaktovaných rodin žijících v Šu-
tových domech vzbudil zájem nejen o historii vlastní ro-
diny, ale také o historii domu, ve kterém žijí.¹⁶

POZNÁMKY:

1. Městská památková zóna Uherský Ostroh byla vymezena vyhláškou Jihomoravského krajského národního výboru v Brně ze dne 20. 11. 1990 o prohlášení území historických jader měst za památkové zóny. Ochranné pásmo MPZ bylo vymezeno rozhodnutím Okresního úřadu Uherské Hradiště ze dne 8. 8. 1995 pod č. j. Kult/95/1227.
2. Část plánů Josefa Šuty digitalizovali Zuzana a Jiří Syroví, publikovány jsou se souhlasem reditele SOKA Uh. Hradiště Lukáše Čouпка, fotografie ze soukromých archivů jsou publikovány se souhlasem majitelů, fotografie z rodinného archivu Josefa Šuty jsou publikovány se souhlasem dědiců.
3. Výstava pod názvem *Stavitel Josef Šuta (1863–1941). Projekty a realizace – minulost a současnost* byla instalována v Zámecké galerii v Uherském Ostrohu (16. 9. – 19. 11. 2017). Výstavní panely jsou přístupné na webu <<http://blog.sy-sy.cz/index.php/vystava-stavitel-josef-suta-1863-1941>> a představují nejen osmnáct příkladů přestaveb, ale i kontextové fotografie bývalých i současných majitelů a jejich rodin.
4. Koncept vizuální konfrontace *tehdy a nyní* představila v celostátním měřítku fotografická publikace Letem českým světem: její autor Jaroslav Bárta navázal na své dřívější lokální projekty z konce 80. let 20. století a spolu s dalšími fotografy srovnával sto let staré černobílé fotografie kulturní krajiny a lidských sídel (Letem českým světem. Praha: Vilímek, 1898) s tožnými záběry o sto let později (Bárta 1998).
5. Zde zejména 1. Archiv Odboru stavebního úřadu. 2. Územní a stavebně architektonický rozbor historického jádra. Zpracovali: Dobroslav Líbal, Václav Kout, L. Metelka. Praha: Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, 1987, strojopis. 3. Stavebně historický průzkum Městské památkové zóny Uherský Ostroh 1993. Zpracovali: Jan O. Eliáš, Zuzana Syrová – Jiří Syrový. Brno: Národní památkový ústav, strojopis.
6. Rozhovory probíhaly v letech 2016 a 2017 u těchto respondentů: Martina Bravená (* 1970), Věra Dobřecká (* 1954), Pavel Dobřecký (* 1952), Miroslav Foret (* 1941), Božena Floryánová (* 1938), Lumír Gabriel (* 1970), Antonín Galuška (* 1959), Bohumil Hálka (* 1928), Alena Jáňová (* 1960), Miroslav Joch (* 1957), Marie Jurčková (* 1965), Ing. Štefan Kočí (* 1952), Radim Kopálek (* 1974), Zuzana Pavlíčková (* 1953), Luděk Urbanič (* 1968), Ing. Milan Rauš (* 1963), Veronika Sukupová (* 1979), Anna Šašínková (* 1933), Marie Štefánková (* 1934), František Šudřich (* 1958), Rostislav Vodárek (* 1935), Ing. Pavel Vozábal (* 1969), Marie Zápařková (* 1956), Milada Zápařková (* 1937).

PRAMENY:

SOKA Uherské Hradiště: Archiv města Uherský Ostroh, inv. č. 312, karton 68, Archiv obce Ostrožské Předměstí, inv. č. 314–430, kartony 23–27.

Městský úřad Uherský Ostroh: archiv Odboru stavebního úřadu.

Městský úřad Uherský Ostroh. Územní a stavebně architektonický rozbor historického jádra. Zpracovali: Dobroslav Líbal, Václav Kout,

L. Metelka. Praha: Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, 1987, strojopis.

SHP 1993: Městský úřad Uherský Ostroh. Stavebně historický průzkum Městské památkové zóny Uherský Ostroh 1993. Zpracovali: Jan O. Eliáš – Zuzana Syrová – Jiří Syrový. Brno: Národní památkový ústav, strojopis.

LITERATURA:

Bárta, Jaroslav (ed.) 1998: *Letem českým světem 1898–1998*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB.

Beránková, Helena 2007: Lokální společenství a fotograf – fotograf a lokální společenství. Fotoatelier Antonína Koukala v Uherském Ostrohu 1921–1956. *Národopisná revue* 3, s. 145–152.

Dvořáková, Eva – Navrátil, Ivo 1990: Předmluva. In: Štěpán, Luděk: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů 1*. Ústí nad Labem: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Pardubicích, s. 4–5.

- Fibich, Ondřej – Hájek, Pavel – Müller, Jan – Řandová, Ivana – Skalický, Karel – Štorková, Jana 2014: *Jakub Bursa a jihočeská venkovská architektura*. České Budějovice: NPÚ ve spolupráci s nakladatelstvím Ondřeje Fibicha.
- Ebel, Martin – Škabrada, Jiří 2014: *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech*. Praha: Argo.
- Letem českým světem*. 1898. Praha: Vilímek.
- Lukáš, Ludvík 1953: *Paměti města Ostrohu*. Ostroh: MNV v Ostrohu.
- Machalová, Tatiana (ed.) 2008: *Filosoficko-ekonomické myšlení brněnské normativní školy: k odkazu Václava Chytila a Vladimíra Vybra-la*. Brno: Masarykova univerzita.
- Martykánová, Marie 2000: Kulturní a výtvarný život. In: Rašticová, Blanka (ed.): *Uherský Ostroh*. Uherský Ostroh: Město Uherský Ostroh, s. 332–333.
- Minář, Ivan 2012: Projevy lidové zbožnosti ve štukové výzdobě venkovských staveb na Vysočině. *Český lid* 99, 1, s. 85–98.
- Rašticová, Blanka (ed.) 2000: *Uherský Ostroh*. Uherský Ostroh: Město Uherský Ostroh.
- Riedl, Dušan (ed.) 1997: *Architekt ing. Oskar Poříška (1897–1982)*. Brno: Obec architektů.
- Syrová, Zuzana – Syrový, Jiří 2008: Dílo stavitele Josefa Šuta v Uherském Ostrohu a okolí aneb průběh vlivů vysoké architektury do díla lokálního stavitele. In: Podrazilová Hausknechtová, Svatava: *Vesnická architektura 1. poloviny 20. století. Výzkum, dokumentace, ochrana*. Praha: Národní památkový ústav, s. 44–45.
- Syrová, Zuzana – Syrový, Jiří 2011: La brique crue moulée dans les pays historiques tchèques (Bohême et Moravie – Silésie). In: Chazelles, Claire-Anne de – Klein, Alain – Pousthomis, Nelly (eds.): *Les cultures constructives de la brique crue: Echanges transdisciplinaires sur les constructions en terre crue*; vol. 3. Gap: Editions de l'Espérou, s. 248–260.
- Štěpán, Luděk 1990: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů 1. Ústí nad Labem: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Pardubicích*.
- Štěpán, Luděk 1995: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů 2. Sídla, domy a zemědělské stavby*. Zámrsrk: Státní oblastní archiv.
- Válka, Miroslav 2014: Slohové ohlasy v lidové architektuře jako badatelský problém. In: Malach, Roman – Válka, Miroslav (eds.): *Vesnická stavební kultura*. Brno: Masarykova univerzita, s. 145–153.
- Žajdlík, Pavel 2001: *Ostrožská Lhota 1371–2001*. Ostrožská Lhota: Obecní úřad, s. 35.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- „I. vojenské (josefské) mapování - Morava, mapový list č.105.“ *Prezentace starých mapových děl z území Čech, Moravy a Slezska* [online] [cit. 30. 10. 2019]. Dostupné z: <http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=mo&map_list=m105>.
- „I. vojenské (josefské) mapování - Morava, mapový list č.106.“ *Prezentace starých mapových děl z území Čech, Moravy a Slezska* [online] [cit. 30. 10. 2019]. Dostupné z: <http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=mo&map_list=m106>.
- „Josef Schaniak ml.“ *Encyklopedie města Uherské Hradiště* [online] [cit. 30. 10. 2019]. Dostupné z: <https://encyklopedie.mesto-uh.cz/home-muh/?acc=profil_osobnosti&load=59>.
- „Výstava Stavitel Josef Šuta (1863–1941).“ *Syrová a Syrová, architekti. Blok (nejen) architektonické kanceláře* [online] [cit. 30. 10. 2019]. Dostupné z: <<http://blog.sy-sy.cz/index.php/vystava-stavitel-josef-suta-1863-1941/>>.

Summary

Architecture Memory of a Location: Uherský Ostroh and the Builder Josef Šuta

The text deals with the work by Josef Šuta (1863–1941), a project architect and building company owner, who designed more than 160 houses and 60 farm and technical buildings in the Uherský Ostroh area (south-eastern Moravia) from the late 19th century until the 1930s. Although only several buildings have survived to date, archival sources adequately present the supra-regional importance of this builder. While his layouts respected the operation of farmsteads and craftsmen's homesteads, he used Art-Nouveau elements to adorn the facades of those buildings already at the turn of the 19th and 20th centuries. In her study, the author summarizes, in terms of quality and quantity, Šuta's building activity, which lasted more than fifty years, completing this with the emic perspective of current owners, and searching for their relationship to the building heritage. The field research, lasting for several years, in combination with heuristic investigation in archives and with interviews with respondents confirmed the great inertia of folk culture's phenomena in everyday culture as well as the readiness to accept and fund aesthetic elements which seem to be superfluous from the perspective of functionality. In the conclusion, the author of the study states that the uniqueness of the location's building image is a very brittle value: it is not only historic buildings but also associated archives and photo-documents that are irretrievably disappearing.

Key words: Builder Josef Šuta; vernacular architecture in Moravia; architecture memory; photo-documentation; Uherský Ostroh.

POSTŘEHY Z OBNOVENÝCH HODŮ V BEDŘICHOVĚ NA BLANENSKU

Od sklonku minulého století sledujeme v činnosti různých zájmových uskupení a iniciativních osob trend revitalizace hodových slavností. V Bedřichově, nevelké obci nedaleko Lysic, se hodů ujal spolek Trojlístek založený v roce 2001, jenž si dal za cíl oživit společenský život během celého roku.¹ Zaměřuje se na všechny tři generace, tedy na děti a mládež, na dospělé i seniory, a odtud se odvinul i jeho název. Akcí Trojlístku v běhu roku je vskutku nemálo: ples, košť slivovice, dětský karneval, dětská drakiáda, mikulášská besídka, rozsvícení vánočního stromku (ve spolupráci s místními ženami a obecním úřadem), turnaj ve stolním tenise či celodenní letní výlet na kolech (*šlapanica*). Hody jsou ovšem podnikem největším a nejvýznamnějším, společenskou událostí celé obce s přesahem do okolí. Od počátku Trojlístek usiloval o obnovu hodové tradice v Bedřichově, s hody svou činnost v roce 2001 započal.

Na západní Moravě se k hodové slavnosti přidružuje lidové divadlo, jehož námětem je *souzení berana*. Z geografického pohledu se vyskytuje na české a moravské straně Českomoravské vysočiny, na Poličsku, Svitavsku, Žďársku a Novoměstsku a dále na Bystřicku a Tišnovsku, zasahuje na Boskovicko a Kunštátsko. V sousedství Bedřichova, v Černovicích, se hody s beranem těší nepřetržitému zájmu občanů. Soudíme, že hody tohoto typu se v minulosti usadily i v Bedřichově. Starší prameny k tomu nicméně nejsou k dispozici, a podobu hodů tak známe až z 50. a 60. let 20. století, kdy byly ještě živou součástí života lidí. V *Pamětní knize obce Bedřichova* stručně zmiňuje kronikář Emil Hřebíček (*1889) hodové zábavy a *stínání berana* k roku 1956. V té době je pořádaly různé organizace (podle pamětníků hlavně mládežníci) spolu s místními divadelníky, kteří vystupovali v hlavních rolích hry o beranovi. Hody jsou v pramenech zaznamenány ještě v roce 1964.²

S pomocí pamětníků a dochovaných fotografií se Pavlu Brachovi podařilo zjistit mnohé o hodech v Bedřichově ve třetí

čtvrtině 20. století.³ Hodové obyčeje se tehdy soustřeďovaly do jednoho dne, do hodové neděle: stárci si za doprovodu muzikantů zašli pro své stárkové, první stárkovský pár v čele průvodu vedl berana na stužkách, pak na místě pod májí proběhl ortel nad beranem a končilo se tancem. K večeru se zábava přesunula do hospody, kde byla podlaha posypána Iněnými semínky, „*aby to tanečnickům po podlaze lépe klouzalo*“. Jak ukazují fotografie, ve scénce *souzení berana* vystupoval vedle *soudce*, *žalobce* a *obhájce* také *policajt* a *kati* byli dva. Už jízda protagonistů hodového divadla po vsi vzbuzovala smích a nadšení; jednou jeli na starém voze taženém traktorem, jindy zapřáhli do vozu dvě krávy, což mělo nebývalé živou odezvu. *Ortely*, tedy promluvy hlavních aktérů scénky nad beranem, psal v těch letech Jan Otoupal (svého času předseda místního národního výboru), divadelník, organizátor hodů a hlavní postava v beránčím dramatu; jejich znění se bohužel nezachovalo.

V té době si bedřichovští hasiči každoročně připomínali konec masopustu *ostatkovou* zábavou s pochovávaním basy a obchůzkou masek; *vodila se maškara*.⁴ Po dlouhém útlumu došlo počátkem 80. let k obnově. *Vostatky* pořádali nejprve hasiči a poté bedřichovské ženy (sdružené v Českém svazu žen). Rovněž ochotnické divadlo, jehož počátky sahají do roku 1889, se těšilo v poválečné historii Bedřichova zájmu občanů a zmíněný kronikář sehraná představení pečlivě zaznamenal.

Přetržka v tradici hodů byla velká, více než třicet let. Téměř dvě generace občanů Bedřichova neslavily hody tradičním způsobem. Mladí ztratili zájem o účast v hodové veselici, došlo k zániku místního divadelnictví.⁵ Hlavní organizátoři a aktéři odcházeli z čela kulturního života a své zkušenosti mladším nepředali.

Obnovení bedřichovských hodů se ujali členové Trojlístku, parta mladých nadšenců. Jejich začátky nebyly snadné: „*Ty první byly nejnáročnější, nic jsme o tom nevěděli, nic jsme neměli, začínali*

Aktéři hodové scénky jedou na voze přes vesnici k máji. Bedřichov, kolem roku 1956. Archiv Pavla Bracha, autor neznámý

jsme od nuly – stavění máje, ortel, parket, kroje. Ale měli jsme velkou podporu od obce.“ (Ženatová 2012) Jak poznamenáno, minulost hodů se snažili zjistit od pamětníků a z dochovaných fotografií.⁶ Pro obnovu hledali spolupráci v okolních obcích: učitelka z Černovic pomohla mládeži při nácviu *Moravské besedy*, v Ostrově u Macochy opatřili kostýmy pro aktéry scény o beranovi. Podněty se hledaly také v živé hodové tradice v okolí, např. v Lomnici a Lomničce, studovala se videa se stavěním hodové máje i tančení besedy. Poznatky o tom, co patří k současným hodům, přicházely z různých zdrojů. Formovala se skupina aktérů hodového divadla. Změnila se doba slavnosti, původně říjnové (tzv. císařské) hody se přesunuly na časově vhodnější poslední srpnový víkend.

Na jednání Trojlístku je určen organizátor, který vybere stárky a stárkové. Z mladých patří ke spolku čtyři, ostatní svobodná mládež pochází z okolních vesnic, avšak místní mají přednost. Schází se pravidelně osm párů. Tolik je jich potřeba na *Moravskou besedu*, kterou mladí předvedou v závěru hodového programu. Z chlapců stárků je zvolen *hlavní stárek*, který řídí všechny aktivity, a z dívek *hlavní stárková*. Chlapci se postarají o hodovou máji (jezdí se pro ni do obecního lesa, staví se pomocí autojeřábu) a o technické vybavení areálu pro hodovou veselici, děvčata o výzdobu máje a prostoru pro tanec. Nechybí hlídání máje, jež je mládeži příležitostí k večerní zábavě při reprodukování hudbě a občerstvení na grilu.

Hodový areál u obecního úřadu, který vyznačuje máje jako symbol hodů, je vybaven tanečním parketem, přístřeškem pro muzikanty, řečnickou tribunou pro hlavní aktéry scény o beranovi a posezením pro návštěvníky. Před více než půlstoletím se hody odehrávaly jinde, zpravidla v místní části Chaloupky, kde se na volném prostranství stavěla (tehdy ručně) máje.

Novým prvkem hodů je účast stárků a stárkových na nedělní mši ve farním

Hlavní postavy ve scéně o souzení berana. Bedřichov, kolem roku 1956. Archiv Pavla Bracha, autor neznámý

Chasa s aktéry hodového divadla. Bedřichov 1964. Archiv Pavla Bracha, autor neznámý

Bedřichovská chasa v průvodu s muzikanty k máji. Hody 2017.
Foto Eva Večerková

Soudní stolice s katem a sluhou na cestě k máji. Hody 2017.
Foto Eva Večerková

kosteje sv. Mikuláše. Stárek pozve občany k máji, před chrámem se nabízejí koláče, které pro tu příležitost napekly matky stárkových.

Původní kroj v Bedřichově dávno zanikl. Stalo se obecně zvykem i v kraji hodů s beranem, že kroj k hodům patří. Podle pamětníků, a jak je zřejmé i z dochovaných fotografií, používaly dívky-stárkové kyjovské kroje z půjčovny, jejich partneri se strojili do černých kalhot a bílých košil, které jim dívky ozdobily vyšíváním prýmků, ale vystupovalo se i v civilním svátečním oblečení s rozmarýnovou vonicí na šatech. Po obnově hodů si bedřichovská chasa zpočátku půjčovala kroje z Černovic a v roce 2009 si dala ušít kroje vlastní, v jednoduché stylizaci tradičního lidového oděvu okraje Horácka. Z té doby jsou i nové kostýmy pro aktéry hodového divadla.

Předávání *hodového práva* chasa, které uděluje starosta obce, je dnes na Moravě častým jevem a zavádí se i tam, kde dříve nebylo známo. V Bedřichově má nově zavedené právo podobu soustružené hůlky. Stárek o ně žádá předepsanou formulí a starosta podobně odpovídá.⁷ Bedřichovská chasa tak dostává právo organizovat a řídit hodové aktivity.

Program bedřichovských hodů začíná v sobotu, kdy stárci a stárkové za doprovodu dechové hudby obcházejí vesnici a zvou její obyvatele na slavnost v neděli pod májí. Nabízejí koláče a přípitek slivovicí. V neděli odpoledne si stárci vyjdou pro své partnerky. Hlavní stárek si vyzvedne svoji stárkovou jako poslední. K máji přichází veselý a hlučný průvod stárků a stárkových s muzikou a s herci hodového divadla, kteří jedou na bryčce tažené koňmi; jeden z nich (*pardon*) jede na koni samostatně, jak velí tradice. Hlavním programem, k němuž se scházejí návštěvníci domácí i cizí, je *souzení berana*. Beran je uvázán u máje, po vsi se s ním nechodí. Po skončení *ortelu* nad beranem zatančí stárci a stárkové *Moravskou besedu*, po níž následuje tanec aktérů hodové scénky a všech přítomných návštěvníků

pod májí. Stárci a stárkové zvou na večerní hodovou zábavu a nabízejí lidem větvičku rozmarýnu.

Děj hry (obžaloba, odkazy a omilostnění „zločince“ berana), sled výstupů u máje a hlavní postavy (*žalobce/ortelista, kat, pardon*) a s tím i základní skladba slovesného vyjádření, mají v kraji hodů s beranem poměrně jednotný ráz, s řadou někde drobných, jinde významnějších zvláštností, což divadlu dodává místní ráz. Ten má i bedřichovská hra, byť se v ní už neusadil motiv odkazů.⁸ Úvod současné hry o beranovi patří soudci, který vítá přítomné a dává ve známost, co se bude dít, krátce se představují další aktéři vystupující v průběhu dění. Objevuje se i *pardon* a *žádá* o milost pro berana. *Soudce* ji však udělí až v závěru hry: *žádá* totiž nejprve listinu s podpisem, razítkem a pečeti. *Žalobce* se ujímá slova a seznamuje s jednotlivými delikty berana, zpracovanými ve veršovaných přiběžích, a požaduje trest. Slovně mu oponuje *obhájce*, který berana vyvíňuje ze spáchaných skutků. *Sluha* podává řečníkům alkoholické osvěžení. V závěru soudce komentuje beranovy přečiny a vynáší verdikt: za zmíněné přečiny odevzdává berana hodovému právu, *kat* ať *usekne mu hlavu*. Konečně přijíždí *pardon* s *glejtem* a beran je omilostněn. *Kat* jednání přihlíží a v závěru odpovídá podle tradice:

*Když nemůžu beranovi hlavu stít,
nemusím já katem být.*

*Zahrajte mi muzikanti sólo zvesela,
když na mě žádná práce nezbyla.*

Na znamení shodí svou katovskou kápi z hlavy.

Každý rok přináší život obyvatel Bedřichova různé události a příhody, které autor *ortelu*⁹ zpracuje do krátkých povídek a zveršuje. Obecně se jedná o nevhodné chování občanů, o nedbalost i zlý úmysl a původcem všech možných nezdarů a škod, které se v obci staly, je v hodové obžalobě beran, za nímž ovšem stojí konkrétní občané. Uvedme jednu z žertovných příhod, o neúspěchu občana s včelami:

Scénka souzení berana: soudce, žalobce a obhájce, kat s beranem. Hody 2017.
Foto Eva Večerková

Chasa roznáší rozmarýn, zve občany na večerní hodovou zábavu. Hody 2017.
Foto Eva Večerková

Pardon předává osvobozující listinu sluhovi. Hody 2017.
Foto Eva Večerková

Bedřichovská chasa tančí Moravskou besedu. Hody 2017.
Foto Eva Večerková

Žalobce:

*Beran ten má zálib dost.
Všechno zvládne, je to zkrátka kos.
Ve skleníku roste všechna zelenina,
na záhonech i cizokrajná bylina.
V palírně si poradí s každým plodem,
jen mu chybí včely s medem.
Připravil si novinu.
Začal chovat včely v komínu.
V úlu to zvládne každý začátečník,
ale v komínu jen zkušený brtník.
A již měl plán, jak v komíně
medovodem stáhne med do spíže.
Chyba nastala,
když plán chtěl zrealizovat,
včely ne a ne s ním spolupracovat.
Zahnlaly jej žihadly zpět!
Beran byl oteklý a celý se lek.
To měla přijít ještě rodina
a blížila se oslavy hodina.
Nezbylo, než hasiče volat
a nezbedný včely zpacifikovat.
Viním zde Berana, že rodinu ohrozil,
sám zdraví újmu způsobil.*

Obhájce skutky berana omlouvá a obrací v jeho prospěch:

*Beran se dře na zahradě jako pes
a k tomu zbloudilý roj mu
do komína vlez.
Nevěděl, chudák, co s ním má dělat,
nechtěl ten hmyz na med chovat.
Chtěl se zbavit nevíтанé návštěvy,
aby rodina neměla problémy.
Než hasiče volal,
sám roj zlikvidoval.
A že žihadel dostal víc než pět,
na to můžete vzít jed.
Proto nelze Berana
za tuto kauzu soudit,
a že nebezpečný roj zlikvidoval,
jenom chválit.
Beran včelař byl!
Sluho, něčeho bych se napil.*

(Hody 2014)

Lidová tradice se vyjevuje v časových vlnách zániku a obnovy a leckde jsme svědky tohoto procesu. Bedřichovské hody jsou příkladem snah po restaurování již pozapomenutého tradičního pro-

jevu, který posiluje kulturní identitu obce. Zdrojová základna se formovala z paměti lidí a obrazových dokladů, avšak v konstituování renovovaného projevu se uplatnily také vlastní přístupy organizátorů, prvky formující dnešní podobu hodů, ať už je to *Moravská beseda*, účast na nedělní bohoslužbě, zvaní na hodové zábavy, či potvrzování hodového práva, jímž bývá i jeho věcný symbol, jak to zaznamenáváme v širších regionálních souvislostech.¹⁰

Eva Večerková
(Brno)

Poznámky:

1. V roce 2014 vznikl dětský kroužek *Trojlistkáček*.
2. „Dále bylo dohodnuto pozvat 11. 10. 1964 zábavní podniky s dětskými houpačkami u příležitosti pořádání hodů se starými zvyky.“ SOKA Blansko, C 5 MNV Blansko, inv. č. 7. Zápis ze schůze rady MNV ze dne 21. 9. 1964.
3. p.b. [Pavel Brach] nedat.: „Bedřichovské krojované hody z 50. a 60. let.“ *Trojlistek* [online] [cit. 16. 9. 2019]. Dostupné z: <<http://ostrojlistek.webnode.cz/aktivita/hody/tradice-v-bedrichove/>>.
4. „Ostatková zábava bývá po dva dny, v pondělí odpoledne se vodí maškara. Členové pořádající korporace, většinou požárníci, obvykle obcházejí celou vesnici, aby pozvali všechny občany na večerní zábavu, a při té příležitosti chodí s nimi 10–15 masek kvůli zpestření.“ SOKA Blansko, MNV Bedřichov, C 5. Pamětní kniha obce Bedřichova (1922–1984), rok 1956.
5. V září 1964 požár zničil budovu hostince s kinem a jevištěm.
6. Srov. p.b. [Pavel Brach] nedat.: „Bedřichovské krojované hody z 50. a 60. let.“ *Trojlistek* [online] [cit. 16. 9. 2019]. Dostupné z: <<http://ostrojlistek.webnode.cz/aktivita/hody/tradice-v-bedrichove/>>; „Rozhovor: Ladislava Koutníková.“ *Trojlistek* [online] 12. 10. 2011 [cit. 14. 9. 2019]. Dostupné z: <<https://ostrojlistek.webnode.cz/news/rozhovor-ladka-koutnikova-janeckova/>>. Zakladatelkou a první předsedkyní Trojlistku je Ladislava Koutníková-Janečková, již patří také hlavní zásluha o obnovu hodů.
7. „Tímto žádám jménem stárků a stárkových o hodové právo. - Já vám hodové právo předávám a spravedlivý ortel nad beranem očekávám.“

8. Na ortely navazuje závěť, v níž beran odkazuje části svého těla místním lidem, a tato *odporoučení* mají své adresáty.
9. Od roku 2001 skládá *ortely* Antonín Brach.
10. Autorka děkuje Pavlu Brachovi, předsedovi Trojlistku, za pomoc při shromažďování informací.

Literatura a internetové zdroje:

- p.b. [Pavel Brach] nedat.: „Bedřichovské krojované hody z 50. a 60. let.“ *Trojlistek* [online] [cit. 16. 9. 2019]. Dostupné z: <[http://ostrojlistek.webnode/aktivita/hody/tradice-v-bedrichove/](http://ostrojlistek.webnode.cz/aktivita/hody/tradice-v-bedrichove/)>.
- Šmerda, Pavel 2014: Trojlistek v Bedřichově si dal za úkol, aby dědina žila celý rok. *5plus2 (Boskovicko)*, 29. 8.
- Ženatová, Marcela 2012: Trojlistek už oslavil jedenácté narozeniny. *Boskovicko*, 28. 2., s. 5.
- „Rozhovor: Ladislava Koutníková.“ *Trojlistek* [online] 12. 10. 2011 [cit. 14. 9. 2019]. Dostupné z: <<https://ostrojlistek.webnode.cz/news/rozhovor-ladka-koutnikova-janeckova/>>

OCHRANA KULTURNÍHO DĚDICTVÍ NA PŘÍKLADU VODNÍHO MLÝNA V BOHUSLAVICÍCH

V Bohuslavicích, městské části Kyjova (okr. Hodonín), se nachází vodní mlýn, čp. 170; 70 nebo 4070. Do roku 1980 byly Bohuslavice samostatnou obcí, ležící při výtoku řeky Kyjovky (Stupavky) ze Středomoravské vrchoviny. První zmínky o této obci jsou z roku 1131. Z dochovaných písemností je známo, že již ve 14. století se na tomto území nacházely kromě kostela, tvrze, rybníků, vinic, lesů a dvora také dva vodní mlýny. První dokumentované zmínky o mlýnech pocházejí zřejmě z roku 1371 (Hurt 1970a, 1970b; Heimrichová 2002: 35). Na mapě z roku 1420 jsou znázorněny dva vodní mlýny, na pozdější mapě z roku 1620 je již vodních mlýnů pět, včetně tzv. Kuchynkova mlýna, který je předmětem tohoto příspěvku. V Bohuslavicích, ve srovnání s okolními obcemi, je počet pěti vodních mlýnů ojedinělý (Hurt

1970a, 1970b). Poslední mlynáři z rodu Kuchynků provozovali mlýn od roku 1938, po druhé světové válce otevřeli také pilu. S dvouletou odstávkou let 1943–1945 byl mlýn v provozu až do definitivního ukončení výroby v roce 1951.¹

Usedlost vodního mlýna v Bohuslavicích tvoří patrový zděný mlýn a hospodářské objekty – stodola, chlévy a sklepy. Mlýn měl vodní náhon s výškou spádu hnacího proudu 2,5 m. Technologické vybavení mlýnice je tvořeno mladším, tzv. uměleckým složením továrního charakteru s pozůstatkem staršího, řemeslnicky vyrobeného obyčejného složení. Tuto masivní trámovou konstrukci mlýnské hranice pro dvě kamenná mlecí složení lze zhlédnout v přizemí mlýnice. Umělecké složení mlýna zahrnovalo část čistírenskou, mlecí a vysévací. Dotazník Mlynářského ústředí² z roku 1939 poskytuje informaci o tom, že se zde původně nacházely tři válcové mlecí stolice s rýhovanými válci na mletí pšenice i žita a jedna s porcelánovými válci na luštění krupice na mouky. Čistírenskou část mlýna dokumentuje zachovaná periodická loupáčka, válcový koukolník a stoklasový vysévač v podobě plechového žlabu s vylišovacími podélnými otvory a se šnekem v podobě dřevěné hřídele se spirálovým kartáčem. V nejvyšším patře mlýna se nachází vysévací zařízení (tzv. reforma), které sloužilo k čistění a třídění krupice podle specifické hmotnosti, neboť těžší krupice byla základem pro kvalitnější mouky. S reformou je propojena expanzní (větrová) komora s podomácku vyrobeným spirokapem, zařízením na principu filtračních pytlů k zajištění potřebné aspirace.

K důležitým doplňkovým provozům mlýna patřily pila a malá vodní elektrárna. V podstřeší turbínového domku se dochovala předlohová hřídel s plochou řemenicí a také kuželová ozubená kola pro přenos energie do pilnice, kde se nacházela jednolistová ležatá pila a pila okružní. Využití elektrické energie dokládají v turbínovém domku dva dochované betonové základy s napínacími kolejničkami. Větší nesl pomocný elektrický

Soubor České besedy Ivanovo Selo, Chorvatsko. Festival Mlýnské kolo 2018.
Foto Eva Abramuszkinová Pavlíková

Dětská dílna na dvoře Kuchynkova mlýna. Foto Eva Abramuszkinová Pavlíková 2019

motor o výkonu 15 koňských sil, menší napínal dynamo.³ Jeho provozování potvrzuje dochovaná elektrická rozvodná deska osazená voltmetrem.

Svaly zdejšího mlýna tvoří dvě kašnové Francisovy turbíny od Východočeských strojíren Mag, Max Glaser z Vrchlabí. Větší má hltnost 385 l/sek a při 350 ot/min. dává výkon 12 koňských sil. Menší při hltnosti 225 l/sek a 350 ot/min. zajišťuje výkon 7 koňských sil. Výkon turbín umožňoval vedle mletí, řezání dřeva a výroby elektrické energie také pohon zemědělských strojů, např. mlátičky a řezačky píce. Francisova turbína s elektrickým pohonem byla namontována v roce 1923 a původní vodní kolo se stalo sekundárním pohonem napájejícím turbínu pomocí dynamu. Vodní náhon je v současnosti zasypaný a do jeho prostor se rozšířil ovocný sad. Z vodního díla se dochovaly turbínová kašna, turbínový domek a odtokový kanál.

Zajímavým prvkem jsou dva litinové sloupy z poslední třetiny 19. století vynášející stropní trám, které nepřímo dokládají ekonomickou sílu mlýna. Další zajímavostí je vyskladňovací otvor v úrovni druhého nadzemního podlaží. Ten umožňoval spuštění pytlů s mlýnskými produkty na vůz přímo z úrovně manipulační podlahy, kde v rámci technologie skončily, a nebylo tak nutné jejich ruční přenášení do přízemí.⁴

Novodobá historie tohoto mlýna začíná v roce 2006, kdy byl částečně zpřístupněn veřejnosti. Jeho současní majitelé založili neziskovou organizaci, dnes zapsaný spolek, s názvem ART mlýn. Předmětem činnosti je zejména ochrana kulturního dědictví, rekonstrukce mlýna včetně badatelské a sběratelské činnosti, vzdělávací a kulturní aktivity, ale také zprostředkování těchto tradic dalším generacím. V prostorech mlýna se realizují vzdělávací, výtvarné, divadelní, hudební a jiné tvořivé aktivity (výstavy, výtvarné dílny, podpora dobrovolnictví).

Realizované projekty jsou zaměřené na zviditelnění tohoto historického objektu a využití možností pro spoluprá-

ci na místní až po mezinárodní úroveň. Na opravě tohoto objektu se v roce 2006 podílelo několik dobrovolníků z mnoha zemí (Francie, Jižní Korea, Mexiko, Rumunsko). Zahajovací výstava představila kolekci mezinárodních plakátů s názvem Evropská identita. Další výstavy byly zaměřené na regionální historii (*Staré Bohuslavice ve fotografiích, Příroda a lidé, Vzpomínky na školu, Historie kopané, Fašaňk v Těmicích*), na představení lidové zručnosti (*Háčkovaná krása, Adventní věnce a vánoční dekorace, Výstava betlémů, Stolařské nástroje*), výstavy obrazů (Vincenc Vrána, Wladimir Abramuszkin, Petr Petráš, Sylvie Vašinová) i na exotické kraje (*Fotografie Japonska, Keňa*). V prostorech mlýna byly také realizovány aktivity oslovující jak děti, tak dospělé (*Dětské odpoledne, Divadelní odpoledne, Vítání jara, Na Štěpána není pána, Mikulášské odpoledne, Jarní úlet*). Ojedinelou akcí byl divadelní projekt *Mašíruju na Francúza*, který zpracovával legendy a pověsti z Bohuslavic do divadelní podoby. Ve spolupráci se spolkem „V karanténě“ proběhly divadelní dílny, ve kterých se obyvatelé Bohuslavic i ostatní zájemci stali herci tohoto divadelního představení. Prostor využívají studenti základních a středních škol pro tematické školní výlety, studenti Ústavu nábytku a designu Lesnické a dřevařské fakulty Mendelovy univerzity v Brně zde realizovali několik Land Artových výstav (*Second Life, Bauhaus*) a vytvořili dřevěný model mlýna s původním vybavením. Mezi další pravidelné akce patřil divadelní festival *Mezi smrky*, který volně pokračuje od roku 2017 festivalem *Oslava dávných časů*.

V roce 2013 zde vznikla expozice o historii mlýna v kontextu širších historických událostí a legend spolu s interaktivní expozicí historie praní a vážení doplněnou dobovými artefakty. Byla vydána dvojjazyčná publikace *Legendy zapomenutého mlýna* obsahující nejrůznější pověsti spjaté s tímto místem (např. o Napoleonovi, který se možná ve mlýně zastavil po cestě na slavkovské bojiště). Další prací mapující místní historii je

knih *Mezi tvrzí a hradem – po stopách historie Bohuslavic* autora Jana Pavlíka.

Důležitou aktivitou bohuslavického mlýna se stal také interaktivní folklorní festival *Historické dny – Mlýnské kolo*, jehož 13. ročník se konal letos v létě. Ve spolupráci s Pavlem Petrželou z Vracova jsou zde prezentovány autorské pořady zaměřené na osobnosti moravského folklorního hnutí, jejichž dílo je představováno publiku ve spolupráci s hostujícími soubory z okolí, ale také zahraničí. V posledních letech se oblíbenými hosty stali členové české komunity z Chorvatska (oblast Daruvar, Ivanovo Selo), kteří tímto způsobem prezentují své obdivuhodně zachované české tradice a dávají možnost navázání kontaktů mezi lidmi. Konají se zde tvořivé dílny pro děti i dospělé, kteří například melou osivo na ručním kamenném mlýnku, vyrábějí ruční papír nebo obdivují řemeslníky (např. kováře) či repliku vodního kola na nádvoří mlýna. Festival je typický neformálním prostředím a komunikací účinkujících a publika, kteří jsou zde v přibližně stejném počtu (celkem cca 200 lidí). Návštěvníkům je

tak nabízena unikátní možnost být přímo v centru dění. Festival je zahájen udělením titulu Čestného mlynáře lidem, kteří podporují nejrůznějším způsobem aktivitu na ART mlýně. Jejich jména jsou zveřejněna na dřevěné destičce vedle mlýnského kola.

Zmíněné činnosti podporují udržení povědomí o mlynářské tradici, prezentují dobu, kdy mlýn pravděpodobně vznikl, události významné pro toto období, rozšiřují vědomosti návštěvníků, podporují lokální identitu a spolupráci, přinášejí motivaci pro další rozvoj. Místní občané, návštěvníci, děti, školáci nebo místní spolky spoluvytvářejí novou kulturní tradici a pomáhají budovat vztah k místu. Ve mlýnech se lidé setkávali se společným cílem a v duchu této zvyklosti pokračuje i bohuslavský ART mlýn. Nabízí možnosti potkat se s historií v mnoha podobách a odnést si zážitek, který připomene nejen tradici mlynářství, ale také mnohé další znalosti, dovednosti a hodnoty našich předků.

*Eva Abramuszkinová Pavlíková
(Mendelova univerzita v Brně)*

Kuchynkův mlýn v Bohuslavicích. Foto Eva Abramuszkinová Pavlíková 2019

Poznámky:

1. Interview s A. Grünwaldovou (roz. Kuchynkovou) ze dne 10. 7. 2010. Archiv ART mlýn, z.s.
2. Dotazník k zápisu do mlynářského rejstříku. 10. 7. 1939. Archiv ART mlýn, z.s.
3. V Dotazníku Mlynářského ústředí se uvádí „jedno dynamo 1/4Ks [!] na 120 Volt pro osvětlení mlýna“.
4. Interview s R. Urbánkem ze dne 12. 8. 2018. Interní záznamy v archivu ART mlýn, z.s.

Literatura:

- Heimrichová, Ljuba 2002: *Bohuslavice u Kyjova*. Tišnov: SURSUM.
- Hurt, Rudolf, 1970a: Politická mapa k roku 1420 – Správní a hospodářské poměry. In: Hurt, Rudolf a kol.: *Kyjovsko*. Brno: Musejní spolek v Brně; Hodonín: Okresní muzeum v Hodoníně (Příloha – volné strany).
- Hurt, Rudolf, 1970b: Politická mapa k roku 1620 – Správní a hospodářské poměry. In: Hurt, Rudolf a kol.: *Kyjovsko*. Brno: Musejní spolek v Brně; Hodonín: Okresní muzeum v Hodoníně (Příloha – volné strany).

STÉ VÝROČÍ ÚMRTÍ JOSEFA KLVANI (1857–1919)

Lze jen těžko dodat něco zcela nového k osobnosti, která je v etnografii více než celé jedno století připomínána a jejíž dílo je v mnohém stále platné a dodnes citované. Tedy stručné opakování: Josef Klvaňa se narodil v roce 1857 českým rodičům, kteří přechodně přebývali ve Vídni a kteří se záhy usadili v Lipníku nad Bečvou. Středoškolská studia absolvoval Klvaňa v Olomouci na českém gymnáziu, vysoškoškolská v Praze na Filozofické fakultě utrakvistické univerzity. Pedagogickou kariéru středoškolského profesora zahájil nejprve na gymnáziu v Kroměříži (1882–1884), pokračoval v Uherském Hradišti (od 1884), a konečně nejdéle působil v Kyjově (1898–1919), přičemž opakovaně, ale neúspěšně usiloval o působení na univerzitě v Praze či na technice v Brně. Dráze středoškolského pedagoga se věnoval s plným nasazením,

o čemž svědčí veskrze kladné vzpomínky mnoha jeho žáků, kteří později zastávali významné posty v české vědě, kultuře či diplomacii a kteří byli s Klvaňou v písemném kontaktu a Klvaňu navštěvovali během pobytů v Luhačovicích. Vedle své pedagogické profese však dokázal Klvaňa ještě zaujmout mimořádně významnou a vpravdě zakladatelskou roli hned ve dvou, navíc diametrálně odlišných vědních oborech – v etnografii a v mineralogii, resp. geologii. Profesně vrchovatou měrou naplněná a i v soukromém životě šťastná léta prožil Josef Klvaňa především v Uherském Hradišti (1884–1898), kde jako pedagog českého gymnázia a později školský inspektor pro hodonínský okres měl dostatek času na národopisné i mineralogické činnosti po kraji, z nichž potom vytěžil materiál ke svým zásadním studiím. Počátky své národopisné práce zachytil ve svých vzpomínkách: „Přišed [na gymnázium] do Hradiště, převzal jsem i kreslení. A tak dostal jsem se poněmhu k prohlížení lidového ornamentu a nakonec ke studování nosiče těchto prací lidových – kroje lidového, ano, i lidu samé-

Portrét Josefa Klvani. Foto ateliér Rafael Brno, 1910. Fotoarchiv EÚ MZM.

ho. Tehdy právě zanikal starý kroj slovácký, lidé, kteří ho nosili ještě v letech dvacátých a třicátých 19. století, poněmhu vymírali. A proto s takovou pietou zaznamenával jsem jejich sdělení, která brzy rozšířila se nejen na Slovácko, ale i na Hanou, Záhoří, Valašsko a Laško. **Tak stal jsem se ethnografem.**¹

Když bylo v roce 1957 připomínáno sté výročí narození Josefa Klvani, bylo tak učiněno ve velkém stylu, který byl vlastní hlavnímu iniciátorovi Ludvíku Kunzovi – vzpomínkové večery s přednáškami se konaly v osmi moravských městech, kde Klvaňa působil nebo s nimiž byl jinak významně spjat, dvě výstavy byly zorganizovány v Brně a v Kyjově a Klvaňovi byl také věnován celý kyjovský Slovácký rok. Množství zpráv v denním tisku a rozhlase nebylo možné ani evidovat.

V roce 2019 bylo sto let Klvaňova úmrtí připomenuto úplnou edicí Klvaňova životopisného rukopisu (čtivého a informativně bohatého vhledu do počátků formování vědeckého národopisu u nás) a dvěma výstavami, které představily především Klvaňovy fotografie, tedy to, co se z Klvaňova badatelského odkazu dnes jeví nejen jako nepominutelné, ale opravdu nesmrtelné.² Příznačně také právě letos se v soukromém archivu objevila jedna dosud neznámá a nepublikovaná fotografie Josefa Klvani (viz literatura).

Stálou expozici (jaké se např. dostalo Františku Bartošovi ve Zlíně) Josef Klvaňa nemá, ačkoliv materiálu písemného i trojrozměrného je více než dostatek hned v několika paměťových institucích a jistě i v soukromých archivech. Letošní Klvaňovo výročí neměli důvod připomenout si ani v Lipníku nad Bečvou, kde strávil svá dětská léta a kam se po celý život vracel, ani ve folklorních souborech Lipenského Záhoří, jimž Klvaňovy fotografie posloužily jako jeden z mála relevantních zdrojů obnovy zaniklého kroje.

Klvaňův odborný záběr byl široký – pro etnografii objevil některá zásadní ikonografická díla, zabýval se kraslicemi, vinohradnictvím, okrajově i folklorem, ale čelné místo v dějinách oboru zaují-

má především v bádání o lidovém oděvu. Geografický přehled založený na návratném terénním výzkumu, komparace se slovenským i balkánským materiálem a hluboké znalosti historických souvislostí vývoje oděvu dotáhl k materiálové syntéze takového rozsahu a dosahu, že je dosud osou pro studia lidového oděvu na Moravě a i po stu letech zůstává odrazovým můstkem pro další vědecké analýzy i teorie. Významná byla i Klvaňova organizační činnost (měl zásadní podíl na zajištění slovácké části *Národopisné výstavy československé v Praze 1895*) a popularizace národopisu ve společenských časopisech.

V komplexnosti badatelské práce byl Josef Klvaňa ojedinělým zjevem – vědeckou práci spojil s vědeckou fotografií, lidový oděv východní a jihovýchodní Moravy utřídil a přehledně klasifikoval, vizuálně fixoval zásadní etapu jeho vývoje a uložením v institucionální sbírce tak uchoval pro budoucnost.

*Helena Beránková
(Etnografický ústav MZM)*

Poznámky:

1. Srov. Etnografický ústav MZM, sbírka archiválií, fond Klvaňa. *Z mých prací národopisných*. Sděluje Jos. Klvaňa. Nedat.
2. *Krojové eldorádo. Národopisné fotografie Josefa Klvaňa*. Kurátorky Helena Beránková a Marta Kondrová. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 7. 3. – 30. 6. 2019; *Josef Klvaňa. Výstava k 100. výročí úmrtí*. Kurátorka Michaela Zálešáková. Vlastivědné muzeum Kyjov, pobočka Masarykova muzea v Hodoníně. 15. 8. – 10. 11. 2019.

Literatura:

- Beránková, Helena (ed.) 2018: *Josef Klvaňa: Náčrtky mého životopisu. Paměti a fotografie*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Doskočil, Leoš 2019: *Objevena neznámá fotografie J. Klvaňa*. *Malovaný kraj* 55, č. 6, 2019 (in press).
- Kotík, Vladimír – Hynek, Miloš 1992: *Josef Klvaňa. Vzpomínka ke 135. výročí narození*. Kyjov: Klvaňovo gymnázium. (Zde zatím nejúplnější bibliografie Klvaňových národopisných, přírodopisných a školských děl i prací o něm samotném.)

Pohlednice adresovaná Františku Kretzovi do Uherského Hradiště:

(v Athénách dne 16. VIII. 903 / Milý příteli a přátelé z apatěky! / Srdečně Vás pozdravuju. Potím se hledám staré Gřeky a piju víno, do něhož patří dáti / borovičku. Slunce hřeje jak blázen a průměrná teplota jest 29° C. Váš Klvaňa)

Záhorské typy starodávné. [Svatebčané ze záhorské svatby předváděné na národopisné výstavě v Dřevohosticích.] Foto: Josef Klvaňa, 23. 7. 1893. Fotoarchiv EÚ MZM.

VŽDYCKY JSEM TOUŽIL PO EXOTICE A PO CESTOVÁNÍ: ROZHOVOR S JUBILANTEM VÁCLAVEM HUBINGEREM

V letošním roce završil významné životní jubileum Václav Hubinger (* 14. 10. 1949 Praha), jeden z mnoha oborových kolegů, který se v průběhu svého života nepohyboval jen v akademických kruzích, ale působil též ve státní správě. V jeho případě se jednalo o diplomatické služby. Přestože se akademické dráze v průběhu svého bohatého života vzdalil, vídávám ho na schůzích České asociace pro sociální antropologii a při dalších příležitostech, které jsou spojeny s akademickým světem. Zájem o obor projevil též při nedávných diskusích o časopisu Cargo. Vzhledem k tomu, že v 80. a 90. letech 20. století přispěl k mnoha oborovým inovacím a řada jeho aktivit se výrazně dotkla tuzemské i světové etnologie a antropologie, je jistě na místě mu nejen vzdát hold a popřát mu mnoho dobrého do dalších let, ale též se s ním na chvíli zastavit a zeptat se ho, jak svoji kariéru a dění kolem sebe vnímá současnými očima zkušeného muže a jak se dívá na aktivity, které obor v současné době reprezentují. Je mi velkou ctí, že jsem takový rozhovor s Václavem Hubingerem mohl uskutečnit.¹

***

Ve svém dosavadním životě ses věnoval celé řadě povolání a profesí. Já jsem Tě vždy vnímal především jako etnologa a sociálního antropologa. Proč sis vybral právě tento studijní obor? Pokud si dobře vzpomínám, studoval jsi etnografii a folkloristiku a indonésistiku, je to tak?

Vždycky jsem toužil po exotice a po cestování. Velký vliv na mne měly především knihy A. V. Friče, ale nejvíc jsem toužil po Tichomoří. Hlásil jsem se tedy na kombinaci národopis – archeologie. Národopis jsem zvládl, ale neprošel jsem u Buchvaldka a Slámy z archeologie. V posrpnovém zoufalství mě před

nástupem na vojnu zachránily dodatečně vypsané studijní obory. Byl jsem přijat na kombinaci hindština – indonéština, kam jsem se hlásil ze dvou důvodů. Věřil jsem, že je indonéština snadný jazyk (to byl omyl) a že na tak bizarní kombinaci nebude velká konkurence. V tom jsem se nespletl a byl jsem přijat.

Během prvního semestru jsem na hindštině nabral neuvěřitelnou ztrátu sedmi lekcí, a tak jsem si došel k Antonínu Robkovi (příjímačky jsem dělal u něj), jestli bych si nemohl změnit kombinaci. Následně jsem tedy přestoupil z hindštiny na národopis, i když mě dr. Smékal přemlouval, ať to nedělám: „Já vím, že se kluci začínají učit až od třetího ročníku!“ Jak jsem se sám na sobě přesvědčil, měl pravdu. (Po mnoha letech jsme se pak sešli na jednom pracovišti – on jako velvyslanec v Indii a já jako nová posila Ministerstva zahraničních věcí.)

Začal jsem studium v roce 1968 a končil jsem 1974. Přidal jsem si jeden rok, protože jsem ve druhém ročníku odmítl skládat zkoušku z latiny. Naparili nám ji dodatečně a spolu s Andym Lassem a Jiřím Polišenským jsme protestovali. Andyho vyhnali v roce 1973 z republiky, tedy vyhnali jeho rodiče, ale

on šel rád s nimi z toho marastu, kterým jsme se tu pak brodili ještě dvacet let. My s Jirkou jsme si rok zopakovali. Byl to super rok – měl jsem jen latinu, ostatní zkoušky jsem měl za jedna, takže jsem je opakovat nemusel. S výjimkou tělocviku. Netuším, proč to tak bylo. Takže jsem rok hrál fotbal na Hagiboru, latinu jsem složil v zimním semestru a celý rok jsem brigádníčil jako nakladač na letišti. Ještě jsem si potom přidal rok navíc vojenské přípravy. Byli jsme s Robkem asi na týden ve Varšavě, ti chytřejší se vrátili dřív a zkoušky v Motole složili. Mně se zase víc líbilo v Polsku, takže jsem nepřišel a propadl jsem z vojny. Na studijním jsem byl docela známou postavou.

Co tě na studiích zaujalo, co pro Tebe bylo přínosné. Nepamatuji si, že bys říkal, že jsi vyjel na nějakou stáž. Jak jsi již zmínil, setkal ses na studiích s později známým americkým antropologem Andrew Lassem.

Co na to říct? Musím odpověď rozdělit na dvě části, každá se týká jednoho z mých oborů. Na etnografii (tedy národopise, jak se to tehdy jmenovalo) jsme byli ztracený ročník. Tehdy jsme to tak nepocítovali, ale po mnoha letech mi to řekl A. Robek. Prý věděli, že s námi po stávkách a demonstracích stejně nic nebude, tak nás nechali projít studiem bez nějaké extra péče. Robek sám si nepřál na katedře žádné problémy, a tak nás vlastně svým způsobem kryl před dotěrnými pátrači po kontrarevolučních živlech. S Andym jsme se seznámili na přednáškách Jaroslava Markla. Neviděl jsem ho pak hromadu let, až mi koncem roku 1989 zavolał a bylo to, jako kdybychom se viděli včera.

Indonésistika byla něco jiného. Také to byl můj hlavní obor. Svého času jsem byl u nás první indonésista s titulem PhDr. a CSc. Původně nás začalo osm, ale brzy jsme zbyli jen čtyři. Docela dobře jsme se znali a studium nás bavilo. Navíc to byl obor se silným podílem indologie, se zaměřením na malajský svět a islám. Něco úplně jiného, než bylo zaměření

národopisu. Ale čest výjimkám: tam zase byli Jaroslav Markl, Soňa Švecová, Josef Wolf a hlavně – aspoň pro mě a mé dva nejbližší soupeřníky – profesor Karel Dvořák. Jeho přednášky byly fantastické, skvěle připravené, milovali jsme jeho „exkurzy“ a obdivovali jeho vzdělanost. Pro mě je dodnes měřítkem toho, jak má vypadat profesor. Jeden čas se mě pokoušel získat pro textologické bádání, ale já měl jiné cíle a příležitosti jsem pohrdl. Takže abych to shrnul – přínosem byl jednoznačně Dvořák a kamarádství s Andym a s Jirkou Polišenským. Všechno ostatní, kromě dvou nebo tří dalších kolegů studentů, bylo pro mě v podstatě okolností. Asi je to vůči ostatním kolegům nespravedlivé, ale já to tak prožíval.

Pokud jde o stáže, tak jsem opravdu na žádnou nevyjel. Nic takového totiž neexistovalo. Měli jsme jen povinnou letní muzejní praxi. Jeden rok jsem ji strávil v Domažlicích. To bylo fajn, měl jsem v nedalekých Havlovicích tetu, a protože jsem měl velkou volnost (v muzeu moje přítomnost nikoho nezajímala), hezky jsem si procestoval Chodsko. Druhou praxi jsem měl v Rožnově. Kromě ředitele, který nás (byli jsme tam tři) neustále upozorňoval, že „práce muzejníka není lízání medu“, mi utkvěl v paměti skvělý chlap Joža Ország Vranecský. Nebudu sdělovat detaily, ale byla to s ním jízda.

Nevím, zda to bylo Tvoje první povolání, ale do Ústavu pro etnografii a folkloristiku (dnes Etnologický ústav AV ČR) jsi přišel z tehdejšího Encyklopedického institutu ČSAV. Jaké byly Tvé možnosti výběru povolání po vysoké škole a proč volba, kterou jsi uskutečnil?

To by bylo na hodně dlouhé povídání. Tehdejší realita se od té dnešní liší, i když mám pocit, že se v duchu leninské poučky o spirále historického vývoje blížíme tam, kde už jsme jednou byli. Utěšuje mě, že to snad tentokrát bude fraška a ne tragédie. K věci: oba moji rodiče patřili k zavrženým bývalým strážníkům, proměněným v třídní nepřátele.

Sám jsem také neudělal nic pro to, aby mě nový režim akceptoval, a podle toho vypadala moje kariéra. Hned po promoci jsem se oženil (jsme spolu dodnes) a začal jsem hledat místo. Chtěl jsem se věnovat mimoevropským kulturám, a tak jsem vyrazil k Náprstkům. Předcházela tomu etuda s šéfkou katedry Asie a Afriky, která se mě zeptala, jestli bych k ní nechtěl nastoupit jako asistent. To bych býval chtěl, jenže když zjistila, že nejsem v KSČ, tak bylo po asistentství. Když mě pak tamtéž chtěli v roce 1990, odmítl jsem zase já. Ne z důvodů politických, ale veskrze osobních.

U Náprstků jsme se dohodli, že půjdu na vojnu a pak nastoupím do nově budované expozice asijských kultur v Liběchově. Požádal jsem o dřívější nástup do armády a v září 1975 jsem narukoval do Týniště nad Orlicí. Přeskočím rok, který byl sice bohatý na zážitky, ale s prací a profesí to nesouvisí. Nastoupil jsem k Náprstkům, expozice se ještě pořád budovala a já strávil téměř půl roku ve společnosti Josefa Kanderta a jeho kolegů. Přiznám se, že nejradši jsem měl Ericha Herolda, sarkastického a neobvykle vzdělaného indologa a afrikanistu. Začátkem roku 1977 jsme se s manželkou přesunuli na Liběchov, ale na podzim, kdy se nám narodila dcera, jsem byl zase nezaměstnaný. Nikdo nás nevyháněl, ale poměry v muzeu nám připadaly tak hrozné, že jsme to prostě odmítli dál snášet. Nikde mě ale nechtěli, občas se podřekli, někde mi to řekli na rovinu, ale práce aspoň se blížící tomu, co jsem vystudoval, nebyla. Ani referentem kolotočů a lunaparků jsem nemohl být, nesměl jsem prodávat do Indonésie naftové motory, fotbalová federace mě nechtěla jako tlumočnicka na zájezd do Indonésie...

Měli jsme dítě, neměli jsme byt, já neměl práci, situace dost překerní. Vysvobodil mě kolega orientalista, který mi v Encyklopedickém institutu sjednal práci na tři měsíce. Zůstal jsem tam dvanáct let. „Encyklopedák“ byl něco neuvěřitelného. Ředitel (archeolog a historik) udělal politickou kariéru, ale nebyl to žádný

primitiv. Obklopil se lidmi, kteří neměli jinou možnost slušného zaměstnání po své havárii po prověrkách 1969–1970. Práce byla zajímavá, bavila mě, kolegové a kolegyně byli většinou zajímaví a na stejné vlně, byla to taková normalizační rezervace. Když se pak v 80. letech situace trochu uvolnila, chtěl jsem si udělat kandidaturu a výhledově se pokusit o vědecké místo. Byl jsem přijat do aspirantury, mým školitelem se stal Stanislav Brouček a já se vrátil mezi etnografy.

Tvoje angažmá v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV je spojeno se Stanislavem Broučkem a Slovníkem etnických procesů. Nastoupil jsi někdy ve druhé polovině 80. let. Pamatují si to dobře?

Ne tak docela. Nastoupil jsem na jaře 1989. Standa Brouček mi ukázal, kde budu sedět, a já po pár dnech zjistil, že sedím na židli, která patřila Vladimíru Karbusickému. Pobavilo mě to, on totiž byl strýc mé manželky. K tomu druhé manželka mého strýce byla taky vědeckou pracovnící stejného ústavu, než ji v 50. letech zavřeli za „napomáhání k útěku do zahraničí“ svému snoubenci. Odseděla si skoro patnáct let. To místo mi asi bylo souzeno.

Co říkáš projektu Slovníku etnických procesů dnes? Jak se díváš na teorii etnosu, etnicity a na problematiku lidu, menšin a krajanů dnes? Víš, že právě etnicitu a lid jsi v textech dost diskutoval. Šlo by krátce charakterizovat, v čem se Tvůj pohled na věc změnil a v čem zůstal konstantní?

Na to nedokážu odpovědět. Tehdy mě to téma pohlcovalo, bavilo mě to, miloval jsem debaty třeba s Jiřím Kořalkou, moc jsem si vážil kavalírského usmíření s Ladislavem Holým, ale to je všechno pryč. Žádným způsobem jsem se k tématu nevrátil, nesledoval jsem je a dá se říci, že jsem už všechno zapomněl. Určitě bych pozměnil některé své názory a postoje (býval jsem někdy zbytečně radikální), ale to je dnes irelevantní.

Tvoje působení v Ústavu pro etnografii a folkloristiku 90. let mám spojené především s Tvou schopností propojit ho do mezinárodního dění. Skvělé bylo Tvé působení v EASA a já dodnes přednáším studentům o památné konferenci EASA v Praze v roce 1992, kam se sjely světové osobnosti antropologie jako Adam Kuper, Eduardo Archetti, Ladislav Holý, Ernest Gellner či Ulf Hannerz. Jak se Ti povedlo takovýto počín zrealizovat? Ještě významnější bylo v té době snad už jen zřízení pražské koleje Středoevropské univerzity G. Sorosem.

Díky za chválu. Ještě bych přidal Erika Wolfa a jeho manželku Sydel Silvermanovou. Asi se to moc neví, ale on měl k Československu velice blízký vztah, i když tu žil jen krátce. Rád vzpomínal na prázdniny u strýčka v Liberci.

Když jsem nastoupil do ÚEF, zjistil jsem, že jsem získal přístup k literatuře a časopisům, které bych tam nečekal. Vedle Havlových her například *Anthropology Today*. Někdy v září nebo v říjnu 1989 se v ní objevilo oznámení o založení EASA. Tak jsem si sedl a napsal jsem krátký dopis, v němž jsem Kirsten Hasstrupové, mé pozdější kámošce, vysvětlil, že bych rád byl členem, ale že jak jistě chápe, mohu s EASA spolupracovat jedi- ně korespondenčně a bez naděje, že bych kdy mohl zaplatit členský příspěvek. K mému překvapení mi odpověděla, že jsem přijat za člena a že se třeba někdy uvidíme. Udělalo mi to velkou radost, ale zůstal jsem v klidu. Pak se děly věci u nás i jinde, otevřely se hranice a já dostal v lednu 1990 pozvánku na první konferenci EASA v Coimbre. S tím, že s sebou mám vzít jednoho studenta a až přijedeme, tak nám proplatí cestu i pobyt.

Nikdo si nedokáže představit, jak mi v tu chvíli bylo. Mám z toho husí kůže ještě teď. Akceptovala mě naprosta oborová elita, bylo to něco, o čem jsem do té doby fakt nemohl ani snít. V srpnu jsem vyrazil do Coimby. Vlakem, v němž jsme se sešli se slovenskou partou. Studentem (navrhli ho kolegové z katedry) byl Petr Lozo-

viuk. Byl jsem poprvé západně od našich hranic a neskutečně jsem to prožíval.

Konference byla v podstatě standardní, jenže já to neměl s čím porovnávat, takže mi připadala naprosto úžasná. Všichni byli neuvěřitelně přátelští, přivětliví, vstřícní, už to nikdy znovu nezažiju, tím jsem si jistý. No a ke všemu tam byl Ernest (Arnošt) Gellner. On byl ten rarách, který se mě zeptal, proč neuděláme příští konferenci v Praze. Když potom na závěrečném zasedání Thomas H. Eriksen prohlásil, že „kolegové z východní Evropy byli po celou dobu konference dosti nenápadní“, zvedl jsem ruku a byv vyvolán jsem navrhl, aby se příští konference EASA konala v Praze. Měl jsem aplaus jako filmová hvězda.

Po konferenci jsme s Petrem jeli na pár dní do Lisabonu. Měli jsme skutečně hodně hluboko do kapsy, a tak jsme spali pod širákem, na pobřeží Atlantiku v městečku Cascais. To bylo v roce 1990. V roce 1996 mne na stejné místo dovezl řidič služebním autem jako velvyslance České republiky. Nikdy nevíte, co vám budoucnost přinese.

Zpátky k EASA. Byl jsem zvolen do výkonného výboru a díky tomu jsem se seznámil prakticky s každým, kdo v oboru něco znamenal. S mnoha jsem se spřátelil, což přispělo i k úspěchu pražské konference. Ta byla pro mě dost drsná. Zůstal jsem totiž na přípravě úplně sám a nebyť pomoci šesti studentů, tak z toho bylo kontinentální fiasko.

Moji antropologickou kariéru to ale dost nakoplo. Později, už jako ministerský úředník, jsem ještě na pozvání M. Herzfelda napsal článek o modernitě a antropologii, z něhož on pak vyrobil kapitolu ve své *Anthropology*. Měsíc jsem „řediteloval“ v Paříži na EHESS, sice jako orientalista, ale s A. Bensou jsme vymysleli česko-francouzské semináře, které pak běžely na FF UK a v Cefresu. Byl jsem dva měsíce v Kentu, měl jsem přednášky v Londýně (SOAS), v Kodani, v Zurichu a Basileji, v Leidenu, ani si to už všechno nepamatuju. Jezdil jsem po konferencích, letních školách, přednášel jsem

na třech fakultách UK (vždycky na konci školního roku jsem dostal děkovný dopis od děkana, plat nebyl žádný) a na Středoevropské univerzitě, byl jsem zástupcem ředitele ÚEF, byl jsem u vzniku Střediska humanitních studií, prostě jízda jak na toboganu.

S Ústavem pro etnografii a folkloristiku ses v 90. letech rozloučil a odešel na Ministerstvo zahraničních věcí. Kdy to přesně bylo? Jakou nabídku jsi dostal a jak vypadala Tvoje další profesní kariéra?

Odešel jsem v roce 1993. Měl jsem pocit, že začínám žít v příslovečné věži ze slonoviny, ale asi jsem spíš byl vyhořelý, jenom jsem to nevěděl. Měl jsem zájem nabídku z FF UK od Františka Vrhele a navíc v ústavu probíhala nevim už kolikátá v podstatě vynucená reorganizace. Nechal jsem se propustit a po prázdninách jsem nastoupil na fakultě. Do roka a do dne jsem byl zase bez zaměstnání. Neumím říct, do jaké míry byl problém ve mně a do jaké v ostatních pracovnících katedry, ale prostě jsem cítil, že to nejde. Dorazily mě ale přijímačky – masakr nevíniček. Víc než šedesát adeptů a jen asi deset jich mohlo být přijato. Ty nejchytřejší i nejhoupější poznáš hned, ale ti ostatní jsou tak vyrovnaní, že se nedá spravedlivě rozhodovat. Už jsem to nechtěl nikdy zažít.

Koncem roku 1990 jsem se přihlásil do konkurzu na MZV. Jenomže pak jsem v únoru 1991 odjel na dva měsíce na univerzitu do Kentu a konkurz se konal až v dubnu. Sice jsem hladce prošel, ale rozhodl jsem se na MZV nenastoupit. Měl jsem po anglické zkušenosti pocit, že nic jiného než akademická dráha mě už v životě zajímat nebude. Ale jak jsem řekl, z Akademie jsem odešel a na FF UK se mi nelíbilo. Nevěděl jsem, co dál, ale měl jsem štěstí. Jedna osoba, s níž jsem mluvil o tom, že hledám nové místo, pracovala na MZV. Šel jsem se tedy představit jednomu z náměstků, a jelikož výsledky konkurzu byly stále ještě platné, byl jsem v říjnu 1994 přijat do jeho kabi-

netu jako tajemník. Ve skutečnosti jsem byl něco jako poradce, což mi umožnilo seznámit se s chodem ministerstva z politické i praktické, byrokratické stránky.

Byla jiná doba a na MZV pracovalo hodně nových lidí, často z akademické sféry. Jeden z nich byl ředitelem asijského odboru a ani ne po půl roce mi nabídl místo velvyslance v Thajsku. Musel jsem to tehdy odmítnout z docela vážných důvodů, ale nelituju toho. Měl jsem z té nabídky velký respekt a skutečně nevím, jak bych si byl vedl. Po čase mi tentýž ředitel nabídl výjezd do Vietnamu. Souhlasil jsem a začal se připravovat do Hanoje. To bylo v listopadu 1995. O rok později jsem byl už dva měsíce velvyslancem v Portugalsku. To se na MZV stává.

Po návratu do Prahy v roce 2000 jsem se stal ředitelem asijského odboru. Z důvodů, které už nejsou relevantní, jsem se po necelých dvou letech úspěšně pokusil o výjezd do Nairobi, odkud mě po čtrnácti měsících přeložili do Brazílie. Tam jsme prožili pět neobyčejně zajímavých let. Na závěr jsem obdržel řád Velký kříž Rio Branco, kterého si skutečně moc vážím. O to víc, že jsem to vůbec nečekal. V roce 2008 jsem se v Praze stal ředitelem odboru analýz a politického plánování. Bylo to mimořádně zajímavé místo, které mělo i řadu aspektů akademických. Vydržel jsem tam dva roky a pak jsem odjel do Turecka. Jeden kolega to komentoval slovy: „Ty střídáš kontinenty jako jinej ženský.“ V Turecku jsem byl bez dvou měsíců pět let. V Ankaře se mezi diplomaty říká „not a single boring day in Ankara“ a je to pravda. Po návratu jsem odmítl nabídku pokračovat jinde v zahraničí i zajímavý post v Praze a začátkem roku 2015 jsem odešel do důchodu. Dodnes jsem toho nelitoval ani vteřinu.

Rozvinulo Tě tvoje působení na MZV i jako etnologa? Snažil ses svoje působení v diplomatických službách využít i pro odborné poznání?

Zpočátku jsem se pokoušel kombinovat akademické zájmy s prací na úra-

dě, ale nešlo to dost dobře dohromady. Mám pocit, že mi etnografické a orientalistické školení pomohlo, ale spíš v oblasti kontaktů, přístupu k lidem a určitě i k pochopení reality v té či oné zemi. Jakožto etnolog či antropolog jsem zůstal na té úrovni, kde jsem byl v polovině 90. let. Poznal jsem to ve chvíli, kdy jsem se po návratu pokoušel zase etablovat v akademickém světě. Nebylo to moc příjemné poznání, ale už jsem se s tím smířil.

V Portugalsku jsme bydleli asi dvě minuty od J. Piny Cabrala, toho asi znáš z EASA. Uspořádali jsme česko-portugalský antropologický seminář za účasti lidí z FF UK, ale na dohodnuté reciproční pokračování v Praze už nedošlo. V Keni jsem poznal jednoho keňského kolegu, ale ten se brzy odstěhoval do USA. V Brazílii jsem měl kamaráda – antropologa Gustava L. Ribeira, který mne seznámil s mnoha dalšími. Nezapomenu na přednášku J. Piny Cabrala (dělal tehdy v Brazílii výzkum), při níž musel Gustavo brazilským studentům tlumočit Joãovu přednášku – evropské portugalské vůbec nerozuměli.

Čím se zabýváš nyní? Jaké odborné či jiné plány máš? Píšeš ještě? Chtěl jsi také malovat, pokud si vzpomínám.

Mám privilegium, že mohu dělat jen to, co chci a nemusím dělat, co nechci. Založil jsem si blog na www.aktualne.cz a začal jsem do něj psát. Po nějaké době mě pozvala ke spolupráci redakce www.forum24.cz. Už několikrát rok pro ně píšu zahraničněpolitické komentáře. Mám naprostou svobodu výběru a zpracování témat. Kromě toho mi od návratu do Prahy vyšly dvě „non-fiction“ knížky. Mám samozřejmě nějaké plány, vlastně projekty, z nichž jednomu se věnuju poměrně intenzivně. Co z toho nakonec bude, to nevím. Proto ani nebudu říkat, o co konkrétně jde. A ano, vrátil jsem se k malování – po téměř padesáti letech. Dokonce chodím na kurz kresby, protože ta je základ a mně nikdy moc nešla. Baví mě to, ale umělec už ze mě nebude.

Co bys popřál české etnologii a antropologii Ty? Co jí chybí a kde bys viděl její silnější stránky?

Co já asi můžu popřát české etnologii a antropologii? Jsem rád, že je, protože jsem začínal v době, kdy nebyla, a moc jsem se snažil, aby byla. Takže ať je a ať ji ti, kdo se jí věnují, dělají rádi. Ať si neříkají „to je dobrý“, protože tak zůstanou jen v českém rybníce a nikdy nic nedokážou. Jak jsem měl možnost poznat za posledních pět let českou antropologickou komunitu, tak je v ní pár opravdu slibných osobností. Hodně štěstí a hodně skvělých nápadů!

***

Děkuji za rozhovor. Přeji hodně zdraví a naplnění všech plánů.

*Zdeněk Uherek
(Etnologický ústav AV ČR)*

Poznámky:

1. Rozhovor vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

Výběrová bibliografie V. Hubingera:

Knihy

- Národy celého světa*. Praha: Mladá fronta, 1985 (s F. Honzákem a J. Polišenským).
Zebra na zabítí. Kapitoly o Jižní Africe pro Středoevropany. Praha: Czechopress, 1994.
Lidojedství. Praha: Public History, 1996.
Encyklopedie diplomacie. Praha: Libri, 2006.
Špion čtyř králů. Praha: Epoque, 2014.
Diplomatické theatrum mundi. Praha: Epoque, 2017.

Ediční práce

- Antologie francouzských společenských věd. Antropologie, sociologie, historie*. (= Cahiers du CeFReS ; no. 8). Praha: CeFReS, 1995 (spolueditor).
Grasping the Changing World: Anthropological Concepts in a Postmodern Era. London – New York: Routledge, 1996 (editor).
Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I–III. Praha: Mladá fronta, 2007 (spolueditor).

Studie, články, kapitoly v knihách

- Britská koloniální expanze na Sumatře 1685–1824. *Nový Orient* 33, 1978, č. 1, s. 19–21.
- Rané kultury a osídlení jihovýchodní Asie. *Zprávy Čs. společnosti orientalistické* 26, 1985, s. 181–193.
- Vietnamské národnostní menšiny. *Zprávy Čs. společnosti orientalistické* 26, 1985, s. 194–199.
- Etnos a etnická skupina. *Český lid* 75, 1988, č. 1, s. 42–50.
- K obecným otázkám etnicity. In: *Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku* 3. Praha: ÚEF ČSAV, 1989, s. 51–59.
- Definice a užití termínu „lid“ v etnografii. *Český lid* 75, 1990, č. 1, s. 40–47.
- Svět za plotem. *Český lid* 78, 1991, č. 1, s. 1–12.
- Základní pojmy etnické teorie. *Český lid* 78, 1991, č. 4, s. 237–257 (s S. Broučkem, J. Cveklm, T. Grulichem, J. Kořalkou, Z. Uherkem a I. Vasiljevem).
- Češství v diskusi aneb Jak se vidíme a jak nás vidí. *Český lid* 79, 1992, č. 3, s. 255–265.
- Experiencing Nationalism: A Central European case. *Folk* 34, 1992, s. 145–159.
- Asijský výrobní způsob v kontextu jihovýchodní Asie. *Český lid* 79, 1992 (suplement), s. 403–419.
- The creation of Indonesian national identity. In: *Prague Occasional Papers in Ethnology I*. Praha: ÚEF ČSAV, 1992, s. 1–35.
- The present: a bridge between the past and the future. In: Hubinger, Václav (ed.): *Grasping the Changing World: Anthropological Concepts in a Postmodern Era*. London–New York: Routledge, 1996, s. 17–34.
- Czech and Slovak Republics. In: Rogers, Susan C. – Wilson, Thomas M. – McDonogh, Gary W. (eds.): *European Anthropologies: A Guide to the Profession*. Volume I, Ethnography, Ethnology, and Social/Cultural Anthropology. Arlington: American Anthropological Association, 1996, s. 12–13 (s A. Lasseem).
- Anthropology and Modernity. *International Social Science Journal* 154, 1997 (December), s. 527–536.
- Anthropologie a modernost. *Český lid* 85, 1998, č. 2, s. 97–113 (upravená a rozšířená verze článku *Anthropology and Modernity* – viz výše).
- Premítání vysloužilého ovocnáře. *Český lid* 92, 2005, č. 1, s. 72–85.
- Anthropologie ve službách státu? Adaptace oboru na měnící se podmínky. In: Lukešo-

vá, Anna (ed.): *Způsoby přizpůsobování. Role adaptace ve vývoji (nejen) lidského druhu. Sborník abstraktů a příspěvků z 16. Výjezdního interdisciplinárního semináře v Nečtinech 19.–22. ledna 2015*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015, s. 63–77.

Překlady

- Geertz, Clifford: *Interpretace kultur*. (Orig. Interpretation of Cultures.) Praha: Slon, 2000 (spolupřekladatel).
- Kuper, Adam: Smrt Pieta Retiefa. (Orig. The Death of Piet Retief.) *Český lid* 82, 1995, č. 2, s. 113–125.
- Archetti, Eduardo P.: Morálka a fotbal v Argentině. (Orig. The Moralities of Argentinian Football.) *Český lid* 82, 1995, č. 2, s. 127–144.
- Wróblewski, Piotr: Česká menšina v Polsku: Proměny významu češství v Zelówě. (Poznámky z výzkumu.) *Český lid* 83, 1996, č. 1, s. 33–38.
- Šnirelman, Viktor A.: Etnogeneze jakožto etnopolitika aneb Proč se Sověti tolik věnovali etnogenetickým studiím. (Orig. Ethnogenesis as Ethnopolitics, or why the Soviets were so devoted to ethnogenetic studies.) *Český lid* 84, 1997, č. 1, s. 39–57.

ŽIVOTNÍ JUBILEUM HELENY NOSKOVÉ

K pozdravu a přání k sedmdesátinám etnologky a historičky Heleny Noskové by se hodil podtitul „Souznění s národnostními menšinami“, který výstižně charakterizuje osobnost jubilantky. Odpovídá to celoživotnímu badatelskému zaměření PhDr. Heleny Noskové, CSc., což se odvíjí i od jejího rodinného zázemí. Narodila se 4. 11. 1949 do národnostně smíšené slovensko-české rodiny v Praze, její otec byl původem z Košic a působil jako podnikový právník na Slovensku. Zde také jubilantka prožila svá školní léta: základní školu absolvovala v Púchově a v Rajeckých Teplicích, maturovala v Žilině. Po středoškolských studiích odešla do Prahy, kde na Filozofické fakultě UK vystudovala obory etnografie a historie, i když jejím původním záměrem – pod vlivem učitelů, původem ruských „bílých“ meziválečných emigrantů, kteří působili na žilinské SVVŠ – bylo studium rusistiky.¹ Po ukončení vysokoškolského studia se s vlastní rodinou trvale usídlila v pražském prostředí.

S vysokoškolským studiem Heleny Noskové v Praze v letech 1967–1972 se spojovaly časté návraty na Slovensko. To ji vedlo také k volbě tématu diplomové práce, kterým se stalo lidové stavitelství v Rajecké dolině. Po ukončení studia se sice materiální kultuře dále nevěnovala, ale zásluhou vedoucí diplomové práce Soni Švecové ji nadále provázel zájem o slovenská témata. Do zaměstnání však nastoupila v roce 1973 povinně na umístěnku do Okresního muzea v Lounech. Měla ale ambice rozšiřovat si odbornou průpravu, proto v roce 1976 využila možnost nastoupit do tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (ÚEF, dnes Etnologický ústav AV ČR) v Praze, kde absolvovala interní vědeckou aspiranturu. Po jejím završení zůstala v ústavu do roku 1990 na pozici vědecké pracovnice. Od té doby se osobně známe a při každém setkání jsem obdivoval pracovní zánění, jímž vždy oplývala.

Helena Nosková se v ÚEF od počátku věnovala studiu duchovní kultury Slováků v České republice a problematice osídlo-

vání českého pohraničí po druhé světové válce. Svě terénní i archivní výzkumy zaměřila zejména na slovenské reemigranty ze Sedmihradského Rudohoří v Rumunsku, ale také na slovenské přesídlence z Maďarska a Bulharska a z bývalé Jugoslávie. Vedle toho se věnovala také procesu poválečného usídlování volyňských Čechů ze Sovětského svazu v českých zemích apod. Poznatky z výzkumů zpracovala v samostatných knižních publikacích *Návrat volyňských Čechů. Naděje a skutečnost let 1945–1954* (1999), *O původu Slováků v Čechách* (2001), *Pražské ozvěny. Minulost a současnost Slováků v českých zemích* (2014) nebo v kapitolách v řadě kolektivních monografií a v několika desítkách studií (viz výběrová bibliografie na konci příspěvku).

Rok 1990 znamenal pro jubilatku budování nové institucionální badatelské základny v rámci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Přijala výzvu zřídit v ústavu oddělení Studia Slovaca, následně oddělení židovských, národnostních a menšinových studií a posléze také Centrum pro dějiny menšin (v současnosti je vedoucí Pracovní skupiny pro dějiny menšin). Z pohledu novodobé historie a etnologie to vyžadovalo připravit koncepční východiska studia česko-slovenských vztahů, studia migrací obyvatelstva, formování národnostně menšinových společenství, menšinové politiky ve vnitrostátních i zahraničních souvislostech, problematice mezikulturního dialogu či kulturního pluralismu. Pro Helenu Noskovou je příznačné, že šíře záběru studia staví na řešení akademických projektů, ať už domácích, nebo v participaci na mezinárodní úrovni. Týká se to akademické spolupráce s institucemi na Slovensku, v Polsku, Institutem slavjanovedenia Ruské akademie věd v Moskvě, akademickými institucemi v pobaltských republikách a na Ukrajině.

Významnou součástí odborné práce Heleny Noskové je editorská činnost ať už samostatně, nebo ve spolupráci s dalšími badateli. Mezi tématy, kterým

věnuje pozornost, dominují otázky vývoje migrace menšin, proměny charakteru migrací od vzniku Československa a etablování se národnostně menšinových společenství v českých zemích, zvláště proces reemigrace Slováků v rámci osídlování českého pohraničí po druhé světové válce po vysídlení německého obyvatelstva. Z etnologického hlediska se soustřeďuje na studium procesu uchovávání kulturních tradic původního domova slovenských přesídlenců, otázky identity národnostních menšin a také integrace nových menšin – cizinců ve střední Evropě.

Vedle vědecké práce v akademické instituci se jubilatka věnuje rovněž pedagogické činnosti. Na Fakultě humanitních studií UK zajišťovala blokový kurz o osobnostech kulturní antropologie, byla garantem výběrových přednášek k úvodu do kulturní antropologie pro studenty Pedagogické fakulty UK a Husitské bohoslovecké fakulty UK při Středisku pro lidská práva UK, přednáší v kurzech pro doškolování učitelů v rámci Krajských pedagogických center apod. Kromě toho působí v odborných grémích pro záležitosti národnostních menšin veřejné správy, konkrétně na Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR či Magistrátu hl. m. Prahy.

K výše uvedenému je třeba současně dodat, že jednou z priorit činnosti Heleny Noskové je aktivní účast na spolkovém životě příslušníků slovenské národnostní menšiny. O její angažovanosti ve prospěch slovenské menšiny svědčí skutečnost, že obohatila spolkovou organizační strukturu Slováků v ČR v roce 2004 o Dokumentační a muzejní středisko slovenské národnostní menšiny v Praze (DOMUS), které založila z vlastní iniciativy a úspěšně ho řídí jako předsedkyně. Cílem organizace je budovat dokumentační fondy o vývoji menšinového života Slováků po rozdělení Československa po roce 1993. Tato spolková instituce patří k předním slovenským organizacím v ČR, pravidelně pořádá výstavy, přednáškové a vý-

chovně vzdělávací akce s důrazem na slovensko-české historické souvislosti. Prestižní akci Dokumentačního střediska jsou tak každoroční tzv. Pražské mezinárodní konference slovenských středoškolařů a jejich hostů, kterých se zúčastňují studenti odborných škol a gymnázií ze Slovenska i z České republiky. V roce 2018 šlo např. o téma „Slovensko v Československu. K 100. výročí vzniku Československa“. Publikování výstupů z těchto konferencí zajišťuje pak Dokumentační a muzejní středisko. Studentské práce jsou publikovány v měsíčníku *Listy Slováků a Čechů, kteří chcú o sebe vedieť viac*,² který vydává DOMUS ve spolupráci s Klubem slovenské kultury a Slovensko-českou společností. Šéfredaktorkou časopisu je také Helena Nosková.

Přejeme jubilatce pevné zdraví, pohodu v práci i v osobním životě a vyslovujeme přání do dalších let, aby jí nadále provázel entuziasmus ve vědecké práci a měla dostatek tvůrčích sil, jež věnuje rozvoji slovenských menšinových aktivit.

Andrej Sulitka
(Etnologický ústav AV ČR)

Poznámky:

1. V roce 1967 byla sice přijata na studijní obor dějepis – ruština, ale v roce 1969 došlo k proměně katedry ruského jazyka a tato studijní kombinace byla zrušena. Helena Nosková zmiňuje své motivace ke studiu ruského jazyka, vztahu k ruské literatuře a ruským tradicím v příspěvku *Festivity a každodennost ruských „bílých“ emigrantů v pražském exilu v prolínání historie a vzpomínek. Národopisná revue* 28, 2018, s. 49–61.
2. Slovenský menšinový časopis *Listy* vznikl v roce 1993 v souvislosti s konstituováním slovenské národnostní menšiny po rozdělení Československa. Oslovuje nejen příslušníky slovenské menšiny v Česku, ale i širší čtenářskou veřejnost. Vydávání časopisu je finančně podporováno v rámci dotačního programu Ministerstva kultury ČR se zaměřením na podporu vydávání periodického tisku národnostních menšin.

Výběrová bibliografie prací H. Noskové
Knihy

Návrat volyňských Čechů. Naděje a skutečnost let 1945–1954. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.

Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska v letech 1945–1954. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2000 (s J. Váchovou).

O původu Slováků v Čechách. Praha: Trilabit, 2001.

Česká republika pro cizince. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003 (s M. Polišenskou).

Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010 (s E. Tošovskou).

Pražské ozvěny. Minulost a současnost Slováků v českých zemích. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2014.

Kolektivní monografie

K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005 (s kol. autorů).

Orlicko – region v pohraničí. Brno: Ústav Geoniky AV ČR, 2009 (s A. Vaisharem, D. Čermákem, P. Dvořákem, J. Stachovou, E. Tošovskou, Z. Vajdovou, J. Zapletalovou).

National Minorities, Identity, Education. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011 (s P. Bednaříkem a kol.).

Identita národnostních menšin a integrace cizinců střední a východní Evropy ve dvaceti letech svobody. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011 (s P. Bednaříkem a kol.).

Paměť – Národ – Menšiny – Marginalizace – Identity I / Memory – Nation – Minorities – Marginalisation, Identities I. (= Urbánní studie, sv. 7). Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2014 (s P. Bednaříkem a B. Soukupovou).

Kapitoly v kolektivních monografiích

Volynští Češi v poválečném Československu. In: Hájek, J., Kocian, J., Zítka, M. (eds.): *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta.* Praha: Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, 2006, s. 475–492.

Pohraniční regiony v letech kolektivizace zemědělství. The Czech border region of the period of collectivisation. In: Vajdová, Z.

(ed.): *Místní společenství Orlicka.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009, s. 19–37.

Postavení národnostních menšin v Lotyšsku, Estonsku a Litvě. In: Petráš, R., Petrův, H., Scheu, H. Ch. (eds.): *Menšiny a právo v České republice.* Praha: Auditorium, 2009, s. 411–418.

Národnostní menšiny a pohraničí v procesu tzv. sovětizace. In: Soukupová, B., Salner, P., Ludvíková, M. (eds.): *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě.* Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, s. 36–54.

Kulturní pluralismus a interkulturalismus: Na příkladu národností v České republice (Československu). In: Bittnerová, D., Moravcová, M. (eds.): *Etnické komunity – vyjednávání pozice v majoritě.* Praha: Fakulta humanitních studií UK, edice AGORA, sv. 8, 2012, s. 128–147.

Sovětský pohled na Československou cestu k Únoru. Retrospektiva roku 1949 a zkušenosti s migrací. In: Kocian, J., Devátá, M. (eds.): *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické moci a proměny společnosti.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2013, s. 153–164.

Osídlenci na Tachovsku a rok 1953. In: *Náše měna je pevná. Plzeň a měnová reforma 1953.* Plzeň: viaCentrum s.r.o., 2013, s. 128–154.

Národnostní menšiny v Československu a Lotyšsku. In: Štoll P. a kol.: *Zkušenosti a vztahy. Lotyšská a česká společnost ve 20. století.* Praha: Univerzita Karlova, 2013, s. 83–94.

Rok 1953 a regiony v pohraničí. In: Petráš, J., Svoboda, L. (eds.): *Osm let po válce. Československo v roce 1953.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, s. 450–459.

Slavjanské nacionalnyje menšinstva v Českoj respublikje: ruskie, ukrajinci, poljaki i moravskije chorvati. In: *Nacionalnyje menšinstva v stranach centralnoj i jugo-vostočnoj Evropy: istoričeski opit i sovremennoe položenije.* Moskva: Izdatel'skij centr Instituta slavjanovedenija Russkoj akademii nauk, 2014, s. 405–421.

Identity, memory, marginality, educational system, and education in borderland regions. The example of Králicko and Jesenícko regions. In: Bednařík, P., Nosková, H., Soukupová, B.: *Paměť – Národ – Menšiny – Marginalizace – Identity I (Memory – Nation – Minorities – Marginalisation, Ident-*

ties II. Urbánní studie, sv. 7. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2014, s. 78–92.

Každodennost národností podle sovětského vzoru. In: Petráš, J., Svoboda, L. (eds.): *Jaro '68 a nástup normalizace. Československo v letech 1968–1971.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 378–389.

Slovaks, Slovak National Minority and Slovak Language in Selected Localities in the Czech Republic. In: Šutaj, Š., Heldáková, L., Regináčová, N., (eds.): *Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries.* Prešov: Univerzum, 2017, s. 139–166 (s E. Zajíčkovou).

Migrace v Československu pod tlakem politické moci v archívních pramenech. In: Bednařík, P., Nosková, H., Maršálek, Z. (eds.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2018, s. 219–243.

Národnosti v Československu v letech 1972–1977. In: Petráš, J., Svoboda, L. (eds.): *Bezčasí. Československo v letech 1972–1977.* Praha: 2018, Ústav pro studium totalitních režimů, s. 358–366.

Krievu emigrācija čehu zemēs 20. un 21. gad-simtā. In: Pazuhina, N., Štolls, P., Šuva-jevs, I. (eds.): *Bezvarīgo vara. Masariks, Patočka, Havels.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018, s. 57–66.

Ediční práce

Sborník studií k národnostní politice Československa (1945–1954). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001.

Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010 (s P. Bednaříkem).

Regiony v pohraničí. (Případové studie vybraných periferních regionů jednotlivých úseků českého pohraničí). Brno: Ústav Geoniky AV ČR, 2011 (s A. Vaisharem, P. Dvořákem, V. Hubačíkovou, E. Novákovou, J. Zapletalovou).

Paměť – Národ – Menšiny – Marginalizace – Identity I. Urbánní studie, sv. 6. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2013 (s B. Soukupovou, P. Bednaříkem).

Národnostní menšiny v Československu a rok 1989. Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010 (s P. Bednaříkem). *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2018 (s P. Bednaříkem a Z. Maršálkem).

Články a studie v odborných časopisech a sbornících

- Slováci zo Sedmohradského rudohoria v západných Čechách. In: *Slováci v zahraničí 17. Teória a výskum*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 87–97.
- Slovenskí reemigranti z Maďarska v novoosídlenom pohraničí. In: *Slováci v zahraničí 17. Teória a výskum*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 33–43.
- Slováci zo Sedmohradského rudohoria presídlení do západných Čech a ich kalendárny zvykoslovný cyklus. In: *Slováci v zahraničí, 18–19. Teória a výskum*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 36–49.
- Minority v minoritách. *Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace*, 3, 1999, s. 78–119.
- Sociální migrace minorit jako pramen ke studiu soudobých dějin Československa. In: *Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě*. Opava: Slezský ústav SZM, 1999, s. 42–52.
- Od národních menšin ke kulturním minoritám. In: *Sborník z mezinárodní konference Formování multikulturních společností v České republice a v zemích střední Evropy*. Opava: Slezský ústav SZM, 2000, s. 65–78.
- Slovenská menšina a její osobnosti v Praze v průřezu staletí. In: *Praha a osobnosti národnostních menšin*. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin na území hl. m. Prahy, 2000, s. 74–89.
- Češi na Slovensku. K metodice výskumu a jeho stavu v současnosti. In: *Sborník z mezinárodní konference Češi na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 43–55.
- Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie v letech 1945–1954. In: *Emigrace z českých zemí*. Mladá Boleslav: Duopress, 2001, s. 95–123.
- Slováci z Maďarska v národnostní politice Československa let 1945–1954. In: *Sborník studií k národnostní politice Československa (1945–1954)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001 s. 51–99.
- Slováci z Maďarska v národnostní politice Československa let 1945–1954. In: *Sborník studií k národnostní politice Československa (1945–1954)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001 s. 51–99.
- Kalendářní obyčej v životě rudohorských Slováků v regionech západních Čech. In: *Sborník Chebského muzea*. Cheb: Muzeum Cheb, 2001, s. 72–91.

- Totalitarismus a tolerance vůči národnostním menšinám a současnost v České republice. In: *Národní identita ve střední Evropě na prahu 3. tisíciletí*. Opava: Slezský ústav SZM, 2002, s. 112–121.
- Maďari a České země – sousedé, nepřátelé, spojenci. In: *Kapitoly z multikulturní tolerance. Člověk a jeho práva*. Sv. 17. Praha: Evropské informační středisko UK a Středisko výchovy k lidským právům, 2002, s. 114–127.
- Slováci a vzdelávanie v slovenskom jazyku v ČR. In: *Slovenská republika a zahraniční Slováci 2002*. Bratislava: Generálny sekretariát pre zahraničných Slovákov a Svetové združenie Slovákov v zahraničí, 2003, s. 155–164.
- Slováci z Rumunska v politice KSČ v letech 1945–1954. In: *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*. Brno: Nakladatelství Prieus v Brně, 2003, s. 76–95.
- Z nedávné historie menšinového školstva v Praze. In: *Politika Prahy a dalších měst ve vztahu k národnostním menšinám*. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin, 2004, s. 78–88.
- The Hungarian minority in Czechoslovakia, and the Slovak one in Hungary: A solution of participation. In: *National policy in the countries of the former Soviet bloc. 1944–1948. 20th Century in Documents and Research*. Moscow: Nauka, 2004, s. 285–310.
- Migrace ve XX. století. Od tolerance k intoleranci. Od intolerance k toleranci. In: Šrajterová, O. (ed.): *Migrace – tolerance – integrace. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané 5.–6. října 2004*. Opava: Slezský ústav SZM a Informační kancelář RE v Praze, 2004, s. 102–107.
- Maďari v České republice ve 20. a 21. století. In: Bittnerová, D., Moravcová, M. a kol.: *Kdo jsem a kam patřím? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*. Praha: Sofis, 2005, s. 99–116.
- Národnostní menšiny a politika komunistické moci v Československu v letech 1948–1989. In: *K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989*. Sborník studií. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, s. 76–86.
- Národnostní menšiny a migrace po roce 1945 na příkladu Čechů, Poláků a Slováků. In: *Historie, Historice. 12. Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis*

219/2005. *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské Univerzity*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005, s. 127–138.

- Totalitární stát a politika komunistické moci vůči národnostním menšinám v letech 1948–1989. In: Budil, I. (ed.): *Totalitarismus. Interdisciplinární pohled*. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, 2005, s. 91–101.
- Migrace, národní stát a národnostní menšiny v poválečném Československu. In: Kokošková, Z., Kocian, J., Kokoška, S. (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha: Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, s. 225–234.
- Slováci a slovenská menšina v České republice. In: Peškova, M. (ed.): *Slovanské národy dnes*. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o., 2006, s. 104–129.
- Lotyština kontra ruština. Etnopolitické tlaky v Lotyšsku. In: *Kapitoly z multikulturní tolerance IV*. Praha: Evropské informační středisko UK a Středisko výchovy k lidským právům, 2006, s. 85–94.
- Rozvojové zájmy území Orlicka ve světle regionální a environmentální politiky. In: *Přírodní vědy. Folia geographica* 10, roč. XLV. Prešov: Prešovská univerzita, 2006, s. 532–539 (s A. Vaisharem).
- Volyňští Češi v poválečném Československu. In: Hájek, J., Kocian, J., Zítka M. (eds.): *Fragments dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha: Historický ústav AV ČR a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 475–492.
- Proměny českého pohraničí v letech 1945–1950. In: Vajdová, Z. (ed): *Aktéři rozvoje regionu Orlicko. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, s. 14–28.
- National Minorities in the Czech Republic After the 1989 “Velvet Revolution”. *Vestník Instituta Kennana v Rossii* 18, 2010, s. 100–107.
- Proměny dědy Mráze. In: Kocian, J., Otáhal, M., Vaněk, M. (eds.): *Historie prožití minulosti. K šedesátinám Oldřicha Tůmy*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií FSV UK, 2010, s. 201–212.
- Slovak national minority in the Czech republic. In: *Ethnicity. Ethnic minorities and migrants*. Institute of Philosophy and Sociology (University of Latvia), 2/7, 2012, s. 4–15.

Slovenčina a jej podoby v regiónoch Čech a Moravy. In: Pekarovičová, J., Hargašová, Z. (eds.): *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 111–119 (s L. Jiráskovou).

Slovak national minority in the Czech Republic. *Ethnicity* 7, 2014 (Riga), s. 4–16.

National minorities in the Czech borderland under the pressure of economic changes and sovietization in the second half on the 20th century (Using the example of the former district of Vejprty). In: *Ethnicity. Ethnic Identities an National State*. Institute of Philosophy and Sociology (University of Latvia), 1/10, 2014, s. 61–74.

Z historie pokusů o vzdělávání slovenských dětí v ČR ve slovenštině. Slovenština a Slovensko v pražských mezinárodních konferencích středoškoláků. In: *Děti a mládež národnostních menšin. 16. setkání národnostních menšin. Sborník příspěvků z konference konané v Praze 10. listopadu 2016*. Praha: Magistrát hlavního města Prahy a Dům národnostních menšin, o.p.s., 2017, s. 53–68.

Ruská bílá emigrace – nový prvek v národnostně pestrém Československu. In: *Kak zaroždalas russjaja Praga. Materialy meždunarodnogo Kruglogo stola. Praga, 26. ijunja 2017 g.* Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2017, s. 128–139.

Slováci v českých zemích. In: Březina, V., Hloušková, K., Slabotínský, R. (eds.): *Historik skutečně mohutný. K životnímu jubileu Jiřího Pernese*. Brno: Ústav pro studium totalitních režimů, Univerzita J. E. Purkyně, B&P Publishing, 2018, s. 145–161.

Festivity a každodennost ruských „bílých“ emigrantů v pražském exilu v prolínání historie a vzpomínek. *Národopisná revue* 28, 2018, s. 49–61.

ZA EVOU URBACHOVOU (1924–2019)

Dne 13. října 2019 zemřela ve věku devadesáti pěti let etnografka PhDr. Eva Urbachová, bývalá dlouholetá pracovnice vsetínského muzea. Pocházela z Brna (*2. 9. 1924), kde strávila dětství a na filozofické fakultě vystudovala český jazyk s francouzštinou (1945–1949) a národopis u Antonína Václavíka (1947–1951).

Ještě jako studentka začala v roce 1949 pracovat pod vedením Ludvíka Kunze v Etnografickém oddělení Moravského zemského muzea, kde dostala na starosti sbírku lidového textilu, což vymezilo jedno z jejích odborných zaměření.

V roce 1955 se kvůli manželově práci Eva Urbachová se svou rodinou přestěhovala do Vsetína. Valašsko se tehdy stalo jejím doživotním etnografickým terénem – věnovala mu více než padesát let práce. S terénním výzkumem zde začala v rámci projektu Drahomíry Stránské, která pod záštitou Čs. národopisné společnosti vedla výzkum lidového oděvu v blízkém okolí Vsetína a Rusavy. Za tuto zkušenost byla Eva Urbachová vděčná a sama ji důsledně praktikovala, dokud jí to fyzické síly dovolovaly. Shrnovala ji slovy: „*Myslím, že to patří ke skutečné práci etnografa, jít do terénu a poznat vše zblízka.*“ Svůj aktivní pracovní život spojila s Muzeem regionu Valašsko ve Vsetíně, kde působila mezi lety 1960–1994. Kromě systematizace a katalogizace stávajících sbírek a budování nových sbírkových fondů doplňovala mnohá fakta k popisům z archivních pramenů. Na konci 60. let a především v 70. letech 20. století s kolektivem pracovníků (např. s kameramanem Františkem Potočným, Karlem Sadilou nebo etnografem Miroslavem Langerem) pořizovala filmové a fotografické dokumenty mizejících technik výroby oděvních součástíek a různých druhů domácí rukodělné výroby. Zdokumentovala tak výrobu ubíraných punčoch ve Valašské Senici (*Kronika o vlně*), techniku pletení čepců na rámu (*Zděchovské čepčářky*), výrobu kamenných brousků (*Oselky*), řezbářskou techniku zakuřovaných hraček (*Čaděné dřevo*) aj. Připravila také řadu muzejních expozic. Z těch nejrozsáhlejších jmenujme alespoň *Lidový kraj na Vsetínsku* (1980), která byla završením několikaleté badatelské činnosti o lidovém oděvu z terénu i z archivních pramenů v okolí Vsetína a mapovala vývoj lidového oděvu od první poloviny 19. století do poloviny 20. století. K výstavě vznikl obsáhlý katalog, který u příležitosti jejích 80. narozenin vyšel jako samostatná monografie *Lidový kraj na Vsetínsku* (2014). Z druhého okruhu odborného zájmu Evy Urbachové – výzkumu domácí rukodělné výroby – vznikla stálá muzejní expozice nazvaná *Šikovné ruce* (1994), opět záručující výsledky její předchozí detailní dokumentační práce.

Eva Urbachová, 2012.
Archiv Zlínského kraje / Petr Zákutný

Během třiceti čtyř let práce ve vsetínském muzeu se Evě Urbachové podařilo uspořádat dokumentační sbírky také v kbočkách ve Valašském Meziříčí a v Kelči. Vybudovala muzejní knihovnu, spolupracovala s dalšími menšími okresními muzei, poskytovala odbornou pomoc s krojovými součástkami folklorním kolektivům. Její odbornou erudici potvrzuje i rozsáhlá publikační činnost (podrobně viz *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně* 2004/1–2 a *Národopisný věstník* 2014/1). Po odchodu do důchodu s muzeem nepřerušila kontakt, podílela se na vydávání časopisu *Valašsko, vlastivědná revue* (od roku 1998 byla členkou redakční rady). Publikovala zde řadu článků a studií

a dohlížela i na odbornou a jazykovou korekturu, kterou s láskou k oboru a instituci dělala až do roku 2018.

Svou odbornou prací se Eva Urbachová zasloužila o rozvoj regionální etnografie a etnografického muzejnictví druhé poloviny 20. století v oblasti dokumentace a studia tradičního lidového oděvu a lidové výroby. Za její činnost jí byla udělena Cena města Vsetína (2003), v roce 2005 se stala čestnou členkou České národopisné společnosti (2005) a roku 2012 získala nejvyšší muzejní ocenění Zlínského kraje, cenu Pro amicis museae za celoživotní etnografickou práci a realizaci stálé expozice o lidové výrobě, kroji a obyčejích ve vsetínském muzeu.

Na závěr dovolte krátkou osobní vzpomínku. V roce 2003, ve třetím ročníku magisterského studia v Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně, jsem si vybrala k absolvování povinné praxe Muzeum regionu Valašska. Při plnění úkolů jsem narazila na oddíl nezařazených a nepopsaných fotografií v jiné části dokumentačního fondu, než kde se měl nacházet. Z muzea mne proto vyslali k Evě Urbachové, abych s její pomocí fotografie popsala a mohla je následně správně zařadit. Paní Urbachová mne u ní doma velmi přátelsky přijala, nejprve si poslechla, co jsem zač a čím se při studiu zabývám, pak vzala do rukou fotografie, které jsem přinesla, a naprosto přesně osobnosti, situace i dataci na nich určila. Shodou náhod k ní přišla ve stejné době ještě jedna návštěva, a to z rodiny Rudolfa Londina (1901–1936), muzikanta a jednoho z prvních významných vsetínských odzemkářů. Ukázalo se, že našli někde na půdě jeho *brunclek* (mužskou krojovou vestu), a tak se chtěli zeptat, zda by měla pro muzeum cenu. Eva Urbachová mlčky krojovou součástku prohlédla, obrátila, pohladila a následně dokázala určit její stáří, místo, kde byla vyrobena, a na příkladu výšivky mi vysvětlila, v čem se právě tento *brunclek* odlišuje od ostatních, které v muzeu již jsou. Během dvou minut o této oděvní

součástce dokázala zjistit vše. *Brunclek* mi hned přibalila k hromádce fotografií, jež jsem nesla zpátky do muzea, a dala mi přesné instrukce, jak dále postupovat.

Taková byla Eva Urbachová: vysoce erudovaná ve svém oboru, a přitom skromná, lidská a přátelská. Čest její památce.

Klára Císariková
(Etnologický ústav AV ČR)

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O KRAMÁŘSKÝCH PÍSNÍCH

Masarykova univerzita s podporou Etnologického ústavu AV ČR, Moravské zemské knihovny a Moravského zemského muzea uspořádala ve dnech 11.–13. 9. 2019 v prostorách Filozofické fakulty MU v Brně mezinárodní interdisciplinární konferenci na téma *Proměny české kramářské písně – media, tradice, kontexty*. Jmenované instituce spolupracují pod vedením bohemisty Pavla Koska na společném projektu NAKI *Kramářské písně v brněnských historických fondech* (DG18P02OVV021, 2018–2022) a konference byla prezentací dosavadní práce týmu a hlavně fórem českého a mezinárodního bádání na poli základního a aplikovaného výzkumu kramářské písně. Vystoupili odborníci několika oborů a specializací, pro něž je kramářská píseň médiem spojeným s kulturní pamětí: lingvisté, literární historici, knihovnědci a historikové, muzikologové a etnomuzikologové, etnologové a kulturní antropologové, muzejní pracovníci. Zúčastnili se také zahraniční hosté z USA, Brazílie, Německa, z Polska a ze Slovenska.

V duchu spojování základního a aplikovaného výzkumu konferenci zahájil zpěv českých kramářských písní v podání Magdalény Řičné i Luďka a Jana Běťákových. Zazněly tři písně podle notovaných zápisů Jana Poláčka a Františka Lýska, uložených ve sbírkách brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV

ČR. Byl tak představen etnomuzikologický záznam jako relevantní hymnografický pramen, v kramářském repertoáru nezřídka jediný hudební doklad svého druhu. K takovým jedinečným notovaným zápisům patří píseň o duchovním slavíčkovi, pocházející z poloviny 17. století, která zazněla ve verzi zaznamenané v Proskovicích v roce 1937. Zpěv uvedl také příznačný jev dějin kramářské písně, a to fenomén dlouhé paměti, více médií a regionálních variant.

Výzkumný program konference tvořily referáty o zdrojích a médiích kramářských písní a digitalizaci jejich fondů, další témata zastupovaly zejména metody a výsledky zpracovávání kramářských písní (knihovědné a bibliografické aspekty písňových tisků, historické, jazykové, literární a hudební stránky kramářských písní). K otázce zdrojů, databází a perspektiv bádání o kramářských písních zahraniční provenience zazněly přednášky Patricie Fumerton z kalifornské univerzity (o digitální knihovně anglickojazyčných kramářských tisků), Piotra Grochowského z toruňské univerzity Mikołaje Kopernika (o polské databázi kramářských tisků), jedinečný fond etnografického muzea v Rzeszowě spojený s osobností Franciszka Kotuly představili Piotr a Natalia Wawrzkiwiczovi. Tobias Widmaier z Freiburgu im Breisgau seznámil jednak s kramářskými tisky Adolpha Quevy, jednak s databází bývalého německého archivu lidových písní (DVA – od roku 2014 univerzitní Zentrum für populäre Kultur und Musik); databáze má formu lexikonu a soustřeďuje monografie písní různé provenience. Prameny nejstarších německých tisků kramářských písní (do r. 1650) vyšly ve formě třísvazkové knižní bibliografie (Berliner Liedflugschriften) v roce 2008. Škoda, že nebyla zastoupena románská produkce. Z českých zdrojů byly prezentovány katalogizace rozsáhlých fondů Moravské zemské knihovny (Hana Glombová a Romana Macháčková), databáze Národního muzea Špalíček (Iva Bydžovská) a databáze českých a německých

starých tisků Etnologického ústavu AV ČR (Markéta Holubová). Vedle knihovny a muzea má také brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR fond kramářských tisků, zejména ale notované sbírky kramářských písní, které nemají obdobu a jsou aktuálně předmětem zpracování. Vedle souborných fondů větších institucí vyzněl také význam lokálních, regionálních a individuálních zdrojů a kontextů kramářských písní. Reflexi poutních míst Pelhřimovska prezentovala Markéta Skořepová, Vranov u Brna v kramářské písni představila Marie Hanzelková a kolekci podkrkonošského sběratele Františka Kučery uvedl Jan Kvapil.

Velké zastoupení měly na konferenci bohemistické příspěvky. Byly věnovány terminologickým otázkám a tištěným médiím (Jakub Ivánek, Štěpánka Běhalová), dosavadním dějinám bádání (Michaela Soleiman pour Hashemi), jazykovědným a literárněvědným otázkám. Výzkumy vývoje české ortografie 17. a 18. století prezentovali Pavel Kosek a Veronika Bromová, kvantitativní metodu Radek Čech a Jan Mačutek, fenoménem velkých písmen se zabývali Alena Andrllová Fidlerová a Dmitrij Timofejev. Analýzu jazyka kramářských písní v diachronní lingvistice představily Jana Pleskalová a Olga Navrátilová, literárněhistorický a knihovědný výzkum kořenů kramářských písní v době pozdního humanismu interpretoval Jan Malura a k témuž období se vyjádřil Jiří Dufka na bázi srovnání historických písní v dobových tiscích. Otázky intermediality období baroka rozvinula Kateřina Smyčková, která sledovala kramářské tisky a vývoj duchovních písní v systému tištěných a rukopisných hymnografických médií, a to se zřetelem k centru a k venkovu (periferii).

Další literárněhistorické a etnologické pohledy přistupovaly ke kramářské písni jako k dobovému médiu odrážejícímu historii „zdola“ a sledovaly vztahy tištěné a ústní tradice. Týkaly se tajné sekty českých nekatolíků z konce 18. století a jejich eschatologických a apokalyptických písní, které prezentoval meto-

dologicky podnětným výzkumem Petr Janeček. Příznačnými motivy reflexe skutečné katastrofy v kramářské a obrozenské poezii se zabývala Andrea Vítová, reflexemi ďábla Maciej Mętrak, světskými a duchovními tresty v kramářských písních Hana Bočková. Z těchto námětů vycházejí i ohlasy kramářské tvorby ve 20. století – příklad čtyřnásobné vraždy u Křtin z roku 1907 mezi realitou a fikcí uvedla Jana Poláková. Z brazilského prostředí zazněl příspěvek Kateřiny Březinové o tzv. cordelu, hybridní formě umění 20. století blízké médiu kramářské písně.

Osobitý blok tvořily na konferenci muzikologické a etnomuzikologické příspěvky, věnované opomíjenému výzkumu nápěvů kramářských písní. Týkaly se specifické sféry hudebních pramenů 17.–20. století, výzkumu kontrafakt a diachronních metod studia nápěvů. Peter Ruščin zpracoval duchovní písně českých tisků ve slovenských rukopisných kancionálech 18. století. Rozpracovány byly také otázky hudebněstylových vrstev a variability melodií (Tomáš Slavický), nápěvy z etnomuzikologických paměťových zdrojů jako ukazatel regionální a areálové recepce (Věra Frolcová) a hudební specifika poutnických písní (František Malý). Teze a prezentace referátů v angličtině a některé videodokumenty jsou k dispozici on-line, včetně příspěvku o genderových stereotypch v české kramářské písni Markéty Holubové, která se pro nemoc nemohla zúčastnit.

Od dob celostátních konferencí *Václavkova Olomouc* a individuálních cenových výsledků Bohuslava Beneše, Václava Scheybala, Jiřího Fialy a dalších, zvláště muzejních badatelů se bádání o kramářské písni rozvinulo především díky mezioborovému pojetí a muzikologickým výzkumům. Jako nové lze uvést zvýšenou péči o fondy a jejich zpřístupňování nebo např. etnomuzikologii vlastní spojení produkčního a recepčního konceptu bádání o kramářské písni, které se jako metodologické východisko prosazuje v mezioborovém pohledu.

S tím souvisejí také např. otázky intermediality a variability písní. Konference přinesla nejen zajímavé diskuse, ale i zpěv kramářských písní. S doprovodem niněry zazněla o společenském večeru mj. polská verze na Moravě místy doposud živé kramářské legendy o putování Panny Marie, která má zajímavé evropské kontexty. Autentický poutní zpěv včetně kramářských písní slyšeli účastníci konference o tzv. zlaté sobotě v Žarošicích, která konferenci uzavřela.

Věra Frolcová
(Etnologický ústav AV ČR)

MONIKA VRZGULOVÁ – ĽUBICA VOL'ANSKÁ – PETER SALNER: ROZPRÁVANIE A MLČANIE. MEDZIGENERAČNÁ KOMUNIKÁCIA V RODINE. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Veda, 2017, 135 s.

Společná monografie tří významných slovenských etnologů se soustřeďuje na problematiku mezigeneračního transferu informací v rodině. Nejedná se samozřejmě o oblast obyčejné každodenní komunikace ve smyslu, co bylo nového v práci, nýbrž o sdělování a někdy spíše nesdělování osobních zážitků spojených s významnějšími společenskými změnami, vlastních postojů k těmto událostem a případné komentování či glosování postojů a názorů dalších členů rodiny, známých a kolegů, sousedů apod. Autoři se tedy zabývají výzkumem některých mechanismů, jež fungují při utváření základu obecné kolektivní paměti či kolektivního zapomnění. Že se jedná o navýsost aktuální problematiku, není třeba v zrcadle současného světového politického vývoje zdůrazňovat. Stejně tak fakt, že bez zdravé generační i mezigenerační komunikace a spolupráce nemůže rodina a následně ani celá společnost dobře a smysluplně fungovat, je nasnadě.

Knihou obsahuje po úvodní obecnější části tři svébytné celky, každý z autorů tak vytvořil širší studii s vlastním závěrem.

Text L. Voľanské nese název *Blízki? Vzdialeni? Rozprávania o rodine a vzťahoch medzi generáciami* a vychází z autorčina hlubšího antropologického výzkumu v několika rodinách. Mezi řešenými subtématy nalezneme reflexi ustáleného náhledu na starší generaci jako vzoru pro mladší, na obraz prarodičů a péči o ně jako tématu pro vyprávění, zamyšlení nad odchodem z domova apod. Vše je doplněno konkrétními ukázkami z rozhovorů s respondenty i s komentářem. Kapitola je pak uzavřena kratším průběžným zhodnocením „malé smlouvy mezi generacemi“, konceptu intimity na dálku a tzv. generačního přeskoku.

Druhou velkou kapitolu tvoří *Hovory medzi sebou a o sebe* Moniky Vrzgulové. Autorčin výzkum byl postaven se snahou nahlédnout do problematiky židovského holocaustu, druhé světové války a souvisejících životních příběhů. S kolegyní Vrzgulovou lze jistě souhlasit, když konstatuje, že rodinná paměť představuje dynamický komplex. Téměř každý z vlastní praxe ví, jak třeba jen jedna příhoda či společenský posun stačí na to, aby si rodinná paměť „vzpomněla“ na některé události a prožitky; ale funguje to i naopak. Text M. Vrzgulové představuje stěžejní výsledky výzkumu, který autorka realizovala, včetně mnoha ukázek konkrétních vyprávění a následné souhrnné interpretace zaznamenaných informací v kontextu.

Třetí částí publikace je text Petra Salnera *Mlčať? Hovorit? Formy medzigeneračného odovzdávania skúseností o holokauste v židovských rodinách*. Ve srovnání s oběma předchozími kapitolami je Salnerova studie etnický a náboženský více podmíněná, zaměřuje se na osobní prožitky a ochotu vyprávět o holocaustu v židovských rodinách, čímž se tematicky zčásti též blíží předchozímu textu M. Vrzgulové. Autor se soustředil výhradně na informace o nacistické genocidě Židů v širších souvislostech společenského náhledu a jeho proměn. Na tomto místě stojí za připomenutí, že přístup komunikace v Československu k těmto

událostem byl po roce 1948 ignorující až spíše nepřátelský (zvláště po návštěvě premiérky Goldy Maierové v Moskvě a jejím odmítnutí příklonu nově založeného Izraele k tzv. východnímu bloku). V rodinách i ve společnosti se o osudech Židů za druhé světové války také hovořilo vcelku minimálně. Peter Salner proto do svého výzkumu zahrnul i písemně zachycené vzpomínky a jejich ukázky jsou rovněž součástí jeho kapitoly.

Celá publikace je doplněna krátkými medailonky autorů v češtině i angličtině, anglickým resumé a předmětovým rejstříkem.

Ač se každý z autorů vydal při svém výzkumu v rámci orální historie trochu jiným směrem, společný základ vycházející z teorie komunikace, konkrétněji pak aplikované na rodinné a mezigenerační vztahy, texty sjednocuje a přináší celou řadu inspirací, důležitých informací a výzev pro další výzkum. Navíc je důležité připomenout, že bádání v cizích rodinných historiích je velmi těžké, získání důvěry respondentů bývá někdy i značně zdoluhavé, občas také neúspěšné. I z tohoto důvodu představuje recenzovaná publikace velmi dobrou ukázkou vědecké práce. Že se v mnoha směrech

nejedná o příjemné čtení snad ani není nutné dodávat. Ale jak se říká, bez paměti není duše. A můžeme dodat, že kdo chce porozumět minulosti, může pochopit i současnost.

Jaroslav Otčenášek
(Etnologický ústav AV ČR)

GABRIEL ROŽAI: TOPONYMIA SEVERNEJ ČASTI SLANSKEJ DOLINY. (ZDROJ POZNÁVANIA KULTÚRNO-HOSPODÁRSKYCH, ETNICKÝCH A JAZYKOVÝCH OSOBITOSTÍ REGIONÁLNEHO VÝVINU). Banská Bystrica: Belianum, 2018, 158 s.

Stejně jako k etnologii patří regionální etnografie, patří k toponomastice výzkum regionální toponymie. V obou případech představují regionálně pojeté výzkumy klíčový zdroj informací pro obecněji zaměřené, ale empiricky ukotvené etnologické, resp. toponomastické úvahy. Recenzovaná kniha do značné míry spojuje oba přístupy – je totiž příkladem jazykovědného výzkumu regionální toponymie inspirovaného etnologickými, ale také kulturně-geografickými a historickými teoriemi a metodami. Jako taková přináší řadu podnětů nejen pro jazykovědný, ale také a především pro etnologický, resp. etnografický výzkum.

Kniha je rozdělena do sedmi kapitol. První představuje teoretický rámec, který zaujme svou mezioborovostí a důrazem na nelingvistické aspekty zeměpisných jmen. Následuje stručné představení výzkumných metod a také charakteristika zkoumaných obcí v severní části Slanské doliny – Vlachovo, Gočovo a Nižná Slaná. „Stručné“ je zde na místě, nikterak však na újmu celému textu. V následujících kapitolách má tak autor větší prostor pro představení výsledků svého výzkumu včetně jeho shrnutí a zobecnění s ohledem na teoretický rámec i další výzkumy. Rád bych se v této recenzi zaměřil především na ty výsledky, resp. postřehy, které dle mého názoru mohou

být inspirující pro etnology a antropology zabývající se orální historií, krajinou, skupinovými identitami a pamětí. Autor mi snad promine, že některé převážně jazykovědné výsledky pominu či nerozvedu dostatečně, jakkoliv je jejich význam nepochybně velký.

Z pohledu etnologie mě zaujalo hned několik aspektů recenzované knihy. Prvním je odraz nářečí v regionální toponymii. Nás etnology samozřejmě až tak nezajímá nářečí pro svá jazyková specifika, ale především jako výraz regionální či lokální identity a jako nositel jistě jazykově-etnické paměti. Dvojnásob to platí v jazykově a etnicky rozmanitých regionech, jakým byla např. i Slanská dolina. Zeměpisnými jmény vepisujeme do krajiny své představy o světě a nás samých (a těch druhých) a nářeční tvary zeměpisných jmen zachycují tyto představy velice věrně. Zároveň tvoří významnou součást nehmotného kulturního dědictví ohroženého řadou procesů, především však státem řízenou standardizací zeměpisných jmen, která převádí nářeční tvary do domnělých spisovných podob. Je to jako kdyby se dnešním krojovaným tanečníkům z Chodska, Hané a Slovácka nařídilo povinně nosit na představení stejný standardizovaný oděv a tančit na stejnou standardizovanou hudbu stejné standardizované tance. Absurdní představa? Nikoliv, přesně to se při standardizaci zeměpisných jmen děje. Když tedy diskutujeme o ochraně kulturních tradic, pamatujeme i na zeměpisná jména, resp. jejich nářeční tvary.

Dalším zajímavým postřehem je zastoupení tzv. dynamických zeměpisných jmen, které tvoří 63% všech předložkových jmen ve zkoumaném souboru. Dynamická jména odrážejí pohyb v krajině – např. *Do Pšolinca, Na Liškovú jamu* – zatímco standardizovaná jména jsou převážně statická – např. *Hámre*. Statická jména jsou v jistém smyslu „mrtvá“, vytržená z kontextu každodenních konverzací, činností a skutečné podoby, v jaké zaznívají. Toto téma je mi osobně blízké, jelikož sám bydlím v části ob-

ce s neoficiálním dynamickým názvem (*Do potoka*). Řada antropologů (např. Basso, Thornton, Ingold) považuje zeměpisná jména za příběhy odrážející každodenní činnosti včetně materiální a duchovní kultury v krajině. Krajinu vnímají jako proces a dynamická jména procesuální charakter krajiny podtrhují. Jejich převedení do statického tvaru tedy krajinu umrtvuje a zbavuje ji jejího aktivního lidského rozměru. Rozlišování dynamických a statických jmen by mělo být součástí každého etnologického studia zeměpisných jmen.

Do třetice mě velice zaujala kapitola věnovaná toponymickému prostoru v kontextu etnokulturních vztahů. Přestože ve zkoumaném souboru současných zeměpisných jmen převažují jména slovenského původu, podstatnou část (až 1/8) tvoří jména odkazující na dřívější etnickou pestrost regionu – německou hornickou činnost, valašskou kolonizaci i maďarskou správu. „Německá“ navíc ve skutečnosti v tomto případě znamená gemersko-německá se svým specifickým regionálním německým nářečím lišícím se od jiných slovenských

regionů, o jiných zemích ani nemluvě. Zeměpisná jména tak problematizují různé mýty o etnické čistotě, homogenitě a odvěké národní výlučnosti a zároveň dokládají historické etnické vztahy. Názvy mohou přímo vycházet z apelativ či proprií neslovenského původu (např. *Macibel, Kíčera, Kert, Gample, Leškova jama, Hajdúkovo*), popř. mohou být síce slovenského původu, ale odkazovat na činnosti spojené s odlišnými etnickými skupinami (např. *Nemecká dolinka, Košariská*). Ať tak či onak, v každém případě mohou posloužit jako cenné doklady historických procesů a jejich ozvěn v současné paměti.

A právě paměť je tím posledním stěžejním postřehem knihy, o kterém chci z pohledu etnologického výzkumu referovat. Autor věnuje paměti celou jednu kapitolu, v níž promýšlí, jak může být koncept paměti produktivně využit při studiu zeměpisných jmen, a naopak, jak může toponomastika obohatit paměťová studia. Odkazuje na dobře známé příklady např. J. Assmanna a jeho rozlišení mezi komunikativní a kulturní pamětí, přičemž zeměpisná jména jsou podle autora součástí obou domén. Ve svém textu ale G. Rožai spíše pracuje s kategoriemi paměť krajiny, jazyková paměť a paměť pamětníků, aby odlišil různé rozměry paměti spojené se zeměpisnými jmény. Paměť krajiny obsahuje informace o vývoji krajiny (události, vlastnické vztahy, majetkové poměry, zaniklé objekty, zaniklé činnosti, charakter místa, biodiverzita, etnická struktura), jazyková paměť dokládá vývoj jazyka (historická gramatika, dialektologie, etymologie) a paměť pamětníků uchovává osobní vzpomínky a události spjaté s místy a jmény. Všechny tři roviny jsou velmi důležité v úvahách o roli zeměpisných jmen v uchování kulturní i komunikativní paměti a při přemýšlení o ochraně zeměpisných jmen jako jedné z cenných forem nehmotného kulturního dědictví. Zeměpisná jména jsou studnicí kulturního bohatství a kronikou životních zkušeností desítek generací. Existují tady

a teď, v konkrétních sociétách a v konkrétních krajinách, pestré jako krajiny samé. Proto doufám, že tradice regionální „etno-toponomastiky“ bude dále rozvíjena, jelikož právě v mezioborovosti spatřuji největší potenciál pro pochopení komplexní role zeměpisných jmen v utváření krajiny a našeho vztahu k ní.

Přemysl Mácha
(*Etnologický ústav AV ČR*)

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ: OBČIANSKE OBRADY NA SLOVENSKU. (= Etnologické štúdie 31). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, 2017, 134 s.

Etnologických publikácií, ktoré by sa podrobne venovali rodinným obradom v súčasnosti, nie je veľa ani v medzinárodnej ani v slovenskej odbornej spisbe. A ešte menej je takých, ktoré by priniesli terénne dáta o občianskych obradoch v období socializmu, po politickej zmene v roku 1989 a postsocialistickej transformácii Slovenska. Zuzane Beňuškovovej sa podarilo zhromaždiť práve takéto poznatky a odstrániť tým biele miesta na mape etnologických výskumov.

Autorka sa výskumami občianskych obradov zaoberala dlhodobo. Rozumie pod nimi inštitucionálne, sekulárne obrady zamerané na životné medzníky jednotlivca alebo na významné udalosti v spoločnosti (s. 8). Výskumy začala robiť ešte v prvej polovici 80. rokov 20. storočia. Vtedy spolu s Milanom Leščákom získali pomocou dotazníkov, rozoslaných do 150 slovenských obcí, cenné dáta o občianskych obradoch a činnosti Zborov pre občianske záležitosti (pozri Leščák, Milan – Beňušková, Zuzana 1987: Inštitucionalizované formy obradovej kultúry v súčasnom dedinskom prostredí. *Slovenský národopis* 35, s. 191–225). Z. Beňušková potom pokračovala vo svojich výskumoch vo vybraných slovenských lokalitách v niekoľkých časových etapách. Postupne vytvorila šir-

šiu sieť skúmaných obcí na Slovensku, no nemohla a ani sa nesnažila pokryť celé územie rovnomerne (z toho dôvodu sú napríklad dáta z východného Slovenska málo zastúpené). Napriek tomu sa vo svojej knihe mohla oprieť o bohatý súbor empirických poznatkov, ktoré zhromaždila za viac ako tridsať rokov. A čo je dôležité, zachytila skúmané javy pred a po období zásadných spoločenských transformácií, ktoré priniesla politická zmena v roku 1989.

Z toho logicky vyplynul aj obsah a štruktúra knihy. Autorka v úvodných častiach priniesla informácie o vplyvoch inštitúcií – najmä cirkvi a neskôr moderného štátu – na rituály, špeciálne na obrady životného cyklu človeka, spojené s narodením (krst), uzavretím manželstva (sobáš) a úmrtím (pohreb). Popísala tieto javy na Slovensku a stručne aj v európskych krajinách od obdobia stredoveku až do polovice 20. storočia.

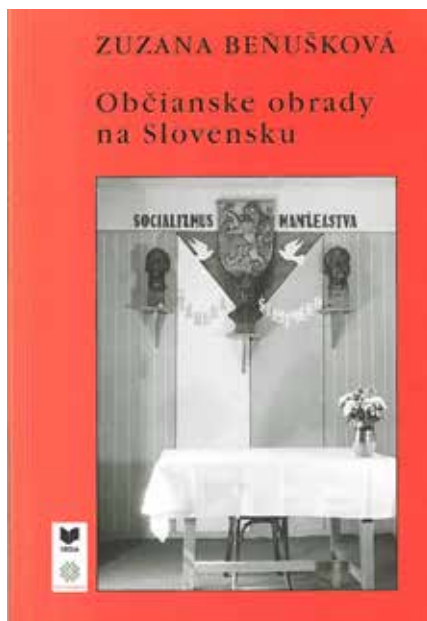
Následne sa sústredila na občianske obrady od druhej polovice 20. storočia a zmapovala podrobne ich rozvoj v období socializmu na Slovensku. Opäť zamerala svoju pozornosť najmä na tri hlavné

obrazy životného cyklu – vítanie do života, svadbu a pohreb. No na niekoľkých stranách prináša aj informácie o ďalších občianskych obradoch, ktoré sa v období socializmu rozvinuli alebo posilnili (oslavy životných jubileí, strieborné, zlaté a diamantové svadby, rozlúčky brancov a podobne). Túto kapitolu zakončuje časť o občianskych obradoch v niekoľkých bývalých socialistických krajinách ako Bulharsko, Maďarsko, Nemecká demokratická republika, Juhoslávia. Táto časť knihy je najrozsiahlejšia svojím obsahom i počtom strán.

Poslednú kapitolu tvoria empirické dáta o zmenách, aké nastali v občianskych obradoch po roku 1989 až do súčasnosti. Do tejto kapitoly autorka vhodne zahrnila i zmeny, ktoré sa udiali v cirkevných obradoch po roku 1989 a o meniacich sa postojoch rímskokatolíckej cirkvi a evanjelickej cirkvi a.v. (dvoch najväčších cirkví na Slovensku) k sekulárnej, občianskej obradovosti v 90. rokoch 20. storočia a po roku 2000.

Oceňujem Záver knihy, kde sa autorke podarilo presvedčivo zhrnúť svoje zistenia o vývoji a premenách občianskych obradov za posledných 30 rokov na Slovensku. Knihu dopĺňa pomerne rozsiahla obrazová príloha. Jednotlivé obrazové dokumenty sú podrobne popísané, čím sa stávajú nielen zaujímavými ilustráciami textov, ale aj sami o sebe cennými terénnymi informáciami.

Ako napísala autorka, cieľom monografie bolo doniesť čo najviac empirických poznatkov o občianskej obradovosti na Slovensku a tieto poskytnúť prostredníctvom knihy ako akademickej obci, tak aj najširšej verejnosti. Azda i z toho dôvodu v knihe nachádzame málo informácií o teoretických a metodologických otázkach autorkinho výskumu. Zuzana Beňušková sa stručne vyjadrila k tomu, ako chápe kľúčové odborné termíny používané v publikácií, no neuviedla explicitne, či svoje výskumné zámery zasadila do niektorého z prebiehajúcich teoretických a metodologických diskurzov. Knihu možno preto chápať ako kvalitnú materiálovú

štúdiu obsahujúcu množstvo hodnotných empirických dát, ktoré vytvárajú plastický obraz skúmaného výseku obradovej kultúry. Jazyk publikácie je jasný a dobre čitateľný. Drobné nedostatky sa vyskytujú v citovaní literatúry, v niektorých neobvyklých termínoch (napríklad, čo chápe autorka pod „autenticky sekulárnymi“ obradmi na s. 8 ?) alebo v doslovnom opakovaní niektorých viet (viď s. 59 a 62). Ku kvalite knihy zaiste prispeli aj recenzentky Kornélia Jakubíková a Margita Jágerová i vedecká redaktorka Katarína Popelková. Všetky tri sú odborníčkami v oblasti výskumu obradov.

Monografia Zuzany Beňušovej *Občianske obrady na Slovensku* je dôležitým príspevkom do etnologickej spisby na Slovensku. Autorka mala neopakovateľnú možnosť sledovať obradovosť v čase zásadnej spoločenskej transformácie a túto možnosť veľmi dobre využila. Odporúčala by som publikáciu po určitých doplnkoch (ktoré by vysvetľovali podrobnejšie historický a spoločenský kontext pre zahraničného čitateľa) preložiť do angličtiny. Som presvedčená, že medzinárodná akademická obec by túto knihu privítala.

*Gabriela Kiliánová
(Bratislava)*

DUNAJOVÁ, ALENA: KATALOG LIDOVÉ ARCHITEKTURY. ČÁST DVA-NÁCTÁ. OKRES ZNOJMO. Zaměření studentů FA VUT v Brně pod vedením Antonína Kuriala. NPÚ – ú.o.p. v Brně 2017, 167 s.

V roce 2017 vyšel již dvanáctý svazek Katalogu lidové architektury Prof. Ing. arch. Antonína Kuriala (1907–1983), věnovaný tentokrát okresu Znojmo. Jednotlivé svazky mapující lidové stavitelství vycházejí od roku 1978 podle bývalých okresů, zahrnují pasportizační texty a příslušnou fotografickou dokumentaci. Dokumentace zahrnuje na 40 obcí, včetně tří městysů (Běhařo-

více, Lukov a Štítary) z převážné části ležících ve východní části okresu Znojmo. Zaměřovací akce probíhala v letech 1946 – 1948 a podílelo se na ní 12 studentů a studentek současné Fakulty architektury VUT v Brně. Veškerá zaměření znojemského okresu z této zaměřovací akce jsou uložena v Národním muzeu v přírodě (dříve Valašské muzeum v přírodě) v Rožnově pod Radhoštěm. Akce v okrese Znojmo zahrnuje celkem 96 lokalit a v nich bylo zaměřeno téměř 340 objektů. Autorka zpracovala úvodní studii k zaměřování v okrese Znojmo, poukazuje na fakt, že předem nebyla stanovena kritéria pro výběr objektů určených pro zaměření (na rozdíl od uvedené akce – Zaměřovací akce ČAVU, jejíž dokumentace je uložena v Etnologickém ústavu AV ČR v Praze). Je zajímavé, že mezi většími zakreslenými usedlostmi se objevují objekty s dochovanou roubenou konstrukcí světnice omítnutou hlinou a představují tak doklad užití roubených obytných prostor v tomto regionu. Před vlastním katalogem obcí se zaměřením jednotlivých usedlostí autorka zpracovala kapitolu věnovanou lidovému stavitelství v okrese Znojmo. Věnuje se vývoji vesnic-

kého sídelního prostoru, důležitému faktoru přeměny štitové orientace obytných stavení na okapovou v průběhu 19. století ve sledované východní části okresu Znojmo (což se projevuje i v předkládané dokumentaci jednotlivých usedlostí), dále půdorysnému uspořádání zdejšího domu a jeho interiéru (vývoj topeniště, vznik černých kuchyní). Hlavní stavební materiál představovaly v 18. a 19. století hlína – zvláště nepálená cihla, dále lomový kámen a rovněž pálená cihla. Mezi fenomény hospodářských staveb patřily ve vinařských lokalitách sledovaného území Znojemska zejména při hranicích s Dolním Rakouskem lísovně s vinnými sklepy (k těmto významným lokalitám ve znojemské oblasti patřily Hnanice, Nový Šaldorf, Vrbcice a Šatov). Řeka Dyje a četné vodní toky v oblasti umožnily vznik velkého množství vodních mlýnů, jejichž zástavba též poznamenala zdejší krajinu.

U každého objektu je uveden i německý název lokality, výřez z katastrální mapy s označením čp. zaměřených usedlostí a stručný stavebně-historický vývoj lokality. U každé usedlosti je uveden autor a rok pořízení dokumentace, dále měřítko zaměření, situace, půdorys, příčné řezy, různé typy průčelí a fotografie dané usedlosti. Na zastoupení vybraných usedlostí je vidět rovněž sociální struktura vesnic ve sledované (zejména východní) části okresu Znojmo. Zajímavě konstrukčně řešený objekt (již neexistující) představuje stodola u usedlosti čp. 55 v obci Bohutice, postavená z nepálených cihel, s výjimkou zadní stěny (kde jsou užitá pálená cihla), pouze o půdorysu mlat a přístodůlek, stavbu završuje valbová střecha krytá došky. V tradičním stavitelství tohoto regionu se tento typ konstrukce vyskytoval v podstatě ojediněle. Při zaměřování usedlosti čp. 81 v obci Citonice (z roku 1947) autorka upozornila na existenci otevřeného ohniště v černé kuchyni a na souběžné odstranění pece ve světnici a její nahrazení kachlovým sporákem. Pokud jde o hlavní součást interiéru světnice, tedy o topeniště, představuje dokumen-

tace zařazená do toho tohoto svazku několik zajímavých informací. Například u usedlosti čp. 27 v Čížově, kdy těleso pece vystupuje ze zadní části kuchyně domu a kryje ho kamenný přístřešek s pultovou střechou. Přímé datování se při terénním výzkumu staveb tradičního stavitelství podaří poměrně zřídka zachytit, u usedlosti čp. 8 v Dobronicích je autorem výzkumu na stropním trámu překreslen letopočet 1791. Zajímavé zaměření představuje malá usedlost s domem čp. 10 v obci Hluboké Mašůvky. Dům je postaven z nepálených cihel a byl součástí domkářské zástavby východně od návsi.

Nedílnou součástí zástavby vesnic byly i vesnické technické stavby, zejména kovárny, jak dokládá zaměření kovárny s obytnou částí v obci Chvalatice čp. 78. Další kovárna byla zaměřena v obci Mešovice čp. 20, kdy na trojdílný půdorys domu z nepálených cihel v jedné ose navazuje kovárna a za ní stáj, přičemž obě jsou přístupné ze zápraží. Zajímavý stavební prvek, který se dříve vyskytoval ve venkovské architektuře jižní Moravy, představuje podélně orientované obytné křídlo s arkádovým krytým zápražím ve dvoře zaměřené usedlosti čp. 20 v obci Jaroslavice. V obci Našiměřice byla zaměřena již neexistující podélně průjezdná stodola s deskovým bedněním až po střechu. Střechu krytou došky podpíraly čtyři dřevěné sloupy. Poměrně malá pozornost byla při zaměřování věnována samostatně stojícím hospodářským stavbám (s výjimkou několika stodol a jedné lisovny). V rámci prezentované dokumentace byl zaměřen i vodní mlýn čp. 29 patřící k obci Rudlice. Patrový kamenný mlýn tvořilo obydlí mlynáře a jeho rodiny s mlýnicí a velkou šalandou se zajímavou štukovou výzdobou stropu. Další vodní mlýn byl zdokumentován na Jevišovce v obci Vevčice čp. 25, na plánu je možné z větší části identifikovat technologické zařízení (viz půdorys a zejména příčný řez mlýnem s uměleckým složením). Mlýn přestal mlít již v roce 1943 a dnes je již výrazně přestavěn.

Publikace je doplněna obsažným seznamem literatury. Podává poměrně zevrubný přehled vývoje i současného stavu (mnohé objekty byly přestavěny či již nestojí) tradičního vesnického stavitelství na větší části území současného okresu Znojmo. Autorka též zpracovala do textu i současné poznatky z terénního výzkumu a studia pramenů a literatury.

Lubomír Procházka
(Muzeum vesnických staveb
Vysoký Chlumec u Sedlčan)

JUDITA KUČEROVÁ (ED.): PADÁ, PADÁ ROSENKA. VÝBĚR ČESKÝCH, MORAVSKÝCH A SLEZSKÝCH LIDOVÝCH PÍSNÍ. Brno: Masarykova univerzita 2018, 200 s.

Docentka hudební výchovy na brněnské univerzitě Judita Kučerová vydala pozoruhodnou publikaci, kterou dokládá hudebně pedagogický potenciál lidové písně a také perspektivy českého folkloru pro rozvíjení hudební kreativity dětí a mladé generace v 21. století. Této dobré věci věnuje autorka mnoho energie nejen na půdě Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, ale také v zahraničí. Prosadila a realizuje českou koncepci hudebního odkazu lidové písně nazvanou *K hudebně folklorním kořenům* v rámci

mezinárodního projektu *Musik kreativ+ Förderung von Kreativität und Entrepreneurship durch Musik, Performance und kulturelle Zusammenarbeit*. Publikace je součástí tohoto pedagogického a uměleckého programu podporovaného Evropskou unií a je také výsledkem dlouhodobé spolupráce J. Kučerové se studenty hudební pedagogiky z různých regionů, se školami a s Horňáckou cimbálovou muzikou Petra Galečky. Vychází jak z historických etnomuzikologických zdrojů, tak ze současných výzkumů hudebnosti a hudební tvořivosti dětí a mládeže, v neposlední řadě ze svých mnohaletých uměleckých a hudebně pedagogických zkušeností na poli písňové kultury.

Publikace má formu antologie a zpěvníku, který vznikl z etnomuzikologických a hudebně pedagogických motivací. Písně jsou proto rozděleny do tří oddílů podle věku a stupně vzdělání, přičemž editorka ponechává volbu písní otevřenou hudebním schopnostem dětí a mládeže: I. Písně pro žáky prvního stupně základních škol; II. Písně pro žáky druhého stupně základních škol a nižších tříd víceletých gymnázií; III. Písně pro žáky středních škol. Do uvedených oddílů je zařazeno celkem 115 písní z regionů Čech, Moravy a Slezska s dvojnásobným záměrem: prezentovat hudební bohatství a hodnoty české lidové písně v nové kvalitě a předat, zpřístupnit je pro současnou hudební výchovu. Nová kvalita spočívá ve výběru písní: jsou to nejen prosté nápěvy vycházející z harmonických tonalit, některé známé a pro hudební výchovu dětí nezbytné písně, ale také specifické regionální písňové typy, které doposud v hudební výchově nebyly využity a které mohou být velkým přínosem pro hudebně nadané děti. Tento dobrý počín je třeba v současnosti zvláště ocenit; ve výběru jsou početně zastoupeny písně z oblastí tzv. východního písňového stylu na Moravě, a to melodie s modálními prvky (např. mixolydickou septimou v sestupné melodické funkci) a melodie s tzv. kolísavými tóny. Tyto hudebně jedinečné písně – společně s útvary dur-mollového tonálního sys-

tému – prezentují nový obraz naší lidové hudební kultury pro zahraniční hudebníky a pedagogy, ale i pro nezasvěcené Čechy. Přístupné jsou všechny písně díky akordickým značkám, kterými autorka nabízí svou alternativu latentní harmonie a harmonizace vhodná pro instrumentální doprovod i výuku písní, nápěvy jsou navíc transponovány do odpovídajících, dnes převážně nižších hlasových poloh. Vedle dobře pojaté hudební stránky písní věnovala autorka pečlivou pozornost také textům a funkci písní. Neznámé nářeční výrazy a archaismy jsou srozumitelně vyloženy u každé jednotlivé písně. Převažuje taneční funkce písní, tance jsou upřesněny v závěrečných poznámkách, prezentovány jsou také ukázky obřadního folkloru. Praktický hudebněvýchovný účel zpěvníku, zastoupení písní z regionů Čech, Moravy a Slezska a různé přístupy sběratelů kladly nároky na ediční práci, s níž se editorka velmi dobře vyrovnala respektováním originálního záznamu a citlivým doplňováním údajů potřebných ze současných pedagogických a interpretačních hledisek. Náležitou váhu má geografické určení písní: u každé je uvedena lokalita, region a pramen. Zastoupení zdrojů v rozpětí cca 140 let vypovídá nejen o etnomuzikologickém základu, ale také o spojení historických a současných edicí lidové zpěvnosti. V závěru je autorka nesepisuje, neboť prameny jsou citovány přímo u každé jednotlivé písně.

Prosazovat lidovou píseň v dnešní hudební výchově dětí a mládeže není jednoduché. Juditě Kučerové se podařilo vytvořit tento program v rámci dobrého mezinárodního projektu. Reprezentativní výběr lidových písní, který k tomu zpracovala, je vkusně doplněný kresbami žáků výtvarného oboru Základní umělecké školy J. Kvapila v Brně. Škoda, že publikace nemá paralelní cizojazyčný text. Jako hudba je však dobře srozumitelná a dobrá myšlenka využití regionálních folklorních zdrojů pro hudební výchovu a rozvoj tvořivosti má perspektivy.

Věra Frolcová
(Etnologický ústav AV ČR)

TŘIKRÁT POHLED ZE STARÉHO MOSTU

Čtenář nechť mi odpustí parafrázi známého titulu, k níž mne svedla pouhá hra slov. Neboť není nic vzdálenějšího známému dramatu Arthura Millera než život v západočeské Plzni. Čas po více než jedno století odměřovaný škodováckými směňami (ranní, odpolední, noční) plyne v současném městě ve zcela jiném rytmu. Zkrášlení Plzně, na niž nyní pohlédneme z oken nejúspěšnějšího plzeňského vydavatelství, byla vykoupena ztrátou mnoha hodnot, na něž mnozí Plzeňané hledí s jistou nostalgií. A Starý most této nostalgii vychází úspěšně vstříc.

Lokální patriotismus se v období socialismu v Plzni moc nenesil. K jeho znovuoživení přispěly v 90. letech iniciativy malířů Jiřího Kovaříka a Vladimíra Havlice, snažící se navázat na Lábkův *Kroužek přátel starožitností*. Znovu začal vycházet časopis *Plzeňsko*, jenž se však po třech číslech nedočkal náležité finanční podpory a rychle zanikl. Kovařík vedl četné polemiky a vznášel protesty proti necitlivým zásahům do historického jádra již v 60. letech, ty však byly umlčeny nejen tehdy, ale i v euforii porevolučních let. Dočasný zájem o plzeňské „starožitnosti“ prakticky skončil smrtí obou umělců.

Teprve koncem 90. let se ustanovil nepočtený autorský tým kolem nově založeného vydavatelství, k jehož prvním komerčně úspěšným knihám patřila publikace využívající bohatý fond fotografií uložených v Národopisném muzeu Plzeňska. Téměř každý rok pak vyšla práce oživující kouty staré Plzně. A Plzeňané na tyto knihy slyšeli. I když se vydavatelé začali podobným způsobem později zajímat i o Šumavu a v současné době – po zpřístupnění bývalého vojenského prostoru – i o Brdy, stran Plzně nadále vůbec nezaháleli a nezahálejí. Úspěch si zajistily fotografie Škodových závodů, Plzně 60. let, okrajových obcí, jednotlivých městských obvodů, pohledy z plzeňské věže aj. K těmto velkoformát-

ovým fotografickým publikacím je třeba přičíst sérii *100 zajímavostí (...ze staré Plzně I., II, III., ... před rokem 1989, ... plzeňských archivů)* a na ni navazující *Toulky zaniklou Plzní*, na jejichž textech participovali buď odborní, anebo amatérští vlastivědní pracovníci. Věnujme nyní pozornost třem počínům tohoto vydavatelství – dvěma publikacím a výstavě. Vznikly následně za sebou a všechny tři se týkají Plzně.

První *Plzeňsko-český slovník* (2017) s podtitulem *Pročpa tudlecto říkáme?* Jana Hajšmana je v podobě knižní publikace jakýmsi vyústěním aktivit a snah facebookové zájmové skupiny *Plzeňáci*, v níž probíhá mnoho diskusí o podobě plzeňské mluvy. V mnohém připomíná také slovníky, jimiž se ohánějí obzvláště brněnští patrioti. Zatímco *hantec* je v jazykovědě dávno kodifikovaný termín, o „plzenštině“, či přesněji o plzeňské mluvě, současní dialektologové mlčí. Na Západočeské univerzitě sice vzniklo několik absolventských studentských prací, ale tamní odborníci se k tomuto fenoménu prozatím nevyjádřili. Hajšmanova kniha je zatím jediná, která běžnému čtenáři předkládá jistý korpus představující jím vytvořený souhrn výrazů plzeňské mluvy. Škoda, že vydavatelé nepřizvali ke spolupráci erudovaného lingvistu, který by knihu opatřil fundovanou předmlouvou. Autor se v ní – ve snaze najít příčinu jazykových jevů – pouští stran historie středověku do zbytečných spekulací. V abecedním pořadí shromáždil celkem 1 229 výrazů (lexémů a tvaroslovných variant). U každého z nich uvádí příklad, jímž demonstruje užití výrazu ve větě, pouze u některých se pokouší odvodit jejich původ. Jelikož není lingvista, unikají mu některé tvaroslovné změny, např. dlouhé *-í* v 1. os. pl. podstatných jmen (Plzeňáci, chlapci, fotbalisté), které jsou ostatně typické pro všechna česká jihozápadní nářečí, jinde se dopouští chyb, např. protetické *-v-* mylně považuje za předponu apod. Cílem knihy je podle něj „ukázat krásu a květnatost současné plzeňské mluvy, ale i připomenout pozapomenou-

OBSAH XXIX. ROČNÍKU

Studie a materiálové příspěvky

K vývoji italské folkloristiky a etnografie: od renesančních sbírek lidové slovesnosti k pozitivismu (<i>Giuseppe Maiello</i>)	3
Vlastní cestou? Švýcarská etnologie v 19. a první polovině 20. století (<i>Jiří Woitsch</i>)	15
Urbánnoetnologický výskum na Slovensku v 21. storočí: reflexie a výzvy (<i>Alexandra Bitušiková</i>)	30
Reprezentace romské jinakosti: reflexe konstruování objektu českých sociálních věd (<i>Jaroslav Šotola – Mario Rodríguez Polo</i>)	44
Aplikovaná folkloristika v Maďarsku, na příklade Táncház – módszer (<i>Ivan Murín – Gergely Agócs</i>)	56
Od Sta studentských revolucí ke Stu studentským evolucioním. K metodě prvního longitudinálního projektu české orální historie (<i>Miroslav Vaněk</i>)	65
Tradice, zkušenost, inovace: náčrt možného vymezení pojmů (nejen) ve vztahu ke studiu evropského křesťanství (<i>Jan Horský</i>)	103
Tradice a konstrukce tradice české reformace v novodobých protestantských církvích (<i>Zdeněk R. Nešpor</i>)	115
Pravosláví a lidová religiozita v Bulharsku a v Makedonii na příkladu současných pohřebních rituálů (<i>Barbora Navrátilová</i>)	124
Přístupy věřících ke stravovacím doporučením v křesťanských církvích a náboženských společnostech (na příkladu tří jihomoravských měst) (<i>Anna Grůzová</i>)	133
Náboženské tradice a jejich absence v současné české pohřební praxi (<i>Olga Nešporová</i>)	144
Pesach – sviatok macesu, pamäti a identity: premeny náboženskej tradície v bratislavskej židovskej komunitě (<i>Peter Salner</i>)	154
Čí je to jídlo? Migrace a kulinární kultura ve 21. století (<i>Dragana Radojičić</i>)	191
PNG Made: proměny stravování na Papui-Nové Guineji (<i>Martin Soukup</i>)	201
Grilovaná kuřata v síti kulturních významů. Inovace a proměny v české stravě ve druhé polovině 20. století a na začátku 21. století (<i>Roman Doušek</i>)	213
Vaříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995 (<i>Markéta Slavková</i>)	225
Determinanty a špecifiká tradičnej stravy v kontexte identity na vybraných příkladoch v lokalitách horného Spiša (<i>Zdena Krišková</i>)	236
Velká noc a spôsoby jej slávenia na Slovensku v 21. storočí (<i>Katarína Popelková</i>)	275
Projekt Obnova dediny: Lokálne stratégie starostlivosti o kultúrne dedičstvo a ich vplyv na kvalitu každodenného života vo vidieckom prostredí na Slovensku (<i>Zuzana Beňušková</i>)	287

Každodennost jako stavební prvek autenticity dokumentárního filmu: o společných cestách vědců a filmových tvůrců (<i>Martin Štoll</i>)	298
Sledování zahraničních televizí v každodenním životě v období socialismu: jihočeská zkušenost (<i>Marek Šebeš</i>)	308
Stavební paměť lokality: Uherský Ostroh a stavitel Josefa Šuta (<i>Helena Beránková</i>)	320
Proměny tradice	
Svatý jede dědinu aneb o proměnách mikulášské obchůzky v Lužné (<i>Jana Poláková – Milada Fohlerová</i>)	72
Symbióza náboženství a lidové magie na příkladu praktikování lidové magie žitkovskými bohyněmi (<i>Dagmar Dobšovičová</i>)	162
Postřehy z obnovených hodů v Bedřichově na Blanensku (<i>Eva Večerková</i>)	334
Ochrana kulturního dědictví na příkladu vodního mlýna v Bohuslavicích (<i>Eva Abramuszkinová Pavlíková</i>)	339
Ohlédnutí	
Bernardino de Sahagún a počátky antropologie v Mexiku (k 520. výročí narození) (<i>Oldřich Kašpar</i>)	76
Václav Pletka (22. 2. 1919 Brno – 23. 5. 1997 Praha) (<i>Marta Toncrová</i>)	78
Narodila se před sto lety: Věra Šejvlová (1919–2004) (<i>Sabrina Pasičnyková</i>)	246
K stému výročí narození Václava Šolce (<i>Oldřich Kašpar</i>)	248
Sté výročí úmrtí Josefa Klvani (1857–1919) (<i>Helena Beránková</i>)	342
Rozhovor	
Od lidového oděvu do knihovny a zase zpět aneb rozhovor s jubilantkou Alenou Jeřábkovou (<i>Martin Šimša</i>)	249
Vždycky jsem toužil po exotice a po cestování: rozhovor s jubilantem Václavem Hubingerem (<i>Zdeněk Uherek</i>)	344
Společenská kronika	
O jedné Slovence v Čechách a na Moravě aneb k jubileu Soni Švecové (<i>Josef Kanderl</i>)	80
První generace etnografů studujících Romy v českých zemích a na Slovensku: Eva Davidová 1932–2018 (<i>Zdeněk Uherek</i>)	81
Za Karlem Pavlišťíkem (<i>Lucie Uhlíková, Jan Krist, Josef Jančář, Zuzana Malcová, Juraj Hamar</i>)	83
Velké blahopřání Jiřině Langhammerové (<i>Helena Šenfeldová</i>)	166
Inspirace Evy Krekovičové (<i>Věra Frolcová</i>)	168
Životní předěl Pavla Popelky (<i>Jana Pospíšilová</i>)	171
Jaroslavu Krčkovi k osmdesátinám (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	174
Za Jiřím Traxlerem (1946–2019) (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	176
Významné životní jubileum Miloslavy Turkové (<i>Mirjam Moravcová</i>)	252

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2019

(Revue für Ethnologie 4/2019)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

Das Heft 4/2019 der Zeitschrift Národopisná revue (Volkskundliche Revue) öffnet das Thema „Kulturerbe und Alltag“. In ihrem Beitrag stellt Katarína Popelková Ergebnisse der Forschung des Osterfestes in der gegenwärtigen Slowakei (*Osterfest und wie es in Slowakei im 21. Jahrhundert gefeiert wird*) vor. Zuzana Beňušková präsentiert die Rolle des Kulturerbes in vier Gemeinden, welche das Wettbewerb „Dorf des Jahres“ in Slowakei gewonnen haben (*Projekt Erneuerung des Dorfes: Örtliche Strategien des Schutzes des Kulturerbes und deren Einfluss auf die Qualität des Alltags auf dem Lande*). Martin Štoll widmet sich dem Alltag in Dokumentarfilmen (*Alltag als Bauelement der Authentizität des Dokumentarfilms; über gemeinsame Wege der Wissenschaftler und der Filmmacher*). Marek Šebeš konzentriert sich auch die Forschung des Fernsehens der westeuropäischen Fernsehprogramme, welche man in der Nähe der Grenze zu Österreich und Deutschland in der totalitären Tschechoslowakei empfangen konnte (*Sehen der ausländischen Fernsehen im Alltag in der sozialistischen Ära: südböhmische Erfahrung*). Helena Beránková erklärt wie sich einige der Bauten von einem einzigen Baumeister, welche im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts entstanden, bis Gegenwart geändert haben (*Bauliches Gedächtnis einer Lokalität: Uherský Ostroh und Baumeister Josef Šuta*).

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt Beiträge „*Bemerkungen aus dem erneuerten Kirchtage in Bedřichov in der Blanensko-Region*“ (Autorin Eva Večerková) und *Schutz des Kulturerbes auf dem Beispiel der Wassermühle in Bohuslavice* (Autorin Eva Abramuszkinová Pavlíková). Die Rubrik „Rückblicke“ veröffentlicht eine Erinnerung an den tschechische Naturwissenschaftler, Ethnologen, Fotograf, und Globetrotter Josef Klvaňa (1857–1919) (Autorin Helena Beránková). Die Rubrik „Gespräche“ widmet sich dem Ethnologen Václav Hubinger. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert das Jubiläum der Ethnologin und Historikerin Helena Nosková (geb. 1948) und publiziert einen Aufruf auf die Museumsethnografin Eva Urbachová (1924–2019). Sonstige regelmäßige Rubriken bringen Berichte über Konferenzen und Rezensionen der neuen Bücher.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2019

(Journal of Ethnology 4/2019)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Journal of Ethnology 4/2019 deals with the theme “Cultural Heritage and Everyday Life”. In her essay, Katarína Popelková presents results of the research into Easter in contemporary Slovakia (*Easter and the Ways of Celebrating It in Slovakia in the 21st Century*). Zuzana Beňušková introduces the role of cultural heritage in four villages which won the first place in the Village of the Year competition (*Project “The Restoration of the Countryside”: Local strategies in the care of cultural heritage and their influence on the quality of everyday life in rural environment*). Martin Štoll pays attention to everyday life in documentaries (*Everyday Life as a Building Element of the Documentary Authenticity: about Scholars’ and Film Makers’ Common Paths*). Marek Šebeš focusses on the research into watching the West-European TV programmes, which could be received in the vicinity of the borders with Austria and Germany in totalitarian Czechoslovakia (*Foreign Television Watching in Everyday Life in the Period of Socialism: South-Bohemian Experience*). Helena Beránková explains how several constructions from the first third of the 20th century, which were built by one builder, have changed to date (*Architecture Memory of a Location: Uherský Ostroh and the Builder Josef Šuta*).

The Transforming Tradition column publishes texts *Observations from Renewed Kermesse in Bedřichov in the Blanensko Region* (author Eva Večerková) and *Safeguarding of Cultural Heritage on the Example of the Water Mill in Bohuslavice* (author Eva Abramuszkinová Pavlíková). Review Section publishes a reminiscence of the Czech natural scientist, ethnographer, photographer, and traveller Josef Klvaňa (1857–1919) (author Helena Beránková). Interview Section is devoted to the ethnologist Václav Hubinger. Social Chronicle remembers the jubilee of the ethnologist and historian Helena Nosková (born 1948) and publishes an obituary for the museum ethnographer Eva Urbachová (1924–2019). Further regular columns include reports on conferences and review of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 4/2019, ročník XXIX

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Novotný, Ph.D., doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko), Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko), prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko), Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková
Redaktorka: Martina Pavlicová
Tajemník redakce: Petr Horehled
Překlady: Zdeňka Šafaříková
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 20. 12. 2019
ISSN 0862-8351 (Print)
ISSN 2570-9437 (Online)
MK ČR E 18807

